
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Juožą Brazaitį prisiminus

Viktorija Skrupskelytė

Malonus Nerijau,

Rašau Jums laišką apie Juožą Brazaitį-Ambrazevičių. Rašau todėl, kad prašėte. Imu plunksną į rankas, bet žodžiai sunkiai sugula į sakinius. Įjungiu kompiuterį – prieš akis monitorius, tarsi neparašyto Stéphane Mallarmé eilėraščio lakštas. *Agnie de la page blanche*, sakydavo prancūzų poetas. Per daug susikaupė išpūdžių nuo šių metų gegužės 14-osios, per daug pažerta kaltinimų Brazaičiui, per daug nutylėta. Esu literatė, mėgstu poeziją, derindama šią dieną su Maironio metais galėčiau Jums priminti, kad Brazaitis buvo vienas pirmųjų, Maironio raštuose išvelgęs atgimstančios tautos poeta. Galėčiau pasidžiaugti Brazaičio kalbėsena, talpiu, lanksčiu žodžiu, lengvai priimančiu autoriaus mintį, nesvarbu, paprasta ji ar sudėtinga. Bet pats Brazaitis – prieštarinai vertinama asmenybė. Vieniems jis vadas, rezistentas, demokratinių tradicijų puoselėtojas, 1941-ųjų metų vasarą akimirkai atgautos nepriklausomybės simbolis, o kitiems – didysis kaltininkas, kolaborantas, išdavikas, laiku nepastebėjęs ar nenorėjęs pastebėti antisemitinio smurto. Kaip Brazaitį vienu sakiniu aprėpti visą – literatą, valstybininką, žmogų ir prasmenį? Kurį diskursą pasirinkti ?

Į pagalbą pasikviečiu interneto dienraštį bernardinai.lt, nes čia lengviau nei kituose žinių portaluose atrasti erdvės apmąstymams kiek toliau nuo triukšmo. Alio, bernardinai.lt! Kompiuteris įjungtas. Žinutė po žinutės skaitau Brazaičio perlaidojimo iškilmėms skirtus puslapius. Rašoma, kad ruošiamasi sutikti 1941 m. Lietuvos laikinosios vyriausybės ministro pirmininko palaikus, kad perlaidojimo apeigos vyks Kristaus prisikėlimo bažnyčioje sekmadienį, gegužės 20 d. Įtampai kylant, gegužės 19 d. akademinė konferencija perkeliama iš Vytauto Didžiojo universiteto į Kauno miesto savivaldybę. Žinutės trumpos, tikslios, subalansuotos, reziumuojamos kitų pasakytos neigiamos ir teigiamos nuomonės apie velionį: esą jis vykdęs žydų bendruomenei nepalankią politiką arba atlikęs reikšmingą vaidmenį perimant Laikinosios vyriausybės vairą. Pačių bernardinai.lt balso negirdžiu, tekstai atsargiai neutralūs, be kelrodžių, schizofreniški. Išsiskiria perlaidojimo dieną nepretenzinga antrašte skelbiamas rašinys „Apie Juožą Brazaitį“. Čia išnyksta nuomonių skirtumai, prarajos tarp atsiveriančių teiginių nematyti, istoriniai ir biografiniai faktai pateikiami lygia greta su Brazaičio laiškų ir raštų citatomis. Alio, bernardinai.lt! Rašinyje atpažįstu Jūsų braižą – pastangą ieškoti giliau, pagarbą žmogui jo nei giriant, nei teisiant, bet leidžiant jam kalbėti. Į mane prabyla pats Brazaitis, šviesi asmenybė, liudijanti, nesiteisinanti. Kalba jis apie save, apie karo pradžią, apie rezistencinę dvasią, prarastą ar išsaugotą, apie pilietinės valstybės pranašumą, apie būtinybę sieti etiką ir tautiškumą, apie mirusiųjų atminimą (sutapimas!), kuris bendruomenes suburia, pakelia. Stoviu prieš gyvą žmogų – humanišką, be iliuzijų ir be kaukės. Perskaičiusi „Apie Brazaitį“ į rankas imu kelis jo Raštų tomus, *vie et oeuvre*, (pagal prancūziškųjų monografijų modelį – raštai ir biografijos fragmentai): ar tik nebus tai teisingiausias kelias į Brazaičio palikimą, literatūrinį ir neliteratūrinį.

Turbūt nesuklysiu sakydama, kad svarioji Brazaičio rašytinio palikimo dalis – jo literatūros kritika; ne siaurai formalistinė, o atvira autoriaus asmenybei ir gyvenamajam metui. Tai lėmė Brazaičio talentas, jo gera literatūrinė mokykla ir ankstyvas dėmesys lietuvių tautinio atgimimo rašytojams. Brazaitis vienas pirmųjų suprato, kad lietuvių literatūra gali būti mokslinio tyrinėjimo objektas. Prabilo jis anksti, dar nebaigęs universiteto, ir savo stulbinamai gausiais darbais – straipsniais, recenzijomis, metinėmis apžvalgomis, vadovėliais – dėjo lituanistikos mokslo pamatus. Jis praplėtė kritikos savokų bei terminų žodyną, plačia prieiga tyrė konė visą lietuvių literatūrą, ją skirstė kartomis, atsižvelgdamas į laiko sąlygojamą autoriaus pasaulėžiūrą. Brazaitis nebuvo mokslininkas gryno mokslo prasme. Jis nekūrė teorijų, nors žinojo jų ne vieną, neapsiribojo vienu metodu ar viena teorija, bet rinkosi tą intucijos arba formalios, racionalios interpretacijos būdą, kuris geriausia tinka tiriamam kūriniui. Tai buvo sąmoningas jo apsisprendimas, atsižvelgiantis į jauną lietuvių literatūrą ir lygiai jauną lituanistikos mokslą. Brazaičio kritikos metodas daugialypis ir ta prasme, kad, eidamas į gylį, jis siekia apimti visas kūrinio sudedamąsias dalis – stilių, intriga, veikėjus ir kt. – ir taip tarsi pirštu paliesti jo vienovę. Per formą ir stilių jis žvelgia į kuriančiojo asmenybę, o joje mato gyvenamo meto atspindžius (pasiremiam Vytautu Kubiliūm), Brazaitis pasakytų – tautos sąmonėjimo etapus. Arba, dėmesį sutelkęs į epochą, per kuriančiojo asmenybę – jo pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą – jis eina į formos bei stiliaus dalykus: sintaksę, semantiką, sakinio intonaciją, akustinių garsų savybes, dėl aiškumo brėždamas schemas ir diagramas. Mokslinė analizė ir dėmesys tautiniam elementui Brazaičio kritikoje eina drauge. Ta prasme jis yra nedalomas – patriotas ir literatas, tautinio atgimimo literatūros kūriniuose išvelgęs kylančią lietuvių tautos sąmoningumo kreivę. Kai kam šis dėmesingumas pasirodys perdėtai patriotiškas, siaurokas. Dauguma pripažins, kad Brazaitis – ir kantrus teksto šifruotojas, ir grožio entuziastas, ir tautosakininkas, kūriniuose ieškantis liaudies kūrybos elementų, ir literatas-sociologas (literatūros sociologijos terminą Brazaitis žinojo) veidu į bendruomeninį žmogų, ir istorikas, atidus jungtims tarp literatūros ir istorinio laiko.

Pasitaiko, kai Brazaičio raštuose pajunti senąją literatūros mokslą. Gausios metaforos bei apibendrinimai ten, kur tikimės teorinio žvilgsnio, polinkis klasifikuoti, vienur kitur mums neįprastas metafizinis atspalvis – visa tai išduoda kritiką subrendus prieškarinio laikotarpio. Tačiau tai nereiškia, kad Brazaičio kritikos darbai pasenę. Anaiptol! Jo kritikoje gausu šiuolaikiškos literatūrinės įžvalgos užuomazgų. Tereikia jo mintį perskaityti iki galo, pasidomėti jos niuansais, suprasti, kad Brazaitis derina priešingybes, vieną kategoriškai skambantį teiginį atverdamas kitam, balansuodamas tarp kraštutinumų ar apibendrinimus laipsniškai įjungdamas į laiko tėkmę. Kartais tereikia pakeisti vieną kitą žodį šiuolaikišku terminu, vietoj autoriaus *žodynas* sakyti autoriaus „semantiniai laukai“, vietoj *tautos dvasia* – „etninis identitetas“, vietoj *vaizdelis perėjęs per žmogaus psichikos prizmę* – „percepcija“ arba „fenomenologinis reiškinys“. Tada pajuntame visą Brazaičio modernumą. Pavyzdžiui, literatūrinį kūrinių jis supranta kaip kalbą, jungiančią formą ir turinį: „Literatūra yra žodžio kūryba, o žodžio prigimtyje yra abudu pradai: turinys ir forma“. Jis žino, kad literatūra atspindi pasaulį, bet, ją suvokdamas kaip savitą pasaulio interpretaciją, kūrinių neredukuoja į sociologinį dokumentą ar autoriaus biografiją. Jis atsargiai apeina ideologinės tiesos kriterijus ir veikiau klausia, ar autoriaus vaizduojamas pasaulis nuoširdžiai išgyventas. Anapus žodžių – nūdienos kritikai pasakytų „tarp žodžių“ – Brazaitis jaučia atsiveriant kitokią pasaulį nei mums pažįstama patirtis. Apibendrinant pasakytina, kad jo kritika, būdama lanksti, pliuralistinė, tarpdalykiška (*avant la lettre*) dėmesį sutelkia į bendruomeninį žmogų santykiyje su kitu, su gamtiniu ir antgamtiniu pasauliu, su dievybe. Jos patraukliausia savybė turbūt bus ši – sugebėjimas parodyti, kas yra literatūra, ir pagal kokius dėsnius kasdieniai žodžiai virsta estetiniu objektu.

Ne kitoks Brazaitis mus pasitinka žurnalistikos darbuose – plataus akiračio, gerai informuotas, akylus visuomeninio ir politinio gyvenimo stebėtojas, ne teoretikas, bet pedagogas, linkęs kalbėti paprastai ir be arogancijos. Jis lengvai pereina nuo vienos temos prie kitos, svarsto aktualius dienos klausimus, siūlo reformas, kurių nepavadinsi nei praeities nostalgija, nei penkmečio planu, nei ateities vizija. Per stiprus buvo Brazaičio ryšys su gyvenamuoju laiku, kad pasinertų abstrakcijose. Jam rūpėjo ši diena ir realių galimybių laukas virš duotybės, darbas čia ir dabar, neišleidžiant iš akių tikslo brandinti Vasario 16-osios Lietuvą. Šia prame jis buvo patriotas, nuosaikiai džiaugėsi kiekvienu žingsniu link tobulesnės valstybės, bet įtariai žiūrėjo į aukštąsias idėjas. Geras pavyzdys čia būtų tautiškas, viena svarbiųjų Brazaičio vertybių. Tautiškas arba lietuviškas jis nemenkino, bet vengė jį suabsoliutinti, perspėda-

mas, kad lietuviškumas tėra „mažutė [...] pasaulėžiūros dalelė“. Todėl jį reikia atsverti dėmesiu kitoms tautoms ir jungti į bendrų vertybių visumą: „[...] lietuviškumo stiprinimas turi eiti sykiu su idealistinės pasaulėžiūros įdiegimu [...] tik idealistinės pasaulėžiūros plotmėje galima susirasti derami santykiai individui su tauta, tautai su kitomis tautomis [...] pavojinga išleisti iš akių bendroji idealistinė pasaulėžiūra nustatant savo santykius su kitomis tautybėmis“.

Brazaičio žurnalistikos dėmesio centre – žmogus ir jo bendruomeniniai ryšiai, tauta ir valstybė, mokslas ir mokyklų reforma, demokratinės vertybės ir pilietiškumas, tradicija, – pastaroji galbūt tik tiek, kiek susiliečia su dabartimi ir per kūrybą gali būti „stilizuojama“ ir taip pakeliama į aukštesnį lygmenį. Valstybę Brazaitis supranta kaip darniai (organiškai) veikiančią piliečių („dalelyčių“) visumą, kur kiekviena „dalelytė“ suranda savo vietą. Iš esmės tai nehierarchinis, nepatriarchalinis derinys ir nesuabsoliutinta valstybė. Kaip Brazaitis vengia iškelti tautiškumą, lygiai taip jis valstybę subordinoja piliečiui, pirmenybę atiduodamas žmogui, o nacistinę ir komunistinę sistemas išskirdamas kaip toliausiai nuėjusias valstybės sudievinimo ir žmogaus nužmoginimo keliu. „Asmens pirmenybė ryšiumi su valstybe [...] yra atrama visai Brazaičio veiklai“, – teigia Antanas Maceina. Polinkį vengti kraštutinumų pastebime ir Brazaičio komentaruose apie pilietiškumą, nes ir čia galioja skirtingų interesų, tautos (valstybės) ir piliečių, derinimo principas: „Pagarba tautai – butinybė, kraštutinis individualizmas nepageidautinas“. Lietuvius Brazaitis priskiria prie individualistų, stipriau jaučiančių savo, o ne bendruomenės interesus ir todėl stokojančius pilietiškumo, Brazaičio žodžiais, socialinės sąmonės ar socialinės etikos, kartais apibūdinamos kaip estetinė savybė. Todėl galime išvesti paralelę tarp šios „estetinės“ vertybės saistomo piliečio ir rašytojo. Rašytojas rašo kūrinį, o piliečiai kuria valstybę. Ir vienur, ir kitur atsiranda žmogaus kuriamoji galia. Per kūrybą literatūroje pasaulis perkeičiamas į estetinį objektą, per kūrybą pilietiškumo prasme žmogus keičia save ir kuria politinę bendruomenę. Taigi valstybė ne duota, o piliečių sukuriama, o tai suponuoja ir galią, ir norą save bei savo bendruomenę įsivaizduoti kitaip – kaip politinį junginį. Gal per daug nesuklysiu sugretindama Brazaičio mintis su Benedicto Andersono įsivaizduojamų bendruomenių konceptu. Individas ir jo galia kurti, bendruomenė ir valstybė (tauta) – trys pakopos pakeliui į savimi pasitikinčią, demokratišką valstybę.

Ne vienas Brazaičio apmąstymas apie pilietį ir valstybę aktualus ir Kovo 11-osios Lietuvai. Įsiklausykime į jo komentarą apie *verbalizmo ligą*. „Jos simptomai – didžiausias noras kalbėti, mažiausia noro kitų klausyti“. Arba į komentarą apie polinkį neigti, kritikuoti, o ne kurti, dėmesį sutelkiant į išorinės formos dalykus. „Štai gyvenimo keli fakteliai. Sugalvojam pavadinti tam tikros įstaigos viršininką direktorium. Negerai. Jau vadinam tarėju. Pabodo. Vėl oficialus įsakymas – vadinti direktorium“. Pasak Brazaičio, šitoki nesugebėjimą pažvelgti giliau į dalykų esmę apsprendžia ne lietuvio prigimtis, o jo situacija laike ir geografijoje, jo istorija, neleidusi lietuviui laipsniškai ugdyti savų tradicijų – nei valstybiniam, nei viešame gyvenime. Todėl valstybingumo stoką Brazaitis gydo kompleksiskai, atkreipdamas dėmesį į būtinybę auklėtis ir siūlydamas plačiai aprėpiantį valstybingumo receptą. Nepasitenkinimą savimi ir savo valstybe jis perfrazuoja į tokią pareigą: „Mums kaip tik reikėtų auklėtis trejopam gyvenimui: individualiniam, visuomeniniam, politiniam. Visose trijose srityse lietuvius reikėtų ne nustelbti, bet auklėti. Reikia: 1. kad išaugintume teisinę sąmonę, – pagrindą laisvai politiškai tvarkytis; 2. kad sudarytume tautos tradicijas, – pagrindą senosios kartos laimėtoms vertybėms prisiimti; 3. kad išplėtotume kuriamąją iniciatyvą, – pagrindą naujoms vertybėms laimėti. Tada galėsime pateisinti savo egzistenciją“. Ši citata užsklendžia 1931 m. rašytą straipsnį „Estetiskoji“ tautų charakteristika“. Ji labai gražiai parodo sintetinančią Brazaičio mąstysenos galią, sugebančią vienu sakiniu aprėpti teisinę sąmonę, tradiciją ir žmogaus kuriamąją galią, kuri jį pakelia virš to, kas duota ar paveldėta, į aukštesnį jo ir tautos (valstybės) egzistencijos lygmenį. Sakinys stilistiškai atbaigtas, suprantamas visiems. Pastebiu ir tai, kad jis nei smerkia, nei kaltina, nei piktinasi, nei siūlo utopines vizijas ar išreiškia nusivylimą valstybe, bet telkia dėmesį į piliečio vaidmenį valstybėje, pabrėždamas, kas darytina – auklėti ir auklėtis.

Pasiremddama keliais neliteratūriniais straipsniais (rašytais iki 1941 m.), piešiu teigiama Brazaičio portretą kaip atsvarą kaltinimams. Portretas įtikins tuos, kurie Brazaičiu tiki, o kitus jis išskaudins ar įpykins, mat apeinu jo vaidmenį nacistinės okupacijos metais. Kaip visuomenininkas ir literatas Brazaitis lengvai apibūdinama asmenybė – skaidri, humaniška. Kaip Laikinosios vyriausybės vadovas jis yra prasmuo, išskylantis virš laiko ir todėl visados „kovos objektas“ (Maceina): tai puolamas, tai

gerbiamas, akimirkai iškilęs virš kasdienos jis kasdienoje neišsitenka. Prasmuo Brazaitis buvo iki šių metų gegužės 20-osios, toks jis yra ir šiandien. Skirtumas tas, kad, perkeltas į kitą erdvę ir kitą laiką, perlaidotas su valstybine garbės sargyba, jis provokuoja, todėl klausama: ar jis buvo herojus? Iš vienos pusės atsakoma faktais, iš kitos – deheroizuojančia retorika. Brazaitis tampa kylančios įtampos tašku. Dar 1973 m. Maceina rašė, kad „Brazaitis yra stovėjęs tokiam tautinės mūsų būties taške, kuris tautos laisvės atžvilgiu buvo didžiausios įtampos akimirka. O tokiam taške stovėjęs žmogus nebegali grįžti į nepastebimą kasdieną, kadangi ir anas taškas kasdienoje neišsitenka“. Šią didžiausios įtampos akimirką – būties tašką – šiandien prisimena Brazaičio gerbėjai ir jo menkintojai, tik turimi omenyje kiti įvykiai – nelygintini, bet susiję laike ir erdvėje. Kalbama iš skirtingų perspektyvų, kuriami du naratyvai apie Brazaitį, teigiamas (nesakyčiau, kad jis heroiškas), ir menkinantis. Ar esama trečio kelio? Neseniai skaičiau pokalbį su istoriku Vincentu Duclertu, kuris primena, kad tautos istorija nėra monolitiška, bet formuojasi per santykį su kitomis tautomis ir su tautinėmis mažumomis. Santykio idėja man čia regisi esminė, nes per ją išlieka du tautiniai pasakojimai, o ne vienas, daugumos ir mažumos, abu jie turi teisę į savitą naratyvą, nes jis – laisvės forma. Atsiranda galimybė ir iš vienos, ir iš kitos pusės pasakyti „palauk“, „ne taip buvo“. Brazaitis – ne tas žmogus, apie kurį galima atsiliiepti tik vienu žodžiu: blogu. Jo nei išbrauksi iš istorijos, nei išstremsi iš valstybės, nei jį perskelsi pusiau į valstybininką ir visuomenininką-kritiką, nei nutylėsi jo tarnystę tautai ir valstybei. Ant jo pečių uždėję didžiąją dalį atsakomybės už Holokaustą Lietuvoje, išmoksime ne tą istorijos pamoką. Šiandien Brazaitis palyginti nežinomas (arba toks buvo iki gegužės 20-osios), bet, manau, nėra sunku jį prikelti kaip pagarbos žmogui, laisvės ar laisvėjimo simboliui.

Kaip artėti prie jo kaip valstybingumo simbolio? Kaip surasti sakinį, kuris aprėptų jį visą ir daugiau nei jį (turiu omenyje mažumos ir daugumos naratyvus). Ir šiuo atveju galioja ne vienas visiems privalomas, vienas ir tas pats įsitikinimas, virstantis etiniu imperatyvu, bet atvirumas. Pirma atvirumas, po to etinis imperatyvas, pirma dar vienas žvilgsnis į konkrečius to meto istorinius įvykius, pirma sutarimas, kad nekalbėsime atsietai nuo įvykių aplinkybių, kad analogijas iškeisime į platesnės apimties palyginimus, kad neapeluosime į praeities faktų bei procesų ar kitų valstybių autoritetą, bet – mąstysime. Pirma atskirti, kas yra tikra, o kas retorika, ir pasakyti, kad Brazaičio ir Laikinosios vyriausybės veikla atsirado kaip reakcija į sovietinės okupacijos terorą – areštus, tardymus, masinį trėmimą, sugriautą valstybę. Šia prasme ją inspiravo moralinis imperatyvas, o ne svarstymai Berlyne.

Esu išėivė. Sąjudžio laikotarpį stebėjau iš atokiau ir neišgyvenau to laisvės (ir baimės) jausmo, kurį anuo metu patyrė sąjūdiečiai. Prisimenu 1941 m. birželio 22 d., bet tai tik vaikiškas prisiminimas be simbolikos ir be moralinių imperatyvų. Brazaičio perlaidojimo savaitę pirmą kartą Lietuvoje pajutau aplink mane besikaupiančius perspėjimus – netark žodžio, šitoj erdvėj negalima, nevalia kalbėti! Kito-kią tylą – mintis sukaupiančią, jas pakeliančią – pajutau žiūrėdama dokumentinį filmą apie Brazaitį „Pasilikau gyvenimo paraštėj“, ją ypač pajutau apeigose Kristaus Prisikėlimo bažnyčioje, be fanfarų ir daugybės skardžių trimitų; atradau ją ir tame laikinumo kode, kurį man reiškia Lietuvos laikinoji vyriausybė, – ne tobula ar pastovi konstitucine prasme, ne laisvės pilnybė, bet akimirką išgyventas pakeliantis, įpareigojantis laisvės siekis. Jo taip pat neištrinsi nei iš atminties, nei iš istorijos. Laikinumo kodas mane sugražina ir į žinojimą, kad mažumos bendruomenei – žydų, lietuvių ir nelietuvių, birželio 23-oji asocijuojasi su žudynių pradžia.

Malonus Nerijau, laiške aprašiau savo išpūdžius ne todėl, kad jaučiu atradus visą tiesą, bet todėl, kad Jūs prašėte. Duris palieku atviras kitokiems apmąstymams.

Ar radau tą sakinį, kuris aprėptų visą Brazaitį – žmogų ir prasmę?

Skaidau šimtmečius filosofų, antropologų, literatų tyrinėtoją atpirkimo ožio metaforą (kadaisė paproti). Ji labai daug pasako apie būtinybę gydyti traumas. Bet traumas kartais gydomos jas atiduodant kitam asmeniui.

V. Škapuskaitė

2012-06-20, mėnuo po Brazaičio perlaidojimo

DIENORAŠTIS

Pusė Kanų kino festivalio

Santa Lingevičiūtė

Gegužės 14 d. Londonas. Prieš keliaujant į Kanų kino festivalį kamavo didelis nenoras į jį vykti, nors visi aplinkui sakė „O, Kanai...“ Niekaip nesupratau, kodėl. Nesuprantu ir dabar. Ar dėl gero kino, ar visa užgožiančio glamūro (gal ir diskurso), ar Viduržemio jūros, ar šiaip – dėl pavadinimo. O gal dėl to, kad į Kanus patekti taip sudėtinga? Ne tik į kino sales, bet ir ten nuvykti. Tarptautinis Vilniaus oro uostas ne itin džiugina maršrutais. Ką ten Kanai, į Nica irgi tiesiogiai nenusigausi. Tad nusprendžiau keliauti per Londoną – buvusį studijų miestą, ir ten praleisti dieną. Londone atsigaunu ne tik dėl parduotuvių, bet ir dėl didelės kultūrinių renginių pasiūlos.

Ankstyvas Londonas pasitinka gana šaltai, su lietumi ir dar streiku pasų kontrolėje. Tenka prastovėti tris valandas ir skaityti tą pačią iškabą: „Šiandien streikas. Atsiprašome už nesklandumus“. Vis dar stebiuosi, iš kur Londonas semiasi tiek optimizmo rengdamas Olimpinės žaidynes... Mano lietuviškam pusiau pesimistiniam protui baisu net pagalvoti, kas dės šį miestą. Problemos su metro juk iškyla kasdien ir visi vėluoja visur: į universitetą, darbą, kiną, pas draugus. Galbūt ir olimpiados dalyviai, ypač sportininkai, galės atsiprašyti, kad į varžybas vėluoja dėl nušokusio žmogaus prieš traukinį, neaiškaus maišelio ar kažkieno paliktos rankinės, traukinių spūsties vienoje metro stotelių. Dabar visur Londone iškabinti plakatai, kuriuose, kažkur važiuojant, siūloma išlipti keliomis stotelėmis anksčiau ir eiti iki reikiamos vietos pėsčiomis. Arba žaidynių metu apskritai vaikščioti pėsčiomis. Taip ir nesupratau, ar tai rimtas pareiškimas, ar subtilus britų humoro jausmas. O dar naujai iškilęs aukščiausias Europoje dangoraižis „Šukė“ (*The Shard*), kurią londoniečiai vadina tiesiog „naujuoju taikiniu“. Tačiau per daug nesuku dėl to galvos, nes jau kitą dieną išskrendu į Nica.

Iš anksto pradėdau dėlioti filmų ir susitikimų tvarkaraštį. Be to, akis užkliūva už didžiausiam britų dienraštyje *The Guardian* išspausdinto prancūzių feminisčių „La Barbe“ („Barzda“) laiško, kuriuo kreipiamasi į Kanų festivalio programos sudarytojus. Šįmet jubiliejinis (65-ias) festivalis tikrai išskirtinis – konkursinėje programoje tarp dvidešimt dviejų filmų neatsirado vietos nė vienai

moteriai. O feminisčių laiškas priverčia nusišypsoti. Užsimenama, kad, be abejonės, pernai keturių moterų režisierių filmai į konkursinę programą praslydo netyčia. Iš širdies dėkojama vyriškiams, kad jie šįmet atsipeikėjo, nes moterų vieta tik plakatuose. Organizatoriai atkirto, kad pagrindinis filmų atrankos kriterijus – aukšta meninė kokybė, o ne politkorektiškumas. Ką gi, gal ir ne lytis svarbiausia, tačiau pasilieku apie tai spręsti peržiūrėjus konkursinės programos filmus. O dėl „aukštos meninės kokybės“ verčia abejoti kad ir ne konkursinėje programoje atsiradę filmai *Madagaskaras 3* ar *Drakula*. Galbūt abiejų 3D formatas yra ta kokybė.

Gegužės 15 d. Londonas – Nica – Kanai. Išsiruošiu į oro uostą kuo anksčiau, nes vėl baiminuosi nenumatytų streikų ar kaip visada neplanuotų traukinių gedimų. Su autobusu važiuoti iki oro uosto pigiau, bet po paskutinio pasivažinėjimo iki lėktuvo bėgau sprintą. Dėl nenumatytų avarių greitkelyje. Šįkart kelionė apsiėjo be kliūčių, o ir keleiviai buvo ne violetine spalva

Kanų festivalio tarptautinis kaimelis. 2012. Nuotraukos iš Kanų kino festivalio tinklapiu

pasidabinę tautiečiai lietuviai, kvėpiantys lietuviška rūkyta dešra ar neaiškiu alkoholiu. Lėktuvą pilotavusi moteris dar apsuko ratą virš ant jūros kranto nutiesto Nicos nusileidimo tako ir lengvai nutūpė. Čia pasų apskritai niekas netikrino, o temperatūrų skirtumas buvo

Atidarymo ceremonijos fejerverkai. 2012. Kanai

dvidešimt laipsnių, nors kelionė truko tik gerą valandą. Viduržemio jūra, palmės, saulė ir kalnai žadėjo ne tik įtemptą darbotvarkę, bet ir keletą akimirkų poilsio paplūdimy. Iki Kanų teko dar važiuoti valandą autobusu su lagaminu ant kelių, nes buvo sugedusios autobuso bagažo durelės. Pastebėjau, kad niekas dėl to per daug nesikremta ir kantriai kenčia. Kanuose dar teko palaukti dvi valandas miesto autobuso, kad nuvykčiau iki vietos, kurioje apsistojau, nors buvo iškabintas grafikas, jog autobusai važinėja kas dvidešimt minučių. Kaip vėliau paaiškėjo – jis nieko vertas, nebent tik tam, kad patvirtintų, jog toks autobusas apskritai važinėja. Ir vėl nė vieno priekaišto žodelio iš vietinių. Nors jau ir pensininkų.

Gegužės 16 d. Jau Kanai. Kadangi šį rytą pirma festivalio diena ir filmų peržiūrų spaudai dar tik vienas (ir tai ne pats laukiamiausias), tad nusprendžiau nueiti prie jūros. Nors teoriškai viskas išsidėstę ant jūros kranto, tačiau norėjau tikros jūros su paplūdimiu, kur kelio ir vaizdo neužstoja kruiziniam laivams prilygs-

Atidarymo ceremonijos svečiai. 2012. Kanai

tančios jachtos, dažnai su fatališkais pavadinimais. Vakarop jau visi Kanai blizgėjo nuo vakarinių suknelių ir papuošalų, nes vakariniams seansams reikalaujama pasipuošti. Tai išties turi tam tikro žavesio, kai matai kebabus valgančius vyrus su smokingais ar moteris su žeme besivelkančiomis suknelėmis, po seansų jau basomis kojomis, nes gali tekti ištvirti vakarėlį, truksiantį iki paryčių. O vakarėliai čia vyksta dvidešimt keturias valandas per parą visą festivalio laiką. Atidarymui buvo pasirinktas Weso Andersono filmas *Mėnesienos karalystė* (*Moonrise Kingdom*, JAV). Atidarymui gal ir tinkama lengva komedija apie vaikystę, tačiau vis svarsčiau, ar labai pagrindinei konkursinei programai. Tad prisiminiau organizatorių atsaką feministėms – „aukšta meninė kokybė“. Andersonas turi humoro jausmą, kuris suprantamas ne visiems, bet aštuoniasdešimčiai procentų tai tikrai. Jei tektų apibūdinti filmą vienu sakiniu, tai būtų: ne „popkornas“, bet

Žiuri narė Diane Kruger ant raudono kilimo. 2012. Kanai

saldžiarūgščiai guminukai, kurių galima nusipirkti ir „Forum Cinemas“.

Gegužės 17 d. Vėl teko patirti, kad viešojo transporto grafikas nieko vertas. Per jį pavėlavau į Jacques'o Audiardo filmą *Rūdys ir kaulai* (*De rouille et d'os*, Prancūzija). Nieko, tikiu, kad jį išvysiu jau rudenį kuriame nors Lietuvos festivalyje. Tačiau prisiklausiau kalbų, kad pagrindinį vaidmenį atlikusi Marion Cotillard tikrai bus nominuota „Oskarui“, o gal net jį ir gaus. Bet vakar pamatytas kitas konkursinės programos filmas *Po mūšio* (*Yousry Nasrallah*, Egiptas) savo „aukšta menine kokybe“ privertė galutinai nesutikti su organizatoriais ir vis dėlto pritarti feminisčių teiginiui, kad šių metų programa išties seksistinė. Jei festivalio rengėjai teigia, kad politikorektiškumas jiems nesvarbu, kaip į programą patenka tokie konjunktūriniai filmai, kaip šis? Vien dėl to, kad tema – arabų pavasaris, neramumai Egipte.

Gegužės 18 d. Šiandien diena turininga, tačiau ilga. Nežinau, kokiems sinefilams daromi pirmi seansai

pusę devynių ryto. Tikrai ne man, nors sugebėjau atsikelti, nueiti pėsčiomis ir dar prastovėti eilėje apie valandą. Toliau nusprendžiau taip nebesikankinti. Stovėti eilėje apie valandą tenka prieš kiekvieną se-

Kasdienė eilė prie kino salės. 2012. Kanai

ansą, nebent gauni išskirtinės spalvos spaudos kortelę. Nors didžiosiosiose „Lumiere“ ir „Debussy“ salėse telpa virš tūkstančio žmonių, akredituotųjų – dvigubai daugiau. Pamačiau keturis filmus. Geriausias – Ulricho Seidelio *Rojus: meilė* (*Paradies: Liebe*, Austrija). Nesuprantu, kodėl tiek daug pagiežingos kritikos. Galbūt dėl to, kad režisierius be jokių užuolankų išsišaipė iš vakarietiškos kultūros tamsiųjų pomėgių – šikart pagyvenusius sekso turisčių baltaodžių ir jų nuotykių Afrikoje su juodaodžiais jaunuoliais. Na, bent radau nors vieną žmogų, su kuriuo galėjau pasijuokti – kaimyną lenką.

Gegužės 19 d. Tik nereikia aiškinti, kad į „Ypatingojo žvilgsnio“ konkursinę programą dėl meniškumo pateko Davido Cronenbergo sūnelio Brandono Cronenbergo filmas *Antivirusas* (*Antiviral*, Kanada). Šiaip taip išsėdėjau valandą, prieš tai išstovėjusi valandą eilėje. Kartais renkuosi filmus pagal kitų nuomonę. Dažniausiai atvirkštiniu būdu. Jei tipažui, kurio skonis man kelia įtarimų, filmas patinka – į jį neinu. Šikart prieš mane stovėjo jaunų amerikiečių *a la* kritikų porelė ir su brite diskutavo, kodėl į šį filmą eiti būtina. Labai jau pionieriški argumentai, tačiau taip ir neįtikino, kad eina ne dėl to, jog režisieriaus tėvelis Davidas Cronenbergas.

Gegužės 20 d. Kanuose jau antra diena siautėja beveik tropinės liūtys. Įgriuvo kažkurio kino teatro stogas, raudonas kilimas plaukia, tačiau eilės prie filmų vis tiek nemažta. Viskas po truputį ima erzinti. Ir nežmoniški žmonių srautai, kai nueiti nuo vieno kino teatro iki kito trunka ne dešimt minučių (realus atstumas), o pusvalandį. Atrodo, kad kai kurie žmonės prie žvaigždžių viešbučių tiesiog gyvena. Erzina ir eilės prie filmų Lietuje arba šalia atsisėdęs kritikas, kuris ne tik sau garsiai komentuoja filmą, bet ir garsiai valgo, pamiega ir filmui nepasibaigus taip pat garsiai per visus braunasi link išėjimo. O dar turi neblogos spalvos akreditaciją.

Gegužės 21 d. Tas pats varginantis lietus. Kartais net susimąstau, kaip dar iškęsti savaitę Kanuose. Jau nuo tos minties kamuoja nuovargis. Trumpos miego naktys, susitikimai ir vėl filmai, įvairių šalių vakarėliai. Vakarienės, vynas, per daug vyno. Kino žiūrėjimas šioje mėsmalėje jau tampa nebe malonus. Šį vakarą vakarienė su lenkų kino instituto draugais. Pagaliau pakeliui namo. Butelis į galvą. Galva į grindinį. Greitosios neštuvai. Kanų ligoninė. Prakirsta galva. Sutrenktos smegenys. Štai ir baigėsi mano Kanai (lyg tyčia prisiprašiau). Su trenksmu. Jaučiu juos ir dabar savo viršugalvio kairėje

Liūtys Kanuose. 2012

pusėje vis dar pulsuojančius. Gal ne veltui nelabai norėjau ten vykti. Tad į Kanus besiruošiantiems patarčiau vežtis ne tik vakarinę suknelę ar smokingą, bet ir šalną. Juk tai Kanai. Čia pilna netikėtumų. Nes niekada nežinai, kas laukia už kampo: numylėta aktorė(-ius), režisierius ar skraidantys buteliai. ☒

Naujojo Sąjūdžio protestas

TOMAS DAUGIRDAS

Nuo Nepriklausomybės pradžios buvome linkę sakyti ir vertinti, kad esame pernelyg pasyvi visuomenė, kad stokojame pilietiškumo. Visą laiką pasigirdavo kalbų, kad štai Sąjūdžio laikais tai buvome vieningi: taip pat galvojome, jautėme ir kalbėjome, matėme ateitį. Tuomet žmonės, visi drauge išėję aktyviai reikšti savo pozicijos taip, kad matėsi vienybė ir jėga. O štai dabar – visuomenė esanti išsiskaidžiusi, užsiėmusi savo reikalais bei negalvojanti apie aukštus idealus. Tačiau turime pripažinti, kad Sąjūdis buvo ne demokratinės, o totalitarinės valstybės pabaigos reiškinys, kai buvo galutinai išjudintas jau ir taip beskęstantis režimo laivas. Sąjūdžio orientyrai pirmaisiai buvo vertybiniai, su jo vėliava buvo kovojama už Laisvę. Šiandien mėginimas atgaivinti Sąjūdį, paversti jį galutinius vertybinius tikslus keliančiu visuotiniu judėjimu gali reikštis kaip demokratijos parodija arba kaip išmanios politinės režisūros padarinys.

Visuotiniai protestai vyksta ir demokratinėse visuomenėse. Pirmiausia dėl ekonominių ar daugelį žmonių gyvenimą tiesiogiai paliejančių dalykų. Tačiau akivaizdu, kad būtent tokio protesto kaip Sąjūdžio laikais nebuvimas rodo, kad žmonės pradėjo gyventi normalų gyvenimą. Dauguma rūpinasi savo šeimomis, siekia kurti geresnį gyvenimą ar ieško būdų kaip oriai išgyventi sunkiomis ekonominėmis sąlygomis. Nemažai žmonių stengiasi būti padorūs bei tokiais auklėti savo vaikus.

Visuomenė galiausiai yra įveikusi vertybinę schizofreniją, kai vienos aukštos vertybės ir idealai buvo skelbiami viešumoje, o tikrovėje ir kasdienybėje vyravo pragmatinė mora-

lė. Veikiausiai kitaip nei pozityviai ir negalime vertinti to, kad Lietuvos pilietis kiekvieną dieną tik išlipęs iš lovos negalvoja apie Tiesą, Teisingumą, Gerį ar net Laisvę bei to, kad pasaulis tragiškai yra nuo jų nutolęs ir neatitinka idealo. Žmogus veikiausiai užsima savo reikalais bei nuolat nesirūpina dalykais, kurie jo tiesiogiai neliečia. Tokia elgsena iš tiesų neatitinka Sąjūdžio dvasios. Tačiau nereikia pernelyg lakios vaizduotės, kad suvoktume, kas nutiktų mūsų šaliai, jei joje nuolat vyrautų, būtų kurstoma ir palaikoma Sąjūdžio dvasia.

Aiškliai prisimename anuometinę vienybę, tačiau menkai prisimename, kad jos pagrindas buvo tautiečių patirtos kančios. Vienybę kūrė bendrai išgyventa ir išgyvenama nelaimė, suvokimas, kad viską reikia keisti iš esmės. Emocinis bendrumas kančios bei skriaudos pagrindu leido pamiršti visus kitus skirtumus. Tačiau kai galiausiai buvo galima patiems kurti gyvenimą, kiekvienas ėmėsi savo darbų.

Bet šiandien matome, jog dalis intelektualų, sąjūdininkų ir net buvusių rezistentų stengiasi įžeipti ir visuomenę Sąjūdžio dvasia, remdamiesi tuo, kas Lietuvoje žinoma kaip Mergaitės istorija. Remiantis tikrais ar vien papasakotais vaiko išgyvenimais, valstybėje reikalaujama tiesos ir ginti silpnesni. Skirtumas čia tas, kad Sąjūdžio metais tauta būrėsi, jog galėtų atvirai ir viešai kalbėti apie laisvės poreikį, nes kiekvienas asmeniškai buvo susidūręs su nelaisve, nemaža dalis visuomenės asmeniškai ar per šeimos narius – paty-

rę represijų. O mergaitės istorijoje buviamasi apie kito išgyvenamą kančią, mėginant ją drauge išgyventi bei įsijausti. Skiriasi ir minia, kurios vėliava šiuo metu neša grupelė intelektualų. Ji yra nepatenkinta, agresyvi bei nesiuo pozityvios programos. Minia kovoja už dalykus, kurie jos nėra tiesiogiai palietę, apie kuriuos turi ypač mažai informacijos.

Aktyviausių protesto organizatorių veiksmai labai primena tai, ką darė Sąjūdžio lyderiai prieš dvidešimt ketverius metus. Tai – eitynės ir mitingai negavus valdžios leidimo. Susibūrimai rengiami balansuojant ant legalumo ribos. Tačiau anuomet pati tokio leidimo prašymo forma (pavyzdžiui, tik informavimas) buvo protesto judėjimo dalis, niekada nežinant, kada ko nebus leista, o šiandien leidimų teikimo tvarka skaidri ir prognozuojama. Priešingai nei anuomet, iš valstybės ir galios struktūrų agresyvių veiksmų nesiiimama. Jau mėnuo, kaip prie Prezidento rūmų išstatyti plakatai, kurių niekas neatima ar kitaip neniokoja. Gali nutikti taip, kad po mėnesio ar kelių ir ten besibūriuojančios grupelės žmonių taps bemaž neatskiriama miesto dalimi, galbūt netgi turistinių maršrutų objektu.

Eitynių organizatorių niekas nesuičia, netardo ir neišmeta iš darbo. Jiems išrašomos nuobaudos, panašiai kaip už ne vietoje pastatytą automobilį ar panašų viešąją tvarką trikdantį žingsnį. Kaip ir anuomet, sakomos viešos kalbos, raginančios keisti sistemą, nušalinti konkrečius pareigūnus ar net veikiausiai – didžiąją dalį

svarbiausių valstybės pareigūnų. Tai sakoma nesislepiančiam, vėliau grįžus į kasdienį gyvenimą nesibijant represijų. Tai, neabejotina, yra demokratijos pasiekimas, kuris naująjį Sąjūdį daro sunkiai įmanomą.

Šis protesto sąjūdis stebina dviem dalykais. Pirmiausia tuo, kad (neskaičiuojant vieno kito interneto komentatoriaus) tyli ta visuomenės dalis, kuri mano, kad Lietuvoje demokratija veikia. T. y. kad negalima griauti pagrindinių valstybės struktūrų, o tam tikras ribas, į kurias kaip piliečiai esame įsprausti, net jei mums tai emociškai sunkiai priimtina, turime traktuoti kaip visuotinio susitarimo principą. Antra, stebina, kad vienos šeimos drama galėjo įtraukti tiek daug žmonių, tarp jų politikus ir dvasininkus, sugebėjo sukurti didžiausią emociją įtampą visuomenėje. Pamėginus vienam užsieniečiui paaiškinti istorijos esmę, jis uždavė visiškai akivaizdų klausimą: negi valstybėje nesama kitų problemų?

Tačiau istorija verta dėmesio, nes ji apima ne vieną sakralinį įvaizdį, saviškai atspindi šventumo ilgesį bei tai, kad Lietuvoje politika ir viešasis gyvenimas nesiremia vertybėmis, kurios paliestų ir būtų svarbios asmeniškai ar egzistenciškai vienam žmogui, grupei ar daugeliui. Mergaitės istorijos raida bei jos patrauklumas atskleidžia viešųjų ar bendruomeninių vertybių ilgesį, kai atkreipiamas dėmesys ne į bendrąsias problemas, o į konkrečius gyvenimus.

Apie mergaitę sukurtas įvaizdis atliepia tam tikrus archetipus, kurie fiksuoti ne vien lietuviškose pasakose. Tai ir mergaitė Raudonkepuraitė, kurią suėdė pilkas vilkas, prieš tai suėdęs jos mylimiausiąją senelę. Tai ir mergaitė našlaitė Sigutė, engiama ir persekiojama piktosios pamotės raganos (o gal pamotė ir buvo jos motina?), galiausiai nužudžiusios jos paskutinę sąjungininkę kalaitę, o Sigutę įviliojusios į žarijų duobę. Ir net mergaitė Snieguolė, nuo baisiosios pamotės keliamos pražūties atsidūrusi miške ir atradusi septynių nykštukų prieglobstį. Visose tokiose pasakose susi-

duria galingas blogis, turintis įvairių ginklų bei burtų, ir silpnumas, iš pirmo žvilgsnio neturintis rimtų sąjungininkų. Visų šių pasakojimų centre yra mergaitė, ir iš antro plano iškylanti išorinė jėga, kuri įsikiša ir sunaikina blogį. Kai kada tas įsikišimas padeda išgelbėti ir mergaitę. Dabartinėje istorijoje, kaip ji pasakojama viešumoje, vyko ir vyksta panašūs dalykai. Nuo vaikystės persekiota ir išnaudota (kaip esame girdėję, „pedofilų klan“ ir mamos), galiausiai ištrūksta ir yra perduodama „gerosioms globėjoms“ tėvams, tetai Neringai ir tetai Audronei.

Su šiais rekonstruotais įvaizdžiais galima nesutikti, tačiau istorija jau tapo pagrindu politinei programai ir išsakinio politiniuose šūkiuose. Idant nupasakojamas blogis būtų nugalėtas, idant pagal tokį scenarijų „gerai“ baigtųsi ši istorija, neabejotinai turėtų būti perkeista valstybė. Kaip yra pareiškusi teta, praėjus mėnesiui po mergaitės atidavimo mamai: „Lygiai mėnuo, kai galutinai tapo aišku, kad mes gyvename šalyje, kurios valdžia yra visiškai degradavusi, praradusi bet kokią etiką, moralės supratimą, absoliučiai praradusi sąžinę ir elementarų žmogiškumą“. Tad siekiant pakeisti šią būklę, pasak šio pareiškimo, reikėtų iš esmės pakeisti valdžią. Galbūt netgi turėtų būti sugriauta dabartinė valstybė ir pastatyta visai nauja, kitokia, kurioje galėtų kitoks teisingumas. Artėjantys Seimo rinkimai tarsi turėtų tapti galutine gėrio ir blogio kovos scena.

Minia pergyvena ir protestuoja, reikalauja laisvės mergaitei, tačiau pasirodo, kad mergaitė tuo metu ramiai pietavo Kauno centre, turbūt netgi valgė ledus. Galbūt jau buvo nuėjusi į baseiną ir ten linksmai pliuškenosi. Nors „turėtų“ būti priešingai. Užuo ramiai ar net linksmai leidusi laiką ji turėtų būti uždaryta ar užsidariusi kokiam sandėliuke, rytą vakarą verkti ir nematyti dienos šviesos. Net Seimo narės nuvyko pažiūrėti, kaip jai klojasi, ir aptiko, kad – gerai ar net puikiai.

Laiminga arba sugrįžusi į normalų gyvenimą mergaitė, bendraujanti

su bendraamžiais reikėtų, kad istorija tarsi pasibaigtų, tačiau ne taip kaip tikėtasi ir tikimasi. Siekiant, kad istorija tęstųsi, kad „gera“ pabaiga būtų kitokia, reikėtų mergaitę žūtbūt išlaikyti nelaimingą. „Tegalime tik įsivaizduoti, kaip ji gyvena“, – toliau kuria pasakojimą giminaičiai, mėgindami išlaikyti nelaimingo vaiko įvaizdį. Jei vaikas būtų laimingas, taptų išmuštas pagrindas iš po šio protesto judėjimo kojų. Pasirodė, kad mergaitė nėra kankinama ir persekiojama, kad jai nebereikia gynėjų, o judėjimas išsisėmė. Judėjimui plėtojantis nepaisant šių aplinkybių veikiausiai paaiškėtų, kad jo esmė ir priežastis glūdi visai kitur.

Istorija, apie kurią jau ne vieną mėnesį ir metus kalba visa Lietuva, atskleidžia gilesnes viešojo demokratinio gyvenimo problemas, nei galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Lietuvoje demokratija iš pat pradžių tapo technizuota tvarka, palaikoma korektiškos teisinės tvarkos. Žvelgiant iš šalies, sentimentalai ir emociškai audringai pasakojama istorija sugebėjo patraukti didelės grupės piliečių dėmesį. Sunkiai galima įsivaizduoti, kad tiek diskusijų bei įsijautimo pritrauktų toks esminis Lietuvai projektas kaip atominės elektrinės statyba.

Intelektualų kalbose šmėžuojanti naujojo Sąjūdžio idėja taip pat atskleidžia, kad ilgimasi visuomenės, kurioje esama vertybinio ir emocinio bendrumo, kad demokratijai nepakanka būti tvarkinga, gerai veikiančia, įstatymais paremta tvarka. Tačiau dėl to tikrai klaidinga būtų kaltinti demokratiją, įstatymus ar tuos, kurie juos įgyvendina. Įsijautimas į pasakojamą istoriją apie mergaitę bei agresyvūs protestai vargu ar pakeis visuomenę. Siekiant sukurti žmogiškesnius, šiltesnius ir pasitikėjimu bei kiekvieno artimo ar tolimo užuojauta paremtus santykius, kurių stoka daugelis išgyvename, protestas nėra geriausias būdas. Reikėtų kitokio judėjimo ir kitokio Sąjūdžio, kuris neneštų priešiško į visuomenę bei galutinio išsigelbėjimo nematytų Seimo nario kėdėje. ❧

TEISMAI, TEISĖ IR MORALĖ

Vygantas Malinauskas

2012 m. gegužės 17 d. Lietuvoje nutiko pora dėmesio vertų įvykių. Tą dieną Vilniaus universitete vyko nacionalinė mokslinė-praktinė konferencija, skirta „Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 metų priėmimui paminėti“ (būtent taip užrašyta programoje). Tiesa, šis įvykis platesnėje viešumoje liko beveik nepastebėtas. Ko nepasakysi apie kitą tos pačios dienos įvykį – teisėjos Neringos Venckienės namų šturmą ir mergaitės paėmimo dramą. VU teatro salėje tebevykstant minėjimui, visai šalia – Daukanto aikštėje – susirinko protestuotojų prieš teisėsaugos veiksmus Garliavoje ir apskritai prieš visą teisinę sistemą nesankcionuotas mitingas. Abu šie įvykiai sudarė kontrastingą foną pagrindinio valstybės įstatymo apvaliai sukakčiai paminėti. Kiekvienas įvykis savaip atspindėjo Lietuvoje tvyrančias nuotaikas praėjus 20 metų, kai referendumu buvo priimta Konstitucija. Teatro salėje vyravo solidi kostiumuota publika, kalbose – solidus tikėjimas Konstitucijos ir Konstitucinio teismo svarba Lietuvos kaip teisinės valstybės gyvavimui. Tuo tarpu Daukanto aikštėje susirinko, bent iš pažiūros, ne tokia reprezentabili publika, nuotaika taip pat buvo ne tokia pakili. Žinoma, ryškus kontrastas gali palikti nepastebėtus niuansus. Tačiau net ir be tokio apšvietimo vargu ar galima pražiūrėti tvyrantį nusivylimą teisėsauga ir valstybės institucijų gebėjimu apsaugoti teisingumą.

Teismų kritika tapo tokia dažna, kad paskatino VU Teisės fakulteto dekaną Vytautą Nekrošius pareikšti, kad „Lietuvos politikai teismų sistemą pasirinko savo bokso kriaušė ir ją su pasigardžiovimu talžo“¹. Susidariusią situaciją Kęstutis Girnius įvardijo kaip teismų krizę². Nepaisant požiūrių skirtumų, Nekrošius ir Girnius, atrodo, sutaria, kad yra griaujami valstybės pamatai. Skiriasi tik požiūriai, kas dėl to kaltas. Nekrošiaus nuomone, dėl to kalta neatsakinga ir nepamatuota politikų kritika teismų atžvilgiu. Girniaus manymu, labiausiai kalti patys teismai. Pasak jo, nemaža atsakomybės dalis tenkanti ir Konstituciniam teismui (KT)³.

¹ Eglė Samoškaitė, „V. Nekrošius: politikai teismine valdžią talžo kaip bokso kriaušę ir griauja valstybės pamatus“, in: *www.delfi.lt*, (2012-03-28).

² Kęstutis K. Girnius, „Teismų krizė“, in: *www.alfa.lt*, (2012-05-21).

Girnius gegužę pasirodžiusiame tekste teisėsaugą ir teismus pavadino silpniausia grandimi: „Nepasitikėjimas teismais tampa rimta problema, nes tai griauja pasitikėjimą ne tik teisėtvarka, bet ir valstybe“⁴. Anot Girniaus, norėdami išlipti iš krizės „teismai turi pasitempti ne tik pagerindami savo tiesioginį darbą, bet ir užmegzdami glaudesnius ryšius su visuomene [...]“. Teismai turi aiškinti ir pagrįsti savo sprendimus, ypač opiais visuomenės klausimais“⁵. Tačiau Girnius vis tiek išlieka pesimistiškas. Jo manymu, siūlomų receptų atkurti pasitikėjimą teismais nepakaks, nes net ir tokiu atveju teismams būsia „sunku sukurti objektyvumo regimybę“. Savo trumpame tekste Girnius palieka ir nemažai klausimų. Galima spėti, kad kalbėdamas apie teismų tiesioginio darbo pagerinimą, jis turėjo omenyje bylų vilkinimą. Tai gana opi problema, tačiau bent galima turėti aiškia viziją, ko reikia jai išspręsti. Sudėtingiau yra su „glaudesnių ryšių su visuomene“ palaikymu bei sprendimų visuomenei opiais klausimais pagrindimu. Reikia tikėtis, kad čia kalbama ne apie teismų viešųjų ryšių krizę, mat taip būtų galima įtarti autorių manant, kad teismų objektyvumas tėra regimybė, kuri gali, kad ir sunkiai, būti sukuriama. Tačiau jei šias rekomendacijas priimame kaip rimtą pasiūlymą, tai turime pabandyti geriau suprasti krizės priežastis ir paieškoti galimybių iš esmės ją spręsti. Girnius mini, kad nemaža dalis atsakomybės dėl teismų prestižo smukimo tenka KT. Sekant jo retorika, galima paklausti, ar įmanoma sukurti KT nutarimų objektyvumo regimybę? Tačiau taip, ko gero, pasiliktume viešųjų ryšių ir komunikacijos plotmėje. Tuo tarpu kur kas svarbesnis klausimas – kaip KT priimami nutarimai gali ne tik sudaryti objektyvumo regimybę, bet ir duoti pagrindą tikėjimui, kad Lietuvoje galioja teisės, o ne žmonių valdžios viršenybė.

Taip formuojamas klausimas mūsų dėmesį sutelkia į KT nutarimų pagrindimą. Pastarųjų metų skambios KT bylos davė nemažai peno svarstymams, kaip „ne-

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

atskaitingas žmonių būrelis pagal savo išankstinius įsitikinimus lanksto Konstituciją, kaip jiems patinka⁶. Iš tiesų tokiose visuomenės atgarsio sulaukusiose bylose, – pavyzdžiui, dėl dvigubos pilietybės ar dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos, – dalis ne tik paprastų piliečių, bet ir teisininkų liko sugluminti KT sugebėjimo „atrasti“ naujas Konstitucijos reikšmes ir normas nepateikiant jokio racionalaus paaiškinimo, leidžiančio apčiuopti tvirtesnę tokių išvadų pagrindą. Konstitucinė santvarka buvo sugalvota siekiant apsaugoti visuomenę nuo žmonių valdžios, kitaip vadinamos tironija. Tačiau konstitucinė santvarka savaime negarantuoja teisės viršenybės ir nepanaikina žmonių valdžios tironiškąja prasme. Iš tiesų, kol egzistuoja galimybė neaišku kuo grįstas įstatymų, įskaitant Konstituciją, interpretacijas laikyti galutinėmis ir privalomomis, tol egzistuoja ir tironijos galimybė. Kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, šiandien KT demokratinėje valstybėje gali tapti tironu pirmine žodžio prasme. Juk vienas tironijos bruožų – piktnaudžiavimas teise ir teisėsauga, esminį teisės nepaisymą ir neteislingumą pridengiant įstatymais ir teisėtumu⁷. KT tironija, kurią taip pat galima laikyti vertybių tironijos apraiška⁸, galima užmaskuoti kelias dešimtis puslapių apimančiais nutarimais su gausiomis citatomis bei nuorodomis. Tokie „persunkti tuo sunkiai suprantamu teisiniu žargonu“⁹ KT nutarimų tekstai iš tiesų gali sukurti teisėtumo ir objektyvumo regimybę. Savavališkas Konstitucijos aiškinimas gali būti užmaskuotas ne tik nekorektiškai aiškinant teisės normas ir iš konteksto ištraukiant citatas, bet ir pateikiant nuorodas į selektyviai atrinktus kitų šalių konstitucinių teismų ar tarptautinių teismų sprendimus ir argumentus. Taip sukuriama regimybė, kad KT remiasi pozityviaja teise, o ne naudoja ją savo išankstinėms nuostatomis pridengti. Toks „tironiškas“ konstitucinis teismas taptų ne visuomenės bendrojo gėrio sargu, o vienos ar kelių grupių interesų įgyvendintoju bendrojo gėrio sąskaita. Jau Aristotelis atkreipė dėmesį, kad vienintelis vaistas nuo pavojaus, kuriuos kelia visuomenei žmonių valdžia, yra įstatymo valdžia¹⁰.

Tačiau teisės, o ne žmonių valdžios viršenybės įgyvendinimo principo problema yra platesnė nei nutarimų pagrindimo bei parodymo, kad KT ne dėl akių, o iš tiesų ištikimai laikosi Konstitucijos teksto, klausimas. Klau-

simas problemiškas todėl, kad pats žodis „teisė“ šiame kontekste gali būti suprantamas nevienodai. Girnius atkreipia dėmesį, kad „[n]ėra vieningos prigimtinės teisės sampratos“¹¹. Jo teiginį galima tik išplėsti priduriant, kad apskritai nėra vieningos teisės sampratos. Tačiau tai nereiškia, kad teismai, įskaitant Lietuvos KT, nesivadovauja jokia teisės samprata. Mūsų atveju svarbu tai, kad, remiantis skirtingomis teisės sampratomis, galima prieiti skirtingų išvadų, ką reiškia teisės viršenybės principas. Tose šalyse, kuriose vyrauja pozityvistinė teisės samprata, šis principas dažnai suprantamas ir įvardijamas kaip *įstatymo viršenybės principas*. Jis reikalauja iš teismų jų sprendimus pagrįsti pozityviais teisės šaltiniais. Tam tikra prasme tai palengvina „objektyvumo“ laikymąsi, mat teismui nėra taip sudėtinga argumentuoti savo sprendimus, atsiremiant į įvairiuose teisės aktuose įtvirtintas normas ir įtikinamai parodyti, kad teismas ištikimai laikosi įstatymo raidės. Taip ir sukuriama „objektyvumo regimybė“. Tačiau iš tiesų toks „objektyviai“ įgyvendinamas teisėtumas nebūtinai įgyvendina teisingumą, kurio trūkumą visuomenė arba įvardija viešojoje erdvėje, arba jaučia intuityviai. Toks formalusis teisingumas gali ne tik likti neatkūręs pasi-

Andrius Miežis. Stacionarios grožybės. 2010. Drobė, akrilas

⁶ „M. Adomėnas Konstitucinį Teismą pavadino teisine chunta“, in: www.delfi.lt, (2011-09-29).

⁷ John Finnis, „Natural Law Theories“, in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Fall, 2011, in: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/natural-law-theories>.

⁸ Alvydas Jokubaitis, „Vertybių tironija ir teisė“, in: *Nacionalinė mokslinė-praktinė konferencija „Konstitucijos dvidešimtmetis“*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.

⁹ Kęstutis Girnius, *op. cit.*

¹⁰ John Finnis, *op. cit.*

¹¹ Kęstutis Girnius, *op. cit.*

tikėjimo teismais ir teisine valstybe, bet ir dar labiau jį sugriauti. Atrodo, kaip tik tokį reiškinį galima stebėti pastaruoju metu Lietuvoje besirutuliojant „Garliavos dramai“. Įvairių pareigūnų argumentai, kad viskas daroma laikantys įstatymo ir neperžengiant paskirų institucijų kompetencijos ribų, nesumažino įtampos ir, regis, tik sustiprino nepasitikėjimą valstybės institucijomis ir pačia teisine tvarka. Nusivylimą tokiu formaliu teisingumu išreiškė net „civilinio kodekso tėvas“ Valentinas Mikelėnas pareikšdamas, kad „net iš aukštų tribūnų nesidrovima (matyt, nesuvokiant, kas kalbama) deklaruoti, kad, kaip minėta, viskas yra teisinga, jeigu yra atlikta pagal galiojančią pozityviają teisę“¹². Tiesa, toks požiūris tarp įtakingų Lietuvos teisininkų vis dar tebėra retas reiškinys.

„Objektyvaus“ pozityvistinio teisingumo problema yra ta, kad ši teisės samprata, neperžengdama pačios savęs negali užtikrinti *substancialaus* teisingumo. Teisinis pozityvizmas laikosi nuostatos, kad teisės egzistavimas priklauso nuo socialinių faktų, o ne nuo teisės privalumų. Arba, kaip sakė Johnas Austinas: teisės egzistavimas yra viena, o jos privalumai ar trūkumai – visai kas kita¹³. Tokia vertybiškai neutrali teisės samprata leidžia pagrįsti teismo sprendimų teisėtumą, bet ne jų teisingumą. Teisingumo klausimas peržengia pozityviosios teisės ribas. Pasak Leslie Greeno, joks teisės filosofas negali būti tik pozityvistas¹⁴. Tačiau jei teismo sprendimo autoritetas priklauso nuo to, kiek jis pajėgia pasiekti *substancialaus* teisingumo, tai lygiai taip pat galima klausti, ar teismai gali atkurti savo autorite-

ta, likdami pozityvistinės teisės sampratos rėmuose? Kitaip tariant, ar teisėjai, ištikimai laikydamiesi LR Konstitucijos 109 straipsnio nuostatos „Teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo“, gali priimti ne tik formaliai teisėtus, bet ir substancialų teisingumą įgyvendinančius sprendimus? Tiesa, Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalis kalba, kad „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“. Tačiau nėra labai aiškus šios konstitucijos nuostatos ryšys su substancialiu teisingumu. Teisingumo sampratos problematiką posovietinėje jurisprudencijoje vaizdžiai iliustruoja paplitęs *teisingumo* apibrėžimas, anot kurio *teisingumas – teismo veikla taikant įstatymus*.

Ieškodami atsakymo į teismų sprendimų, – kurie ne formaliai, bet realiai įgyvendintų teisingumą, – pagrindimo problema, turime kartu ieškoti alternatyvos pozityvistinei teisės sampratai. Žinoma, natūraliausia alternatyvos kandidatė yra prigimtinės teisės samprata. Ji ne tik leidžia, nesislepiant už tariamo neutralumo širmos, teisėje taikyti vertinamuosius kriterijus, bet taip pat ir nurodo naują atspirties tašką sprendžiant pasitikėjimo teismais problema. Pasak įtakingo dabartinių laikų prigimtinės teisės teoretiko Johno Finniso, centrinis prigimtinės teisės teorijų klausimas: kaip ir kodėl teisė ir jos postulavimas įstatymuose, teismų sprendimuose, papročiuose duoda rimtą priežastį teisės subjektams elgtis pagal teisę¹⁵? Kitaip tariant, kaip įvairiomis formomis išreikšti teisės reikalavimai tampa autoritetinga priežastimi, lemiančia asmenų elgseną¹⁶? Atsakymas į šį Finniso klausimą kartu galėtų tapti atsakymu

ir į Girniaus keliamą problemą. Jei Lietuvos teismų, pirmiausia KT nutarimai duotų piliečiams svarią priežastį elgtis pagal teisę, tai nebūtų reikalo pergyventi. Tačiau ar prigimtinė teisė nėra tik utopija ar abstrakti teorija, vargiai pritaikoma sprendžiant praktines teisės taikymo problemas?

Andrius Miežis. Vis besikartojantis sapnas paliekantis atvirą klausimą. 2009. Drobė, akrilas

¹² Valentinas Mikelėnas, „Teisė sau, moralė sau?“, in: www.delfi.lt, (2012-05-07).

¹³ Leslie Green, „Legal Positivism“, in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Fall, 2009, in: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2009/entries/legal-positivism>.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ John Finnis, *op. cit.*

¹⁶ *Ibid.*

Viena pamatinių prigimtinės teisės teorijos prielaidų yra ta, kad žmogus pajėgus savo intelektu išvelgti gėrį, kuris yra universalus (pažinus normaliam protui). Taip pat prigimtinė teisė remiasi prielaida, kad kiekvienas žmogus iš prigimties jaučia moralinį imperatyvą daryti gera ir vengti blogo. Dėka šio imperatyvo, kitaip vadinamo pirmuoju praktinio proto principu, žmogaus veikla ir veiksmai įgyja prasmę ir gali būti vertinami kaip protingi (arba neprotingi)¹⁷. Šis imperatyvas skatina žmogų siekti gėrio. Tačiau tai, ko paprastai siekiame, yra ne abstrakti Platono gėrio idėja, o konkretūs gėriai¹⁸. Kai kurie šių gėrių gali būti realizuojami tik bendruomenėje ar kartu su ja. Idant jie taptų mums lengviau prieinami, reikalinga tam tikra tvarka. Žvelgiant iš šios perspektyvos, teisė kaip tik ir yra ta protinga tvarka, kuri įgalina mus, vadovaujantis praktinio protingumo principu, siekti gėrių, reikalingų mūsų kaip žmonių pilnatviškam klestėjimui. Šia prasme gėris yra ankstesnis ne tik už teisinę tvarką, bet ir už pačias teises¹⁹. Suvokdami tvarkos būtinumą siekiant konkrečių gėrių, kartu įgyjame protingą priežastį paklusti tvarkai ir teisei. Priežastis paklusti kelių eismo taisyklėms, žinoma, gali būti nenoras turėti problemų su policija. Tačiau gilesnę priežastį mums suteikia noras važiuojant automobiliu neužsimušti pačiam. Ne tik neužsimušti pačiam, bet taip pat neužsimušti ir ko nors kito ar nebūti pačiam kieno nors kito užmuštam. Savo ruožtu, šis noras (nebūti užmuštam) nėra gėris savaime. Jis gali būti išvedamas iš kito universalaus gėrio, būdingo kiekvienam normaliam žmogui – gyvenimo. Pasak Finniso, visi mūsų siekiami konkretūs gėriai yra išvedami iš arba yra kombinacija pamatinių, nesuredukuojamų vienas į kitą gėrių, būtinų žmogui pilnavertiškai klestėti. Tokie gėriai, pasak Finniso, yra gyvenimas, žinios, estetiškas įvertinimas, žaidimas, draugystė, praktinis protingumas ir religija²⁰. Chappellas, Grisez, Murphy, Gomez-Lobo pateikia kiek skirtingas, tačiau panašias pamatinių gėrių katalogo versijas²¹. Tai nekeičia esmės – pamatiniai gėriai yra suvokiami protu, pasižymi universalumu ir yra gėriai savaime, o ne priemonės kokiam nors kitam gėriui pasiekti. Tačiau šiandien gyvename tokioje būklėje, kurią Alvydas Jokubaitis apibūdina kaip vertybių tironiją²². Kiekvienas šiais laikais turi teisę ko nors norėti ir tai, ko kas nors pageidauja, ir yra vertybė, kuri reiškia pretenzijas būti laikoma lygiaverte visoms kitoms vertybėms. Natūraliai kyla klausimas – ar toks pamatinių gėrių katalogas nėra tos pačios vertybių tironijos forma, kai vieną išpažįstamos subjektyvios vertybės primeta-

mos kitiems? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, ar žmonės yra pajėgūs savo protu prieiti išvada, kad tam tikros vertybės žmogui yra gėriai savaime, o ne tik priemonės ar išvestiniai gėriai. Pavyzdžiui, protu galima svarstyti, ar turtas yra gėris savaime, ar priemonė pasiekti tam tikrą gėrį, kuris yra gėris savaime? Arba malonumas – gėris savaime ar tik veiksmo, siekiant gėrio, pasekmė, kurios negalime laikyti gėriu, egzistuojančiu savarankiškai nuo veiksmo²³. Tokių pastovių ir nesuredukuojamų gėrių egzistavimas įgalina išvengti vertybių tironijos ir nepaversti teisės galios įrankiu niekada nesibaigiančioje kovoje dėl vertybių dominavimo. Atskirdama įgeidžius (vertybes) ir pamatinius žmogaus gėrius, prigimtinė teisė įgyja pagrindą, į kurią atsiremusi gali atsispirti vertybių subjektyvizmui ir reliatyvizmui.

Žvelgiant iš pozityvizmo pozicijų, teismas, remdamasis tik pozityvistine teise, turėtų išlikti vertybiškai neutralus. Nes teisė, bent jau kai kurių manymu, turi būti neutralumo ir nešališkumo bastionas²⁴. Nes teisė yra tai, dėl ko mes dar galime daugiau ar mažiau susitarti, o dėl vertybių ginčas vyks iki pasaulio pabaigos. Tačiau už tokio tariamo pozityviosios teisės neutralumo fasado paprastai slypi jos normų preferencija vienoms ar kitoms vertybėms. Teismas, deklaruodamas esąs neutralus vertybių atžvilgiu, savaime netampa nešališkas. „Objektyvūs“ teisiniai argumentai dažnai tepridengia teismo vertybinį požiūrį. Tiesa, pozityvistinė teisė taip pat gali deklaruoti ir deklaruoja preferenciją tam tikroms vertybėms. Tokios vertybių deklaracijos pavyzdys yra Konstitucija. Konstitucija tam tikrus dalykus skelbia jos saugomomis vertybėmis. Tačiau saugodamas tam tikras vertybes ar gindamas konstitucines teises KT kartu užima tam tikrą vertybinę poziciją. Galimybė skirtingai aiškinti ir interpretuoti Konstitucijos nuostatas, nesiaiškinant dėl paties teismo vertybinių nuostatų, yra gera dirva teikti preferenciją vienoms ar kitoms vertybėms.

Geras tokio išitraukimo į ginčą dėl vertybių pavyzdys yra KT nutarimas dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos. Teismas, priimdamas sprendimą šioje byloje, visuomenėje vykstančiame ginče dėl vertybių parėmė vieną iš šalių²⁵. Šią poziciją teismas užėmė išeidamas už pozityviosios teisės ribų. KT nepateikė jokio įtikinamo pagrindimo, kaip toks jo nutarimas gali būti išvedamas iš pozityvių Konstitucijos normų. Tačiau nepateikė ir pagrindimo, kodėl vienoms vertybėms turi būti teikiamas prioritetas kitų atžvilgiu. Šis pavyzdys dar kartą

¹⁷ Mark Murphy, „The Natural Law Tradition in Ethics“, in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter, 2011, in: <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/natural-law-ethics>.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² Alvydas Jokubaitis, *op. cit.*

²³ Mark Murphy, *op. cit.*

²⁴ Alvydas Jokubaitis, *op. cit.*

²⁵ *Ibid.*

rodo, kad pozityvioji teisė neužtikrina teismo vertybinio neutralumo, geriausiu atveju – jį tik maskuoja. Klausimas: ar egzistuoja kokie nors vaistai, kurie apsaugotų visuomenę nuo KT virtimo modernųjų laikų tironu?

Jei teisę suvokiame ne kaip beprasmių taisyklių rinkinį, o kaip protingą tvarką, orientuotą į individus ir jų grupes, linkusias daryti protingus pasirinkimus, tai teisė turėtų teikti prioritetą toms praktikoms ir santykių formoms, kurios labiau atliepia praktinio proto poreikį daryti pasirinkimus, leidžiančius siekti gėrio ir išvengti blogio²⁶. Kaip jau minėjome, siektinas gėris galiausiai yra konkretus gėris arba tų gėrių, kurie yra gėriai savaime, kombinacija. Panašiai yra ir su sampratomis (koncepcijomis), kuriomis remiamės grįsdami savo veiksmus ir pasirinkimus. Viešojoje erdveje kilus diskusijai dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos, buvo argumentuojama, kad esama dalykų, kurių neįmanoma pozityviai teisiškai apibrėžti. Pavyzdžiui, kas yra tauta. Giliau negvildenant teisinių apibrėžimo (ne)galimumo problemos, svarbu pastebėti, kad nors apibrėžimas ir samprata yra susiję, tačiau nėra tas pats. Įstatymas ar teismas, net ir nepateikdamas tautos apibrėžimo, gali remtis gana konkrečia tautos samprata. Tą patį galima pasakyti ir apie šeimos sampratą. Tačiau kokiais kriterijais remdamasis teismas turėtų/ galėtų iš įvairovės pasirinkti vieną ar kitą sampratą? Tais pačiais, kurie leistų kiekvienam žmogui protingai pasirinkti gėriui adekvačiausią siekiamą sampratą. Pavyzdžiui, galime remtis draugystės samprata, kad reali draugystė remiasi tik abipusiu naudos siekimu, arba tokia samprata, kad draugystės pagrindas yra nesuinteresuotas geranoriškumas vienas kito atžvilgiu. Kuria šių sampratų pasirinksime? Veikiausiai tą, kuri mums atrodo protingesnė. Savo ruožtu protingesnė atrodo ta, kuri leidžia pasirinkti didesnę gėrį. Jei teismui tenka apsispręsti, kuria šeimos samprata remtis, jis gali bandyti remtis visuomenėje vyraujančiomis vertybėmis, kurias savo ruožtu gali bandyti dedukuoti iš socialinių faktų, kaip antai paplitusio gyvenimo kartu „susidėjus“. Arba gali vadovautis samprata, kurią pasirinktų protingas žmogus, siekiantis pilnutinio gėrio, kurį gali duoti šeima. Jei sutinkame su teiginiu, kad darydami prasmingus pasirinkimus remiamės praktiniu protu, kuris savo ruožtu skatina mus rinktis gėrį ir vengti blogio, tai tuomet turėtume sutikti su teiginiu, kad moralė yra prasmingos tvarkos pagrindas. Nes moralės reikalavimai yra ne kas kita kaip praktinio proto reikalavimai, suteikiantys adekvačią priežastį mūsų poelgiams.

²⁶ John Finnis, *op. cit.*

²⁷ Valentinas Mikelėnas, *op. cit.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Kęstutis Girmius, *op. cit.*

Žvelgiant iš šios perspektyvos, teisė kaip protinga tvarka, suteikianti priežastį visuomenės nariams jos laikytis, negali būti atskirta nuo moralės. Moralės reikalavimai ne tik suteikia priežastį laikytis teisingos tvarkos, bet ir įgalina apie ją prasmingai kalbėti. Dėl šios priežasties moralės normos kartu yra ir teisės šaltinis, ir jos taikymo kriterijus. Pasak Mikelėno, „Jeigu teisės nustatytoji taisyklė atitinka ir žmogaus moralės principus, žmogus tokią taisyklę priima kaip savaime suprantamą dalyką. Ir atvirkščiai, jeigu teisė nėra grindžiama morale, sunku tikėtis, kad tokios teisės bus laikomasi ir kad ji bus gerbiama“²⁷. Mikelėno teigimu, „Teisė, neturinti moralinio pagrindo, yra visuomenės svetimkūnis. Teisės ir moralės santykio problema svarbi ne tik aptariant teisės turinį, bet ir kalbant apie teisės taikymą“²⁸. Šioje vietoje galime sugrįžti prie Girmiaus siūlomo recepto, kaip atkurti visuomenės pasitikėjimą teismais ir teismų prestižą – užmegzti glaudesnius ryšius su visuomene. Glaudesnis ryšys su visuomene (jei tik jo nesuprantame viešųjų ryšių prasme) įmanomas tik tada, kai visuomenė gali susitapatinti su teismo sprendimais ir juos grindžiančio teisingumo samprata. Kitaip tariant, teismai galės užmegzti „glaudesnius ryšius su visuomene“²⁹ tik tuo atveju, jei jų sprendimai taps suprantami ne tik profesionaliems teisininkams, bet ir didelei visuomenės daliai. Čia svarbiausia ne tai, kad pranešimuose apie priimtus nutarimus sklandžia kalba būtų išaiškinta, kokiais argumentais rėmėsi teismas. Daug svarbiau yra tai, kad tie argumentai būtų tokie, kad tiktų ir žmogui, besiremiančiam pirmuoju praktinio proto principu ir iš jo išvestomis moralės normomis. Tik esant protingam pagrindui visuomenės nariams akceptuoti teismų sprendimus kaip savo elgesio normas, galime kalbėti apie tikrą teisinę kultūrą. Nes teisinė kultūra, statoma ant nuolankaus ir nekritiško paklusnumo, tėra statinys ant smėlio. Tokioje teisinėje kultūroje net ir nedidelis judesys, protesto akcija ar viešai pasakytas kritiškas žodis tampa grėsme valstybės pamatams, į kuriuos su suprantamu jautrumu reaguoja teisės saugos institucijos.

Bet ar galima veiksmingai transformuoti pamatinių žmogaus gėrių reikalavimus į veiksmingą teisinę tvarką? Vienas dažnesnių priekaištų prigimtinėi teisei, patekęs ir į lietuviškus teisės vadovėlius, yra jos „nekonkretumas“. Norint tokį „nekonkretumą“ dar labiau išryškinti, jam priešpriešinama pozityvioji teisė, kuri, kitaip negu prigimtinei, yra konkreti, aiški ir lengvai prieinama pojūčiams. Tuo tarpu idant prigimtinei teisei galėtų būti tikras teisės šaltinis ne tik nustatant teisės normų turinį, bet ir taikant pačias teisės normas, ji turi būti veiksmingas instrumentas sprendžiant konkrečius teisinės tvarkos kūrimo bei užtikrinimo klausimus. Šv. Tomas Akvinitis nurodė du kelius, kuriais iš prigimtinės teisės gali būti išvedamos konkrečios teisės

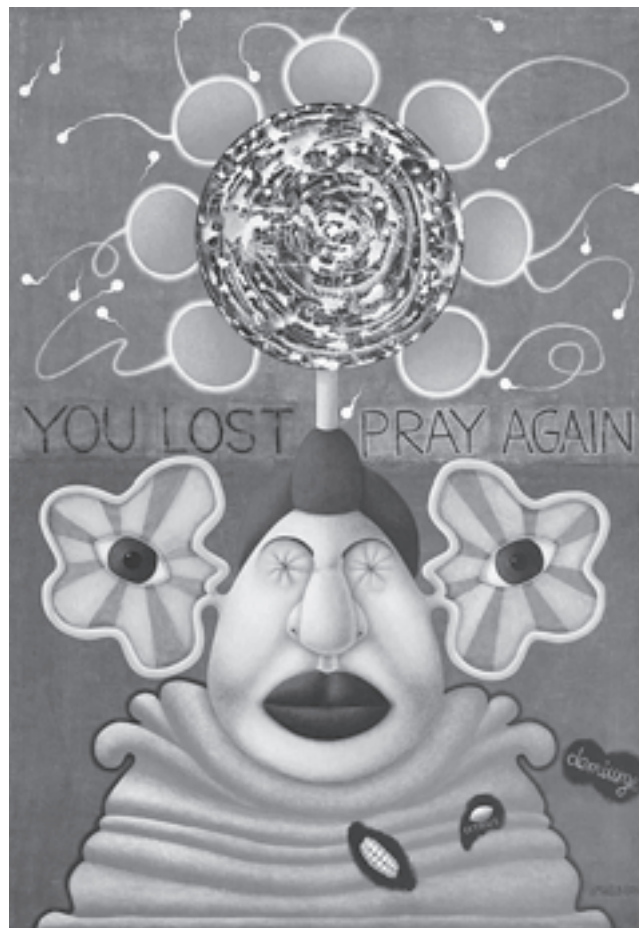
normos. Pirmasis būdas – *specificatio*, kai teisės normos deducijos būdu išvedamos iš pirmojo praktinio proto principo, taikant jį konkrečioms gėriams. Taip gali būti išvedamos tokios teisės normos arba taisyklės kaip: „nedaryk žalos kitam“, „draudžiama praturtėti kito asmens sąskaita be pakankamo pagrindo“, „privalu rūpintis savo vaikais“³⁰. Šių normų ryšys su pirmuoju praktinio proto principu yra gana akivaizdus. Tiesą sakant, jis yra toks artimas, kad leidžia šias teisės normas vienuodai laikyti teisės ir moralės normomis. Tačiau kaip tada su teisės normomis, kurios yra morališkai neutralios ir „grynai pozityvios“, ne išvestos iš moralės principų, o nustatytos įstatymo leidėjo? Juo labiau kad tokių normų yra dauguma, ir dažniausiai dėl paklusimo joms kyla problemų. Ar tokios teisės normos gali duoti svarią protingą priežastį jų laikytis? Ar jų privalomumas tegali būti grindžiamas tik paklusnumu autoritetui ar valstybinės prievartos aparatui? Šv. Tomas Akvinielis sutinka, kad idant visuomenė gyventų darnoje ir teisingoje tvarkoje, reikalinga pozityvioji teisė. Jis taip pat sutinka, kad gali būti įvairių vienodai gerų būdų pasiekti tą patį gėrį. Todėl kasdieniam gyvenimui tvarkyti gali būti nustatomos taisyklės, kurios nėra tiesiogiai išvedamos iš pirmojo praktinio proto principo, nors ir su juo susijusios. Tokių taisyklių išvedimo būdą šv. Tomas Akvinielis vadina *determinatio*. Pavyzdžiui, vien tik remdamiesi pirmuoju praktinio proto principu negalime nustatyti, kuria kelio puse – kaire ar dešine – turi vykti eismas. Tačiau laikydamiesi minėto principo galime numanyti, kad geriau yra nustatyti kokią nors konkrečią tvarką nei nenustatyti jokios. Šiuo atveju tvarkos buvimas yra priemonė, įgalinanti mus siekti bendrojo gėrio. O tai suteikia protingą priežastį visuomenės nariams tos taisyklės laikytis. Maža to, tokios „morališkai neutralios“ taisyklės nustatymas sukuria naują moralinę pareigą, kuri anksčiau neegzistavo.

Santykį tarp *specificatio* ir *determinatio* vaizdžiai iliustruoja prigimtinės teisės klasikų mėgstama *namo* metafora. Architektas, vykdydamas užsakymą suprojektuoti namą, yra laisvas priimti daugybę sprendimų – koks bus namo stilius, kiek jame bus kambarių, kiek aukštų, kokios formos stogas ir panašiai. Trumpai tariant, statant namą egzistuoja didelė įvairovė galimų sprendimų, kurie visi yra priimtini. Tačiau esama ir tam tikrų architekto kūrybinės laisvės apribojimų. Kad statinys galėtų funkcionuoti, kaip namas jis turi atitikti tam tikrus būtinus reikalavimus. Jis turi turėti bent vienas duris, lubos turi būti ne žemesnės kaip du metrai, bent dalis kambarių turi turėti langus. Durys turi būti tokios, kad pro jas būtų įmanoma patekti į namą

³⁰ Valentinas Mikelėnas, *op. cit.*

³¹ Kęstutis Girnius, „Nesusivaldantis Konstitucinis Teismas“, in: *www.alfa.lt*, (2010-11-22).

ir pan. Jei architektas ignoruos šiuos reikalavimus, jo suprojektuotas statinys negalės funkcionuoti kaip pilnavertis namas, kuriame patogų gyventi. Ši metafora vaizdžiai iliustruoja iš pirmojo praktinio proto principo išvestų moralinių principų vietą ir vaidmenį teisinėje sistemoje. Yra būtina laikytis tam tikrų protingų principų, kad teisinė sistema galėtų normaliai funkcionuoti, o jos nustatyta tvarka sudarytų sąlygas visuomenės nariams jaustis patogiai ir jaukiai visuomenėje. Tačiau ši metafora gali būti naudinga ir apibrėžiant teisminės bei įstatymų leidžiamosios valdžios santykį. Pastaruoju metu tarp konstitucinės teisės atstovų populiaru nuomonė, kad konstitucija neturi spragų. Ji „uždengianti“ visą teisę, todėl KT gali pasisakyti visais klausimais, kuriuos reguliuoja pozityvioji teisė. Tokia KT nuostata leidžia jam kištis į politinius procesus ir įstatymų leidžiamosios valdžios priimamus sprendimus, taip kartu atimant piliečiams teisę per savo išrinktus atstovus nusistatyti ūkio ir socialinę politiką³¹. Tačiau jei KT laikytųsi prigimtinės teisės nuostatos, užuot bandęs „padengti“ visą teisę, jis turėtų sutikti, kad teisėta valdžia gali *determinatio* būdu savo nuožiūra nustatyti vienokią ar kitokią tvarką. Ir kol ta tvarka nepriešta-

Andrius Miežis. Septynių dienų atrakcionas. 2010. Drobė, akrilas

rauja moralės principams, nesuvaržo visuomenės narių galimybių siekti pamatinių gėrių ir nepažeidžia Konstitucijoje nustatytos tvarkos, tol ji neturėtų būti teismo kvestionuojama.

Teismui taikant teisę vargu ar įmanoma išvengti situacijų, kai pažodinis ir formalus įstatymo taikymas duos teisingumui prieštaraujantį rezultatą. Todėl neišvengiamai kyla klausimas, kaip suderinti teismo paklusnumą įstatymui (ypač jei jis prieštarauja teisingumui) ir tikro, o ne formalaus teisingumo siekį? Ar Konstitucijos 109 straipsnio nuostata „Teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo“ leidžia jiems tiesiogiai remtis moralinėmis normomis, ar tik pozityviosios teisės šaltiniais? Taip pat ar to paties straipsnio nuostata, kad „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“, leidžia peržengti pozityviosios teisės ribas? Išsamiai negvildenant šios problemos, atkreiptinas dėmesys, kad pozityvioji Lietuvos teisė numato teismams galimybę ir pareigą vadovautis principais. Štai Civilinio kodekso 1.5 straipsnio 4 dalis nustato, kad „Teismas, aiškindamas įstatymus ir juos taikydamas, privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais“. Tačiau ar tokia nuoroda į principus reiškia, kad moralės normos per šiuos principus tampa Lietuvos teisėje pripažįstamu teisės šaltiniu? Atsakymas priklauso nuo to, kokia teisės samprata remiamasi. Pats teisingumo principas atrodo aiškiai susijęs su morale. Nes teisingumas kaip toks pirmiausia yra moralinė kategorija. Tačiau jis lygiai taip pat gali būti suprantamas ir pozityvistškai, kaip leidimas teismui savo diskrecija nustatyti teisėtų interesų pusiausvyrą. Atrodo,

kad kaip tik tokios teisingumo sampratos laikosi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris savo 2002 m. sausio 21 d. nutartyje aiškindamas teisingumo principą nurodė, kad „teisingumas gali būti įgyvendinamas tik užtikrinant interesų pusiausvyrą bei išvengiant socialinio gyvenimo nestabilumo“. Tokia teisingumo samprata visus teisėtus (tai yra įstatymų įtvirtintus) interesus traktuoja kaip vienodai teisingus, sutapatindama moralinę teisingumo kategoriją su pozityvistine teisėtu kategorija. Nors būtent vienodas teisės normomis įtvirtintų interesų traktavimas gali tam tikrais atvejais iš esmės būti neteisingas. Nuo savo moralinio turinio atsieti principai palieka teismui plačią diskreciją savo nuožiūra nustatyti kas yra teisinga, šitaip tapdami ne teisingumo garantu, o savavališkų sprendimų priedanga. Ypač kai remiamasi kokiais nors principais, nė nemėginant jų paaiškinti³².

Šv. Tomo Akviniečio požiūriu gėris yra pirmesnis už teisę³³. Ši aplinkybė ypač svarbi sprendžiant teisės normų taikymo problemas. Žvelgiant iš šios perspektyvos, žmogaus ir konstitucinės teisės nėra savitikslių, o priemonės arba teisiniai instrumentai, užtikrinantys kiekvienam asmeniui prigimtinių gėrių prieinamumą. Lygiai taip pat iš šios perspektyvos gali būti aiškinami teisingumo, protingumo, sąžiningumo principai. Šitaip interpretuojant teisę pirmas klausimas, kurį turi užduoti teismas, yra ne tai, kokias teises turi asmuo, o kokius asmens gėrius siekiama užtikrinti konkrečiomis teisėmis ir apskritai teisės normų nustatyta tvarka. Kadangi tas pats gėris gali būti prieinamas skirtingais būdais, skirtingu laiku ir skirtingose vietose, tai

leidžia ieškoti teisingų išeičių, sprendžiant žmogaus teisių konfliktus ir užtikrinant individo teisių ir viešojo intereso pusiausvyrą. Tuo tarpu teisės primatas, kai teisė yra laikoma pirmesne už gėrį, veda visuomenę į nuolatinio teisių konflikto būklę. Šia prasme iliustratyvūs KT teisėjo Egidijaus Šileikio teiginiai Konstitucijos dvidešimtmečiui skirtoje konferencijoje apie tai, kad Konstitucija yra individo, kuris nori kovoti su dauguma, teisių šaltinis³⁴. Pasak

Andrius Miežis. Vis besikartojantis sapnas paliekantis atvirą klausimą. 2009. Drobė, akrilas

³² *Ibid.*

³³ Mark Murphy, *op. cit.*

³⁴ Egidijus Šileikis, „Konstitucija ir teisėkūra“, in: *Nacionalinė mokslinė-praktinė konferencija „Konstitucijos dvidešimtmetis“*.

Šileikio, „individas su savo vertybėmis gali kautis su daugumos vertybėmis Konstitucijos pagalba“³⁵. Toks požiūris ne tik individo įgeidžius supriešina su visuomenės tvarka ir bendruoju gėriu, bet kartu atspindi ir KT kaip institucijos, turinčios nekvestionuojamą galią suteikti visuomenėje tam tikroms vertybėms prioritetą, sampratą. Nuo tokios sampratos iki vertybių tironijos mažiau nei vienas žingsnis. Žmogaus teisių ir konstitucijos saugomų teisių paskirtis – apsaugoti žmogų nuo daugumos tironijos. Arba, pasitelkiant Ronaldo Dworkino metaforą, suteikti individui kozirius, kuriais jis gali blokuoti daugumos sprendimus. Tačiau išleidžiant iš akių principą, kad žmogaus teisių paskirtis yra tarnauti už jas pirmesniems gėriams, jos gali lygiai taip pat tapti formalaus teisingumo įrankiu. Pavyzdžiu gali būti Klaipėdos teismo sprendimas atiduoti Drašiaus Kedžio dukterį motinai remiantis argumentu, kad tėvų „teisės yra prigimtinės“³⁶. Praktinio protingumo principas iš tiesų saugo vaiko gėrį – galimybę augti su savo biologiniais tėvais. Ir šis gėris pagrįstai yra preziumuojamas. Tačiau prigimtinė teisė nesako, kad tai yra gėris todėl, kad tėvai turi teisę auginti vaikus. Lyg vaikas, šalia kitų pamatinių gėrių, būtų skirtas tėvų laimei ir pasitenkinimui. Žmogaus asmuo ir jo gėris prigimtinės teisės požiūriu kyla ne iš teisės ir nėra teisių, įskaitant

tas, kurias žmogus įgyja nuo pat gimimo, padarinyš. Pats žmogaus asmuo yra galutinis teisės tikslas³⁷. Teisės *causa ultima*.

Bent jau lietuviškame teisiniame kontekste teiginys, kad teismo nešališkumo sąlyga yra moralės pripažinimas lygiaverčiu pozityviajai teisei teisės šaltiniu, kuriuo taikydami teisę turi vadovautis teismai, gali atrodyti paradoksalus. Kaip ir iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksalus teiginys, kad vien tik pozityviaja teise besiremiantys teismai gali lengvai tapti vertybių tironijos instrumentu. Teisė yra tvarka, skirta mąstantiems sutvėrimams, kurie iš prigimties linkę rinktis tai, ką jie atpažįsta ir pripažįsta kaip gėrį. Todėl teisinė tvarka gali pilnavertiškai funkcionuoti ne kaip formaliu autoritetu ar valstybės prievarta palaikomų taisyklių rinkinys, o kaip į gėrį orientuota tvarka. Moralės normos yra tai, kas remiantis praktiniu ir kritiniu protu mūsų poelgiams duoda protingą galutinę priežastį. Pasitikėjimą teismais ir apskritai teise galima kurti tik pradėjus jį statyti ant moralinių pagrindų. Žinoma, tam pirmiausia reikia naujo mąstymo, arba, Jokubaičio žodžiais, – „naujo žodyno“³⁸. Žinant Lietuvoje vyraujančią teisės sampratą, tai tikrai neatrodo paprasta. Tačiau sėkmės atveju laukia nemenkas atlygis – teisinė valstybė, kuria pasitiki piliečiai. ❏

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Dainius Sinkevičius, „Klaipėdos teisėja: negalima spręsti, kad D. Kedžio vaikui yra geriau pas tetą“, in: *www.delfi.lt*, (2012-04-18).

³⁷ John Finnis, *op. cit.*

³⁸ Alvydas Jokubaitis, *op. cit.*

SUVAIDINTAS ROKAS

Vidmantas Staniulis

Kiekvienas žmogus gyvena ko nors slegiamas. Vienas – kad kuo nors nusikalto, kitas – kad nepajėgė net nusikalsti, trečias – kad nežino, kas jį slegia. Trys autobiografijų modeliai: reikia tik pasirinkti ir pritaikyti sau pačiam.

Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009*, p. 66–67

Kiekviena karta turi savo idealus ir vertybes. Mums viena tokių buvo rokas. Tačiau ši septinto dešimtmečio jaunimo muzikos banga, plūstelėjusi Vakaruose, mūsų galvose iš esmės kirtosi su ta valstybe ir aplinka, kurioje gyvenome ir buvome auklėjami. Rokas traukė žūliu atvirumu ir sąžiningumu, žavėjo teiginių laisvumas ir originalumas. Vakaruose jaunimas į roko muzikantus žiūrėjo kaip į savo bendraamžius, kuriais visada galima pasikliauti, kurie visada pasako tai, ką norima apginti, pasako tiesiai ir atvirai¹.

Ar Sovietų Sąjungoje buvo galima tikėtis pasakyti sąžiningai, tiesiai ir atvirai? Pristatydamas Vakaruose atsidūrusio Czesławo Miloszo liudijimą, Karlas Jaspersas pripažino: „Regime baisius padarinius ir klaikią sumaištį, viešpataujančią pasaulį, kurio tikrovė Vakarų žmogui atrodo neįtikėtina ir todėl taip sunkiai apibrėžiama“. Tačiau ar tik dėl to šiandien viešos diskusijos apie „visus slėpynių būdus, vidines permainas, netikėtų atsivertimų kūliavirščius, asmenybės susidvejinimą“²? Kitaip tariant, sovietmečio poveikį visuomenei ir asmenybei bei jo įveiką mūsų yra tokios blankios? Nors Lietuvoje vis dažniau bandoma moksliskai paaiškinti sovietinės visuomenės vartimą laisva pilietine visuomene, išvelgti paslėptus politinio pasipriešinimo kovos ir išsivadavimo ženklus netolimoje praeityje, tačiau kartais tokie aiškintojai nejučia veda ne ta kryptimi. Daromos stulbinančios ir tikrovės neatitinkančios ar net ją perkuriančios išvados. Todėl kiekvienas kritiškas požiūris, asmeniniai atsiminimai ir aštresnės diskusijos yra būtinos siekiant išvengti naujų mitų kūrimo bei norint aiškiau suprasti savąją praeitį.

¹ *The Beatles istorija*, sudarė Remigijus Mikalauskas, Vilnius: UAB Intelektualinių sistemų taikymo centras, 1998.

² Karl Jaspers, „Įvadas“, in: Czesław Milosz, *Pavergtas protas*, iš lenkų kalbos vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos

leidykla, 1995, p. 5.

Žvelgiant į Lietuvos persitvarkymo sąjūdį lyg į stebuklą³ ar pasaką, šios stebuklinės pasakos veikėjai, vaizduojantys save sau malonioje ir palankioje šviesoje, patys tampa taip konstruojamų istorinių tyrinėjimų šaltiniais. Ar galima tuomet tikėtis objektyvios istorijos? Vieno Sąjūdžio Seimo Tarybos nario atvirumo akimirka išsakyta mintis prasklaido šiuos apžavus: „dau-gelis mūsų suprato, kad Lietuvos nepriklausomybė jau neišvengiama, todėl svarbiausiu rūpesčiu tapo, kokią istorinę rolę suvaidins kiekvienas, arba kokią misiją asmeniškai atliks istorijos vyksmo šviesoje“.

Būtent šioje šviesoje randasi ir nauji, vadinamojo lietuviško roko „didžiavysiai“, pakloję pamatus „dai-nuojančiai revoliucijai“. Ypač valstybinių švenčių arba svarbių datų minėjimo išvakarėse pasirodo vis kiti ko-munistinės sistemos griovėjai, vis atsinaujinantis, besiplečiantis nepaklusniųjų kontingentas. Žiniasklaida pa-teikia vis naujų, iki šiol nežinoto herojiško nepaklusimo sovietinei sistemai pavyzdžių. Tačiau net iš valstybės izdo finansuojamų koncertų scenose Katedros aikštėje ar TV studijoje tebeskamba banalios fonogramos, kurio-se roko dvasia nė nedvelkia. Nesiimu vertinti šio meno, tačiau jo gerbėjai savuoju atsiribojimu nuo tikrųjų roko šaknų, muzikos ir dvasios, atrodo, lyg tebegyventų ap-gaubti sovietinės praeities sentimentų ir iliuzijų. Norint pajauti šią specifinę atmosferą užtenka apsilankyti Nelės Paltinienės, Stasio Povilaičio, legendinės grupės *Rondo*, surenkančių gausias žiūrovų minias, koncertuo-se, kurių „dvasingumas“ niekuo nesiskiria nuo gilaus sovietmečio laikų salėse tvyrojusio masinio jausmo. Ko verta vien viena nacionalinio transliuotojo TV laida „Mūsų dienos kaip šventė...“!

Kaip apibūdinti šią kultūrinę anomaliją?

Pasigirsta balsų, kad „mes ir tada grojome roką“, ku-ris savaime reiškė pasipriešinimą sovietinei sistemai, taigi „dirbome Lietuvai“, „kūrėme istoriją, kuria gali-me didžiuotis“ ir pan. Teisybės dėlei reikėtų patikslinti – grojome sovietinį roką. Mėgdžiojome vakarietiškas jaunimo elgesio formas, mėginančias šokiruojančiai iš-

leidykla, 1995, p. 5.

³ *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 11.

reikšti jaunatvišką maksimalizmą. Ar tame būta sąmoningo pasipriešinimo sistemai? Kodėl jaunatviškumo siekiai šiandien kai kuriose studijose interpretuojami kaip politinė rezistencija?

Sistamai, kurioje gyvenome, pavieniai hipiuojantieji ar bandantieji ką nors išspausti gitaromis jaunuoliai buvo savitai naudingi kaip gyvi neigiami pavyzdžiai, leidžiantys įsitvirtinti naujam sovietiniam žmogui, kuriam buvo numatytas vaidmuo „pertvarkyti pasaulį ir mąstyti visos planetos mastu, pačiam kurti istorinę formaciją, o ne jai tarnauti“⁴. Ne paslaptis, kad visos neformalios jaunimo grupės buvo ypač kontroliuojamos. Jose buvo infiltruota apščiui skundikų. Kita vertus, ir pati „tarybinė liaudis“ pakankamai neprielankiai žiūrėjo į išsišokėlius. Beje, kurių tarpe blaškėsi ne vienas paklydęs nomenklatūros veikėjo sūnelis ar dukrelė.

Seras Paulas McCartney'is, kalbėdamas apie *The Beatles*, atskleidžia esminę roko tiesą: „Mus baugino perspektyva tapti panašiais į dainininkus, pamažu prarandančius natūralumą ir galop pradedančius dainuoti pseudosentimentalias daineles. Mums atrodė, kad ne tik klausytojams, bet ir mums patiems bus geriau, jei dainose bus daugiau realybės“⁵.

Sovietiniai kūrėjai, priešingai – savo kūryba, jeigu taip galima vadinti, tolo nuo realybės, piešdami ir įkūnydami iliuzinę tikrovę. Jeigu Lietuvoje sovietmečiu būtų atsiradęs bent vienas populiarus dainininkas, pabandęs be sistemos palaiminimo prabilti jaunimo masėms, jis tuoj pat būtų arba pakviestas darbuotis į valstybinę filharmoniją, arba priverstas su muzika atsiveikinti. Be to, psichiatrinėse ligoninėse ir galingiausioje pasaulio kariuomenėje visada atsirastų laisvų vietų...

AKVARIUM

Kaip sovietinėje sistemoje galėjo reikštis valdžiai nepaklusnus jaunimas, gali paliudyti epizodas iš mano studijų laikų Lietuvos valstybinės Darbo Raudonosios vėliavos ordino konservatorijos Klaipėdos fakultete. Jo kultūros klubas savo prezidento Alfonso Jankanto pastangomis 1980 m. pavasarį į Klaipėdą pakvietė rusų grupę *Akvarium* iš Peterburgo, tuometinio Leningrado. *Akvarium* ir jos lyderis Borisas Grebenščikovas buvo vieni populiariausių muzikantų tarp sovietinio jaunimo, Lenino komjaunimo premijos laureatai. Tačiau po skandalingo pasirodymo Tbilisio roko festivalyje „Pavasario ritmai“ jie užsitraukė režimo nemalonę⁶: jų koncertai buvo apriboti, o patys muzikantai persekiojami. Klaipėdoje šios grupės globa turėjau pasirūpinti

⁴ Czesław Miłosz, *op. cit.*, p. 23.

⁵ *The Beatles istorija*, p. 115–116.

⁶ Pirmajame Sovietų Sąjungos roko festivalyje, įvykusiame 1980 m. kovo 8–16 d. Tbilisyje, grupė *Akvarium* buvo diskvalifikuota dėl „netinkamo elgesio“: Grebenščikovas atsigulė ant scenos su gitara tarp kojų,

aš. Konspiracijos sumetimais roko muzikantai į miestą atvyko atskirai skirtingu laiku, nakvynės prašė ne viešbutyje. Ekspromtu nesuradau kitos išeities, kaip tik pasiūlyti savo dvivietį kambarį studentų bendrabutyje Debreceno gatvėje. Į bendrabutį po 22 valandos pašaliniai nebuvo įleidžiami, durys užrakinamos, o senyva būdinčioji snūduriuodavo koridoriuje ant sofutės. Tąsyk teko svečius ne įvesdinti, o įkeldinti per balkoną.

Ketinome surengti du *Akvarium* koncertus – vieną miesto publikai, „Žemaitijos“ kino teatre, kitą – studentams rytojaus dieną Fakultetų kiemelyje. Tačiau antrajam įvykti taip ir nebuvo lemta. „Žemaitijos“ kino teatro salėje grupės pasirodymas iššaukė nederamą žiūrovų elgesį – šūkavimus, švilpimą, rankų mostus. Karščiausi gerbėjai net užsilipo ant kėdžių ir susikabinę rankomis siūbavo. Šokiruojanti apranga – galifė kelnės, kariški mundurai, Vėrmachto kariškių kepurės bei rokiui neįprasti instrumentai – antai fagotas, violončelė kūrė unikalą atmosferą. Publika šėlo. Pasibaigus koncertui prie „Žemaitijos“ įsismarkavusių klaipėdiečių laukė daug greitosios pagalbos automobilių ir būrys gerai sudėtų vyrų civiliais drabužiais, kurie, pasitikę pačius aršiausius gerbėjus, pasisiūlė pavežėti. Likę išsilakstė į pašalius.

Su muzikantais sėkmingai grįžė į bendrabutį visą naktį dalijomės išpūdžiais, gėrėme arbatą ir pašiurpę kalbėjomės apie gyvenimą Sovietų Sąjungoje. Kitą dieną laukė dar vienas netikėtumas. Ryte atėjęs į studentų klubą radau susijaudinusi, perbalusi Jankantą. Jis papasakojo, kad buvo iškviestas į Klaipėdos KGB, kur jam nurodyta daugiau jokių *Akvarium* koncertų neorganizuoti, o nelegalams per 24 valandas palikti uostamiestį. *Akvarium* koncertas buvo uždraustas. Šią žinią pranešiau vaikinams, tačiau neatrodė, kad jie būtų labai nustebę – to ir reikėjo laukti pašlijus grupės santykiams su komjaunimu. Iš avangardo akimirksniu jie buvo nublokšti į ariergardą.

Prieš išvykdam į *Akvarium* atėjo atsiveikinti su Klaipėda į konservatorijos Fakultetų kiemelį, kur vyko studentų diskoteka. Akompanuodami lūpinėmis armonikėlėmis muzikantai sudainavo vieną geriausių savo *gabalų*.

PARTIZANAI

Socializmo su žmogišku veidu epochos procesų atgarsiai savotiškai pasiekdavo ir Joniškį, kuriame gimiau, augau, lankiau mokyklą ir patyriau pirmuosius jaunystės virsmus. Kai kurių istorinių įvykių liudytoju tapau

Vsevolodas Gakelis ant jo padėjo violončelę, o fagotininkas Aleksandras Aleksandrovas imitavo šaudymą iš automato į žiūrovus. Žiuri traktavo tai kaip homoseksualizmo propagandą. Suomų televizija pagal šią istoriją sukūrė dokumentinį filmą *Sovietinis rokas* (Mindaugas Peleckis, *Lietuvos rokas: ištakos ir raida*, Vilnius: Mintis, 2011, p. 86).

atsitiktinai. Vieną vėjuotą rudens rytą eidamas į pamokas pamačiau mokyklos futbolo stadioną, pilną karinių mašinų, apdangstytų kamufliažiniais tinklais, karo lauko virtuvės technikos ir gausybę kareivių, liaudyje vadinamų „partizanais“. Vėliau paaiškėjo, jog tai sovietinės armijos daliniai, tankais ir žudynėmis numalšinę „Prahos pavasarį“⁷, grįžta iš Čekoslovakijos. Šie vyrai buvo mobilizuoti iš savo darboviečių su kolūkių, tarybinių ūkių, įstaigų ir organizacijų sunkvežimiais ir kita technika. Iš „partizanų“ lietuvių buvo suformuoti net atskiri batalionai ir dislokuoti Čekoslovakijos miškuose. Per pertraukas bėgdavome kareivių prašyti ženkliukų, diržų ar piločių. Vadinamieji „partizanai“ šias gėrybes dosniai dalindavo. Vaikai džiaugėsi...

Vėliau su sovietinės armijos „partizanų“ realybe susipažinau per vieną savo tėvo istoriją. Jis, savais kanalais sužinojęs apie rajono karinio komisariato organizuojamą mobilizaciją nuimti derlių Rusijos platybėse, partizanavimo stengėsi išvengti, todėl kol pavojus praėjo, su keletu draugų slapstėsi garaže, nakvoti sugrįždamas tik sutemus. Abu su mama drebėjome, kad kas neįskųstų. Kaip pigi darbo jėga, prisidengiant apmokymais, į kariuomenę sovietiniai žmonės buvo šaukiami reguliariai. Šeimoms tai buvo tikras išbandymas. Tokios grėsmės nebuvo tik priklausiusiems komunistinei nomenklatūrai. Dauguma pramonės objektų statybų neapleidavo be kareivių ar kalinių pagalbos. Žinojome, jog Baltijos pajūryje, netoli Nemirsetos, kareiviai stato vadinamąją Brežnevo vilą (Brežnevas toje vietoje taip nė karto ir neapsilankė). Joniškėje statant grūdų perdirbimo gamyklą, pagrindinė darbo jėga buvo ne „partizanai“, o nuteistos moterys tremtinės. Joniškėčių santykių su šia sovietine vergove liudija du momentai: elevatoriaus administracijos pastatą, kuriame buvo apgyvendintos tremtinės, jie vadino „baltaisiais rūmais“, o šalia stūkstantį silikatinių plytų alaus barą – „pentagonu“. „Pentagonas“ nuolat būdavo perpildytas. Ne vienas *žigulinio* alaus padauginęs vyriškis iš „pentagono“ sukdamo ne namo, o „baltųjų rūmų“ link⁸. Vėliau šie pavadinimai paplito tarp miestelio gyventojų kaip bendriniai žodžiai, savotiški keiksmažodžiai, apibūdinantys žemiausios reputacijos vietas. Buvo pats Šaltojo karo įkarštis.

1972-UJŲ JONIŠKIO PAVASARIS

Buvau ketvirtokas. Mokslo metai ėjo į pabaigą. Kartą, grįždamas po pamokų, atkreipiau dėmesį į keistą sambrūzdį miesto parke. Teritorija aplink vasaros šokių

aikštelę aptverta, prie parko estrados gausiai šmirinėja milicininkai ir civiliai asmenys. Paslaptinga žinia žaibiškai apskriejo mokyklą: šokių aikštelėje po nakties atsirado mįslingi užrašai. Su keliais draugeliais bandėme prieiti arčiau, tačiau buvome nuvyti šalin. Miestelyje sklido kalbos, kad Joniškį pasiekė Kauno įvykių aidas. Vėliau, kai viskas nurimo, baugiai dairydami slinkome apžiūrėti įvykių vietas. Ant šokių aikštelės asfalto baltais dažais didelėmis raidėmis buvo išdažyta: „Laisvę Lietuvai“, „Okupantai lauk“. Nutrinti šiuos užrašus buvo neįmanoma, todėl milicininkai juos tiesiog uždažė. Nelabai supratome, kodėl kilo toks šurmulys. Vėliau, dažams blunkant, žodžius buvo galima aiškiai perskaityti. Tačiau užrašai nedarė jokio poveikio: vasarą parko aikštelėje vykdavo šokiai, jaunimas trypė šiuos šūkius, turbūt giliai nemąstydamas apie jų prasmę.

Komunistų propagandistai skleidė žinią, kad Kaune, Muzikinio teatro sodelyje benzinu apsipylęs ir save padegęs Romas Kalanta buvo hipis narkomanas. Mes nepajėgėme suvokti, kas devyniolikmečiui galėjo suteikti tiek skausmo, kad jis nebegalėtų pakęsti savo gyvenimo? Tarp draugų atvirai svarstyti tokius dalykus buvo neįprasta ir baugu.

Vyresnėse klasėse per klasės valandėles aktualiais klausimais mus „šviesdavo“ tarptautininkas iš rajoninio spaudos organo *Tarybinis balsas*, redaktoriaus pavaduotojas Algirdas Lititauskas, lektorai iš „Žinijos“ draugijos skyriaus, kuriam vadovavo dabar žinomas advokatas Kęstutis Čilinskas.

Buvome kritiškai sovietinės tikrovės atžvilgiu, tačiau ne sistemos – politika mums nerūpėjo. Šiuo laikotarpiu Lietuva jau buvo visiškai sovietizuota, giliai persunkta komunistinės ideologijos. Viešajame gyvenime vyravo konformizmas, indiferentiškumas ir visuotinis pasišlykštėjimas ramybės drumstėjais. Pradėjęs groti roko grupėje dažnai patirdavau, jog ir mano „saviraiška“ dažnai balansavo ant visuomenės pakantumo ribos.

BŪGNŲ PALYTĖTAS

Būdamas šeštoje klaseje ėmiau mokytis groti mušamaisiais, kitaip tariant, mušti būgnus grupėje *Sidabriai*. Taip Joniškio I vidurinėje mokykloje 1973 m. prasidėjo mano mėgėjiška muzikinė karjera. Kelio pradžia nulėmė linksmas nuotykis. Užbaigęs chorinio dirigavimo studijas, su paskyrimu į mokyklą atvyko naujas muzikos mokytojas Pranas Petraitis. Jaunas vyras neturėjo mokyklinio darbo patirties, sunkiai suvaldė

⁷ „Prahos pavasaris“ prasidėjo gūdžią 1968 m. sausio 6 d., kai Alexanderis Dubčekas Čekoslovakijos komunistų partijos vadovaujančiame poste pakeitė Antoniną Novotný. Ateidamas į valdžią Dubčekas atsinešė ir savotišką supratimą apie tai, koks turi būti socializmas – kitoks, nei jį kūrė Stalinas, Brežnevas ar Novotný, – socializmas su „žmogišku veidu“. Jo šalininkai buvo daugiausia intelektualai ir studentai,

aiškiausiai suvokę pokyčių reikalingumą. Šios moderniojo socializmo idėjos buvo tarsi gaivus gūsis visoje tuometinėje socialistinėje sistemoje (plg. įtaigų *L'Express* reporterio liudijimą: Michel Salomon, *Prague notebook: The strangled revolution*, Boston: Little, Brown, 1971; pranc. orig. 1968).

⁸ Trumpai tariant, vyriškiai ieškojo „meilės“ nuotykių...

mūsų klasę. Buvo įprasta, kad mokytojai naujokai yra išbandomi įvairiausiai mokslievių išsidirbinėjimais. Iš pradžių per muzikos pamokas būdavo ypatingai triukšminga. Mokytojas ieškojo išeičių, įvairias būdais bandė pelnyti mūsų pasitikėjimą: pasakodavo anekdotus iš kompozitorių klasikų gyvenimo, leido estradinės muzikos plokšteles, „verbavo“ į besikuriančią meno saviveiklą. Suole sėdėjau kartu su antramečiu Stasiu Povilausku, pravarde Staja. Buvau vienas geresnių mokinių, todėl su antramečiu buvau pasodintas dėl teigiamo poveikio. Tačiau mano įtaka subrendusiam paaugliui buvo minimali, veikiau viskas nutiko priešingai. Nors ir duodavau jam nusirašyti, sufleruodavau per atsakymus, Staja dažnai mėgindavo savo kumščių kietumą į mano petį. Be kita ko, jis neprilygstamai ritmiškai daužė delnais suolo lentą. Toks meistriškumas man buvo nepasiekiamas, aš buvau įvaldęs tik primityvų „žanrą“ – barbenimo pirštais. Kartą jaunasis muzikos pedagogas, netekęs kantrybės dėl mano muzikinio „talento“, nervingai pasakė:

– Jeigu toks „kietas“ – atėik į repeticiją ir pamuš tikrus būgnus!

Žinojau, kad smūgių į petį vis tiek gausiu, tačiau išdrįsau priimti man mestą iššūkį ir į repeticiją nuėjau. Staja liko be pripažinimo, tačiau jį turėčiau laikyti savo pirmuoju būgnų mokytoju. „Kietumas“ išgaravo, vos tik paėmiau lazdeles ir atsisdėjau prie RMIF (Rygos muzikos instrumentų fabrikas) mušamųjų komplekto. Rankos – sau, kojos – sau. Išpylė prakaitas. Glumino ironiškai besišypsantys senbuviai muzikantai vienuoliktokai. Jie ruošėsi atsisveikinti su mokykla, todėl rinkosi pamainą scenoje. Staiga pajutau, jog labai noriu ir galiu rimtai išmokti groti būgnais. Keista, tačiau tada maniau, kad groti mušamaisiais nėra sunku – svarbu turėti šiokią tokią klausą ir jausti ritmą. Žymiai daugiau „talento“ reikia gitaristams. Iki jų man buvo toli. Matyt, vaikinai tokį užsidegimą pastebėjo. Buvau priimtas į roko grupę ir pradėjau pažintį su gerokai už save vyresniais jaunuoliais, kuria beprotiškai didžiavausi.

SIDABRIAI

Mokyklos roko grupė gyvavo paskutines dienas: viena vertus, visi vaikinai, išskyrus mane, buvo baigiamosiose klasėse, kita vertus, vadintis roko grupe oficialiai tada jau buvo uždrausta – po Kalantos susideginimo 1972 m. gegužės 14-ąją ir kilusių jaunimo protestų sovietų valdžia stengėsi kruopščiai užgesinti bet kokias Vakarų kultūros apraiškas. Į Lietuvą iš Vakarų septintą dešimtmetį atslinkusias bitlomanijos madas bei roko užuomazgas imta kruopščiai naikinti. Pradėta aktyviai įgyvendinti sovietinės kultūros ideologų sumąstyta alternatyvą – vokalinių instrumentinių ansamblių (VIA)

tinklą. Atsiritanti VIA jūros banga turėjo roko grupes nuplauti ir paskandinti. Septintame dešimtmetyje VIA imta masiškai steigti gamyklose, kultūros namuose ir, galiausiai, prie valstybinės filharmonijos. Į valstybinius kolektyvus buvo kviečiami profesionalūs muzikantai, taip pat geriausi vadinamieji saviveiklininkai. Pavyzdžiui, iš Joniškio į *Estradines melodijas* pakviestas savi-

Roko grupė „Sidabriai“. Iš kairės į dešinę: Egidijus Melinis – solinė gitara, Vytautas Venclovas – ritminė gitara, Vidmantas Stanulis – mušamieji, Kęstutis Kiršanskas – bosinė gitara. 1974. Nuotraukos iš autoriaus archyvo

veiklininkas Rimantas Cininas taip tapo profesionaliu dainininku. Tiesa, ansamblio koncertinėje programoje joniškietičiui buvo patikėta atlikti vos dvi dainas. VIA nuolat gastroliuodavo respublikos klubinių įstaigų tinkle. Valstybinė filharmonija buvo pagrindinis šios „švietėjiškos“ misijos vykdytojas ir organizatorius, kol šiuo vaidmeniu nepradėjo dalytis su komjaunimo „prodiuseriais“. Valstybinėje filharmonijoje kryptingam ir tikslingam „darbui su jaunimu“ 1975 m. buvo įkurtas muzikos vaikams ir jaunimui skyrius.

Darbo kryptis buvo daugiau nei nepalanki vakarietišką roką bandančioms groti grupėms. Jos turėjo nunykti. Sovietinio roko atmaina VIA ilgainiui tapo pagrindiniais masinio muzikinio skonio formuotojais. Sajunginė firma „Melodija“ milžiniškais tiražais leido šių ansamblių plokšteles, tapusias prieinamomis kiekvienam. Prisimenu estradinio ansamblio *Oktava*, vadovaujamo Mindaugo Tamošiūno, plokštelę ir tų laikų itin populiarią gabalą:

stebis motina ir tėtis,
kas tam sūnui darosi,
lagaminą ėmė dėtis
ir gitaros stveriasi...

Tačiau neoficialų *Sidabrių* pavadinimą mes kurį laiką dar išlaikėme. Grupės pavadinimo idėja kilo iš is-

torinio mito: Sidabrė buvęs paskutinis žiemgalių pasipriešinimo Vokiečių ordinui židinys. Pilis stovėjo į vakarus nuo Jonišchio esančiame Kalnelio piliakalnyje, ant kurio šiuo metu stovi bažnyčia. 1290 m. Vokiečių ordinui užėmus Sidabrę, buvo baigtas Žiemgalos nukariavimas. Vienoje iš paskutinių grupės fotosesijos nuotraukų Jonišchio miesto parke ant didžiojo būgno dar matyti užrašas *Sidabriai*. Vėliau jo nebeliko. Socializmui įsitvirtinus vienoje savo baigiamųjų fazių, roko grupės pavadinimas atgimė ir įsikūnijo partinės ūkinės nomenklatūros dėka: Jonišchio apylinkėse pastačius didžiulį, keliasdešimt tūkstančių galvų kiaulių kompleksą, jis buvo pavadintas *Sidabra*. Mėšlo dvokas į miestelį vėjui pasisukus sklido nepaisydamas pilies praeities didybės.

PERSONAŽAI

Sidabrių grupės sudėtis buvo klasikinė: trys gitaros ir mušamieji. Vokalas ir bosinė gitara – Kęstutis Kiršanskas. Nors jis atrodė labiausiai subrendęs, tačiau buvo nuoširdus ir paprastas vaikinys. Gyveno kartu tik su mama kukliame butuke prie geležinkelio stoties. Baigęs mokyklą, ruošėsi mokytis kino mechaniko specialybės Kaune, vėliau tapo fotografu miestelio buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato ateljė. Fotografuodavo joniškėčių vestuves ir laidotuves. Neseniai sužinojau, jog Kęstučio tarp gyvųjų nebėra. Jis nuostabiai aukštu balsu nepakartojamai atlikdavo rokenrolą – *Kertukų* „Lopšinę“:

pasislėpė saulutė už kalnų seniai,
seniai sumigo varlės, varnos ir uodai,
mama su tėčiu šiandien sėdi vėl teatre,
o aš tupiu namie, prašau užmigti tave.
Mik greičiau, lopšinę šią dainuoju tau, tik tau...

Ritminė gitara – Vytautas Venclovas. Jis paskatino ir mane mokytis groti, kantriai rodė akordus – A-mol, C-dur, D-dur, F-dur, davė persirašyti dainų sąsiuvinį su žodžiais ir akordais. Buvo reiklus mokytojas, nebandė manęs guosti dėl iki kraujo nutrintų gitaristo pirštų. Vytautas turėjo grupėje ilgiausius plaukus, jaukų kambarį su balkonu tėvų namelyje, visas „Drašiųjų kelių“ serijos knygas ir puikų vyšninės spalvos čekišką motociklą JAWA, su kuriuo vėliau žuvo autokatastrofoje.

Solinė gitara ir vokalas – Egidijus Melinis. Egidijum jį vadino namiškiai, mes – Egičiu. Egitis grupėje buvo tikras lyderis. Jis gyveno šalia mokyklos sodo, kurio šiltnamiuose nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens plušėjo jo mama – nusipelnusi mokytoja Irena Melinienė, o mes susirinkdavome kambaryje klausyti muzikos arba persirašyti naujausių roko vinilinių diskų, kuriuos Egičiui parūpindavo pusbrolis iš Kauno (oficiali versi-

ja). (Žymiai vėliau sužinojau, kad bendravardis pusbrolis iš Kauno gitaristas Egidijus Melinis buvo Aleksoto guru.) Unikalių įrašų jis turėjo daugybę – pradedant Alice Cooper, *Deep Purple*, baigiant *Emerson, Lake & Palmer*, *Black Sabbath*, *T Rex*, Suzy Quatro ar *Creedence Clearwater Revival*. Pastarųjų daina „Who'll stop the rain“ buvo ir mūsų šokių repertuare. Aparatūrą Egitis turėjo taip pat išskirtinai gera: AC 90 kolonėlės, *Vega* plokštelių grotuvą. Tranzistorinis 100 vatų stereo stiprintuvas *Brig* buvo daugelio svajonė. Kambario sienos iki lubų buvo iškljuotos roko plakatais, muzikantų ir... merginų nuotraukomis, *Melodie & Rhythmus* žurnalo iškarpomis. Šis muzikinis žurnalas, leidžiamas Rytų Vokietijoje, buvo prieinamas ne kiekvienam. Joniškyje sąjunginės spaudos kioskas gaudavo vieną ar du šio leidinio egzempliorius, kuriuos priglausdavo kažkas iš partinės nomenklatūros „rokerių“. Kambaryje ant sienos kabojo didžiuliai elnio ragai, vanago iškamša, lapės kailiukas ir kitokie medžioklės trofėjai (Egičio tėvas buvo medžiotojas ir gamtos apsaugos inspektorius, tačiau jo namuose neteko matyti).

Sunkiojo roko klausydavome pakankamai garsiai – kai Egičio močiutė ateidavo paprašyti griausmą priltidyti, matydavome tik jos lūpų judesius. Egitis savo kambario langą laikė visada pravirą, todėl muzika buvo girdėti net Komjaunimo gatvės praeiviams. Jaunuolis drašiai savo kambaryje rūkė, pelenus nubarstydamas į kaukolės formos peleninę. Manau, tai buvo tikra kaukolė! Kukliai sėdėdavau ant sofutės ir kantriai laukdavau įrašo ar plokštelių, klausydamasis Egičio nuotykių istorijų arba pamokymų. Į draugus Egitis kreipdavosi „seni“. Tai bylojo jo nelygstamą autoritetą. Būtent tada pirmą kartą išgirdau apie *Raganius* (daina „Ištirpęs sniegas“ buvo mūsų šokių repertuare), *Vaižbūnus*, *Kertukus*, turėjau galimybę prisiliesti prie Liverpulio ketveriukės *The Beatles* plokštelių. Daugybę nuostabių firminių diskų laikyti savo rankose!

DEBIUTAS

Mano viešas būgnininko debiutas įvyko mokyklos naujametinio karnavalo vakarą. Turėjau groti mušamaisiais šokiuose, o pabaigoje pirmą kartą sudainuoti tradicinį rokenrolą „Mano batai buvo du“. Žiauriai jaudinausi. Pasisekimas buvo nelauktas: karnavalinė mokyklos salė skandavo „Pakartot!“ Visiems buvo labai linksma. Neabejoju, kad atrodžiau labai juokingai, ir būtent čia slėpėjo „sėkmės“ priežastis. Salės tarpduryje pamačiau savo tėvą. Tai mane truputį atvėsino. Pasirodo, ilgai negrįždamas iš mokyklos sukėliau namiškių susirūpinimą, tad tėvas atėjo manęs ieškoti. Tačiau pamatęs scenoje nurimo ir sulaukė šokių pabaigos. Namo grįžome kartu, dalijausi išpūdžiais. Tačiau ne viską tėvams galėjau papasakoti...

Vakaro pradžia taip pat buvo ypatinga – prieš šokius visa grupė išėjome laukan, prie stadiono tribūnos senbuviai ištraukė spirituoto Anykščių vaisių vyno ir pasiuntė ratu. Priėjus mano eilei atsisakyti neišdrįsau. Truktelėjau gurkšnelį. Tai buvo pirmas kartas. Šios dozės pakako, kad visą vakarą plaukė vaizdai, o burno-

Mano viešas būgnininko debiutas Jonišio I vidurinėje mokykloje. 1973

je jaučiau šleikštulį. Kitokių pasekmių nebuvo... Tapau pilnateisiu *Sidabrių* nariu. Vėliau ne kartą patyriau, kad alkoholis nebuvo svetimas masiniams susibūrimams. Veikiau priešingai. Net mokyklos šokių salėje neretai plaukė lengvas vaisių vyno dvelksmas.

Minint Spalio socialistinės revoliucijos, kitaip tariant, bolševikinio perversmo metines, miestelio gatvėse stovėjo staliukai ir buvo nemokamai pilstoma degtinė. Milicija šlitinėjančių žmonių tomis dienomis nepakuodavo – sovietinis žmogus turėjo teisę švęsti.

BE LITUOKLIO – NĖ IŠ VIETOS!

Mūsų garso aparatūra buvo apgailėtina. Kolonėles iš storos faneros bandėme konstruoti patys, garsiakalbius išmontuodavome iš kino aparatūros, tik jie normaliai atkurdavo žemus dažnius. Naudojome lempinius stiprintuvus ir ruporus, skirtus mokyklos stadiono igarsinimui. Mikrofonus nuo juostinių „lietuviškų“ magnetofonų *Daina* prie stovų tvirtindavome lipnia izoliacine juosta. Mušamieji skambėjo tragiškai. Jie buvo užtempti kiaulės oda, lėkštės tarškėjo kaip skardos lakštai. Į didįjį būgną, kad negaustų, prikišdavome laikraščių ir porolono, o pedalo spyruoklė buvo amžina problema: nutrūkdavo per šokius po keletą kartų, tekdavo daryti priverstines pertraukas ir remontuoti. Viską stengėmės perdirbti, perlituoti ir pertvarkyti. Juokaudavome: gal pabandyti groti roką kanklėmis ar skrabalais? Tik turint ypatingą rašytojo talentą, būtų galima pabandyti apibūdinti garsą, kurį skleisdavo klavišiniai – sovietinės elektronikos tvarinys jonika *Junost*.

Formalus mūsų vadovas Pranas Petraitis stengėsi įtikinti mokyklos vadovybę nupirkti bent kažkokių instrumentus. Tačiau kai parvežė Leningrado gamybos elektrines gitaras *Tonika* ir garso aparatūros komplektą *Solist*, padarytą karinės technikos gamykloje, nedaug teapsidžiaugėme. Gitaros buvo tokios sunkios, kad po šokių mausdavo pečius. Tik bosinę gitarą turėjome tų laikų kriterijais vertinant padoria – bulgarų gamybos *Orfei*. Mušamųjų lazdeles, stygas, mediatorius pirkdavome Rygoje, todėl turėjome itin taupyti ir saugoti. Mokyklos saviveiklos būrelių ataskaitiniams koncertams, kurie vykdavo rajono kultūros rūmuose, gaudavome pasiskolinti geresnę aparatūrą: čekišką *Amati* mušamuosius, vengrišką *Beag* stiprintuvus ir kolonėles, vokiškas gitaras *Musima* ir *Eterna de Lux*. Laimės valandos! Tačiau praėjus koncertams turėdavome grįžti į niūrią kasdienybę.

Padorūs muzikiniai instrumentai ir kita aparatūra pavieniais atvejais į Sovietų Sąjungą patekdavo per tolimojo plaukiojimo jūreivius, sportininkus ar nomenklatūros diplomatus, kurie galėdavo išvykti už geležinės uždangos. Parvežtus instrumentus „spekuliantai“ nelegaliai parduodavo juodojoje rinkoje. Kaip ir firminus džinsus, plokšteles ar kramtomąją gumą. Firminių instrumentų kainos buvo nemenkos, pavyzdžiui, amerikietiškas *Fender Jazz bass*, apie kurį svajojo mano draugas bosistas iš II vidurinės mokyklos Saulius Markevičius, kainavo apie penkis tūkstančius rublių!

ŠOKIAI, ŠOKIAI

Joniškio I vidurinės mokyklos pastatas didžiuliam 2,2 ha bajoro Stanislovo Goeso dovanotame žemės sklype buvo statytas dar nepriklausomos Lietuvos laikais, 1932 m. Patalpos erdvios, platūs, šviesūs koridoriai, o antrajame aukšte – mokyklos aktų salė, kurioje vykdavo šokiai (mums – svarbiausias mokyklos gyvenimo įvykis) ir roko grupės repeticijos. Salės grindys – ažuolinis parketas, didžiuliai dvigubi langai, scena su uždanga ir kulaisais, akustika gana gera. Mokykla turėjo vadinajamąjį paradinį ir du tarnybinius įėjimus. Paradinis paprastai būdavo užrakintas. Nors mokykloje buvo įrengti tualetai, tačiau jais naudotis mokiniai negalėjo – jie neveikė. Tekdavo keliauti į lauko tualetą, kuris, švaros požiūriu, švelniai tariant, buvo klaikus. Todėl vienos tarnybinės durys nuolat turėjo būti atviros, net ir šokių metu, kai paprastai viskas būdavo užrakinama, kad į šokių vakarus nepatektų pašaliniai iš miesto.

Merginos į mokyklos šokius privalėdavo ateiti su uniformomis, jokių aukštakulnių ir papuošalų, net auskarai būdavo išsegami. Šokiuose privalėdavo budėti mokytojai. Šviesa salėje – minimali, kiek sklido apšvietimo nuo scenos. Per pertraukėles salė ištuštėdavo – visi skubėdavo į lauką parūkyti. Daugiausia grodavome

angliškus *gabalus*, tačiau žodžiai būdavo lietuviški – arba mūsų kūryba, arba poetų-romantikų eilės. Mes grojome: „Venus“ (*Shocking Blue*), „Yellow river“ (*Christie*), „Hey Jude“, „Let it be“, „Yesterday“ (*The Beatles*). Pasitaikydavo, jog dainuodavome ir angliškai, tačiau tas šūkalojimas nieko bendra su anglų kalba neturėjo. Šokiuose priešpaskutinis gabalas būtinai turėdavo būti lėtas ir lyriškas – „kviečia merginos“, o pabaigoje –

Joniškio I vidurinės mokyklos estradinis ansamblis. 1975.
Iš kairės į dešinę: Rimantas Strikulis – solinė gitara, Vidmantas Staniulis – ritminė gitara, vokalas, Petras Benaitis – mušamieji, (nesimato: Romas Klupšas – bosinė gitara)

tradicinis rokenrolas. Dainų tekstai mums buvo labai svarbūs. Juose atsispindėjo visa roko esmė. Tikėjome, jog rokas turi būti paremtas sąžiningumu. Tačiau ar galėjo melo bei prisitaikymo terpėje ilgai gyvuoti tiesos troškimas?

Šokių vakarai vykdavo ir kultūros rūmuose, tačiau juose moksleiviai galėjo lankytis tik per vasaros atostogas. Neretai į šokių salę įsiverždavo „reido“ būrys. Uždegdavo visas šviesas ir vaikų kambario milicininkė su draugininkais apžiūrinėdavo šokėjų veidus – ar nesi moksleivis? Merginos bėgdavo slėptis į tualetą, ne vieną auką esame ir mes paslėpę muzikantų kambarėlyje.

Mūsų grupės repetitijos vykdavo po pamokų – tris kartus per savaitę, tačiau mes, žinoma, mielai būtume į jas ėję kasdien. Kitomis dienomis repetuodavo mišrus choras. Mums lankyti chorą taip pat buvo privaloma, jeigu norėjome groti ansamblyje, – toks buvo vadovo Prano Petraičio parėdymas. Prie salės buvo pradinukų klasė, todėl tik pamokoms pasibaigus galėdavome įjungti savo stiprintuvus. Be to, salės duris turėjome laikyti užrėmtas iš vidaus, nes jas nuolat varstydavo smalsuoliai.

Susirinkę ir sujungę aparatūrą, kol ateis mokytojas, galėdavome tobulinti šokių repertuaro *gabalus*. Tačiau dažnai užeidavo direktorės pavaduotoja ir reikalavė groti tyliau. Atėjus vadovui, repetuodavome koncertinį

repertuarą. Mokytojo Prano Petraičio vedama, mūsų grupė darėsi tipišku *vokaliniu instrumentiniu ansambliu*.

ILGAS PLAUKAS – TRUMPAS...

Nepaisant geležinės uždangos bei Šaltojo karo, Vakarų jaunimo revoliucijos aidas pasiekė ir tolimiausius Sovietų Sąjungos provincijos užkampius. Vakarų pasaulį bitlomanija krėtė, kai man buvo treji, todėl nepaliauju stebėtis, kaip man ji galėjo padaryti tokią milžinišką įtaką. Jeigu nešioji ilgus plaukus – esi *bitlas*. Tam buvo suteikiamas neigiamas atspalvis, tačiau mes troškome auginti ilgus plaukus. Mokyklose buvo griežti reikalavimai vaikinių šukuosenoms. Joniškio I vidurinėje karinio parengimo vadovas Stasys Žalakis su karininko uniformą galėjo užėti į bet kurią pamoką ir pradėti matuoti vaikinių plaukų ilgį. Tempdavome kaklus kiek įmanoma. Jeigu tavo šukuosena neatitiko mums nelabai suvokiamų kriterijų – tiesiu taikymu iš pamokų keliauji į buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato kirpyklą. Vyriškas kirpimas kainuodavo nebrangiai – 10–20 kapekų... Sugrįžę į sukarintą mokyklą, galėdavome jau netrukdomi ardyti Kalašnikovo automatų, žygiuoti, komanduoti rusiškai, maukšlintis dujokaukes. Nebe-trukdė apkirpta makaulė – sovietinio jaunuolio išvaizda negalėjo išsiskirti iš bendro pilkumos fono ir uniforminio stiliaus. Visuomenėje vyravo nuostata – jokios individualybės! Prisimenu, kaip mūsų grupės muzikantai šio mokytojo karininko buvo išvaryti į kirpyklą, iš kur sugrįžo visiškai pliki. Mokykloje kilo sąmyšis. Skandalas! „Ką tai reiškia?“ – neslėpė savo pasipiktinimo komjaunimo aktyvistai. Mokyklos vadovybė ne juokais išsigando: kaip reikės pasiaiškinti partijos rajono komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus veikėjams, kai mokyklos koncerte pasirodys plikai kirpti vaikėzai. Grėsė kolektyviniai svarstymai, elgesio vertinimas sumažintas iki nepatenkinamo. Incidentas išsišokėliams galėjo labai rimtai atsiliepti ateityje. Už elgesį, nesuderinamą su sovietinio jaunuolio štapais, grėsė visuotinis pasmerkimas. Asmens charakteristika, kurioje vienas svarbiausių punktų buvo idėjinės brandos įvertinimas, buvo neatsiejama nuo brandos atestato. Neigiamas įvertinimas reiškė uždarytas duris į aukštojo mokslo įstaigas, institutus ir universitetus, ir tiesų kelią į *profkę*.

Kaip mokykloje veikė kolektyvinio spaudimo sistema? Nusizengusieji ir nepaklusnieji buvo kviečiami svarstyti elgesio į pionieriaus, sovietų sąjungos didvyrio Olego Koševojaus memorialinį kambarį. Šiame „raudonajame kampelyje“ kvepėjo išvaškuotas parketas, tviskėjo geriausi baldai, buvo saugomos pionierių draugovės ir būrių vėliavos, trimitai ir būgneliai. Ant sienos kabojo bronzinis Lenino bareljefas ir Antrojo pasaulinio karo didvyriškų epizodų nuotraukos, ant žurnalinio stale-

lio – atverstas laikraštis su eilinio komunistų partijos suvažiavimo medžiaga. Šiame ypatingame kambaryje galėjo posėdžiauti tik pionierių ir komjaunuolių rinktinis aktyvas. Sunku vienareikšmiškai suvokti šių jaunų žmonių entuziastingos ideologinės veiklos motyvus. Karjerizmas? Nenoras mąstyti? Ateistinė pasaulėžiūra? Dar ir šiandien, praėjus daugiau nei keturiasdešimčiai metų, apima gėda, prisimenant daugumos niekinančią požiūrį į vieną klasės mergaitę, Zitą B., kuri lankė bažnyčią ir nebuvo komjaunuolė. Tai palaikė ir klasės auklėtoja Vida Žukauskienė, rusų kalbos mokytoja ir mokyklos partinės kuopelės sekretorė.

Mes turėjome gyventi melo apsuptyje ir patys išmokti meluoti.

Savotiškai glumino vyraujantis požiūris, jog muzikantai vaikšto užrietę nosis, kitaip tariant, maivosi. Iš tiesų mes tik troškome būti savimi pačiais ir dėjome nemenkas pastangas atkreipti į save merginų dėmesį.

Repeticijos ir muzika atimdavo begales laiko – praktiškai net mokslams laiko pritrūkdavo. Kai kurie mokytojai atlaidžiai žiūrėjo į šiuos tinginystės pateisinimus. Mes turėjome savo pasaulį, kurį labai vertinome. Šis pasaulis mums formavo kritišką mąstymą, kurio taip stokojo sovietinė visuomenė.

NEĮVYKĘS VIRSMAS

Sovietų Sąjungoje visas jaunimas turėjo virsti komjaunimu, t. y. komunistiniu jaunimu. Unifikuojamų jaunuolių skirtumai išryškėdavo pačiais netikėčiausiais rakursais. Buvo eiliniai komjaunuoliai ir aktyvas, kurio visi turėjo klausyti. Mes, muzikantai, dažnai užsitraukdavome aktyvistų nemalonę. Tačiau aktyvistai tapdavo labai mieli, kai reikėdavo groti tautų draugystės vakaruose ar kituose jų renginiuose.

Ideologinis spaudimas tolydžiai stiprėjo ir mokykliniams ansambliams. Mes klausėmės ir mokėmės groti iš vakarietiško grupių, tačiau vis daugiau turėjome groti sovietinių estradinių kompozitorių dainų. Šokių repertuarą, žinoma, išlaikėme, tačiau koncertines programas vadovas Pranas Petraitis sudarinėjo savaip. Kitas labai svarbus faktorius, mano galva, lėmęs pigaus repertuaro programas – publikos skonis. Ilgainiui tapome tipišku VIA. Mūsų vadovas įsidarbino rajoninių kultūros rūmų meno vadovu. Mums tai reiškė, kad galėjome naudotis žymiai geresne nei mokyklos aparatūra, koncertuoti po kolūkių ir tarybinių ūkių ataskaitinius susirinkimus, o atskirais atvejais groti baliuose suomiškose pirtyse.

Taip tolome nuo roko. Paskutinis mokyklos koncertas susidėjo vien iš populiarių šlagerių ir dainuškų, kurioms publika – susirinkę tėveliai ir miestelio gyventojai – karštai plojo. Mes pataikavome publikos skoniu. Buvo aišku, kad baigę mokyklą pasuksime skirtingais keliais.

Nors buvo minčių pasilikti ir groti toliau, tačiau jautėme, kad tai veda į niekur, į degradaciją, savęs naikinimą. Mes buvome tapę integralia sovietinės kultūros dalimi.

Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, tolydžio stiprėjo komjaunimo vaidmuo formuojant jaunimo muzikinę veiklą. Ilgainiui komjaunimas ėmėsi globoti ir kontroliuoti visas jaunimo grupių koncertines organizacijas. Ypač po 1986 m., kai Rusijoje jau buvo prasidėjusi *glasnost* politika ir perestrojka, susizgribo ir Lietuvos jaunoji nomenklatura – po komjaunimo stogu steigėsi gausybė kooperatyvų, su komjaunimo vėliava imta organizuoti roko festivalius, bardų koncertus, diskotekų konkursus ir kitus renginius.

Į Joniškį rajono komjaunuolių iniciatyva dažnai atkaskdavo diskotekų vedėjas Romualdas Volodka iš Šiaulių. Ypatingos finansinės sėkmės susilaukdavo ne-tradicinių žanrų atstovai, pavyzdžiui, hipnotizuotojo Gutmano vieši seansai, į kuriuos publika verždavosi pro bet kokias užkardas. Bilietų nebuvo įmanoma gauti. Šio „dvasinės sveikatos gydytojo“, atvykusio komjaunimo *linija*, pasirodymai susilaukdavo milžiniško pasisekimo – Joniškių kultūros rūmuose buvo organizuoti net penki seansai, tačiau publikai reikalaujant prireikė ir dar vieno. Tai nestebino, nes per Kašpirovskio TV hipnozės seansus miestelis taip pat ištuštėdavo.

Komjaunimo protežė buvo atviros visos koncertinių salių durys. Mėgstamiausi komjaunimo atlikėjai buvo Simas Babravičius su gitara bei šiaudine skrybėle ir bardas iš Šiaulių Virgis Stakėnas. Taip pat *Hiperbolė*,

„Sidabrių“ bosistas – Kęstutis Kiršanskas. 1974.

Užrašas kitoje nuotraukos pusėje: „Viduti, atminčiai nuo prieš Jus grojusio „bosisto“. Grokite triskart geriau už ansamblį, kovokit už geresnę aparatūrą ir nepasitenkinkit tik tuo, ką dabar grojate. Visada stenkitės tobulėti. „Sidabriai“. Kęstas K. Rusų pamoka“.

1980 m. tapusi liaudies kolektyvu, vėliau neetatiniu valstybinės filharmonijos ansambliu – vietiniai komjaunuoliai šia grupe labai didžiuodavosi. Toliau – Panevėžio *Ekrano* ansamblis, Šiaulių dviračių ir variklių

gamyklos VIA *Vairas*, už nuopelnus LTSR kultūros ministerijos kolegijos ir LRPST Prezidiumo nutarimu 1979 m. tapęs Liaudies estradiniu ansambliu *Vairas*.

Vilkaviškyje pradėta masiškai siūti džinsus, kai sovietinė nomenklatūra suprato, kad džinsai sistemai pa-vojaus sukelti nebegali – juos dėvės patikimas komjaunimo suburtas jaunimas. Patikimas sovietinis žmogus galėjo nešioti net plačias kelnes arba džinsus bei kažką nekalto sugroti.

Į Joniškio rajono kultūros rūmuose, kuriuose vėliau teko dirbuotis sovietinės kultūros labai, vykusius koncertus liaudis buvo suvežama iš viso rajono kolūkių ir tarybinių ūkių. Sunkiai patikėčiau, kad šiuose renginiuose buvo griauinama sovietinė sistema, bent man nei salėje, nei užkulisiuose, nei grimo kambariuose to pastebėti nepavyko. Veikiau priešingai – taip buvo kuriamas laimingo žmogaus sovietinėje realybėje paveikslas.

Salės centre, geriausiose vietose sėdėdavo komunistų partijos rajono komiteto pirmasis sekretorius Adolfas Guščinas su žmona. Šis sekretorius buvo ir poetas, išleidęs savo eilėraščių knygele. Asmeninis sekretoriaus draugas ir žemietis kompozitorius Algimantas Raudonikis, pasiskolinęs Lietuvos liaudies labai šlagerio „Lauksiu tavęs ateinat“ (užstalės variantas „Skinsiu raudoną rožę“) melodiją, sukūrė joniškėčių dainą šio poeto žodžiais. Vietinis partinis elitas atlaidžiai šypsodavosi, kai VIA *Nerija* konferansjė Juozas Zavaliauskas švelniai

Joniškio I vidurinės mokyklos vokalinis instrumentinis ansamblis. Paskutinis koncertas kultūros rūmuose. 1978.

Iš kairės: Regina Gedraitytė – vokalas, Petras Benaitis – mušamieji, Romas Klupšas – bosinė gitara, Adolfas Žakaitis – vokalas, Vidmantas Staniulis – gitara, vokalas, Alfredas Martūzas – klavišiniai, vokalas

pašiepdamo vis dar kai kur pasitaikančias socialistinio gyvenimo negeroves. Konferansjė būdamas aštrus mažai rizikuodavo: humoreskos paprastai buvo rusų autorių vertimai, apbruoti Centro komitete tvirtinant filharmonijos ansamblių programą. Dažniausiai po tokios

⁹ Šiuo žinomo Čilės komunisto Victorio Jara'os atminimo klausimu neatsiliko ir lietuviškoji „estrada“: Juozo Nekrošiaus ir Mindaugo Tamošiuo kūrinį „Apginkime dainą“ ypač išpopuliarino Stasys Povilaitis.

kritikos būdavo atliekama broliškos rusų tautos tarybinių kompozitoriaus daina. Pavyzdžiui, Igorio Lučionoko *Песня памяти Виктора Хары*⁹ (VIA *Песняры*). Kitų sovietinių respublikų kompozitorių kūriniai programoje būdavo privalomi, t. y. turėjo sudaryti ne mažiau 15%. VIA muzikavimo stilius buvo paremtas bulgarų ir jugoslavų estrada. Koncertuoti į didžiuosius Sąjungos miestus – Maskvą, Rygą, Leningradą – daugiausia atvykdavo būtent šių socialistinio lagerio šalių atlikėjų.

UŽDANGA

Vieneri mano metai roko grupėje *Sidabriai* prabėgo akimirksniu. Egičio, Kęstučio ir Vytauto išleistuvių vakare jau grojo naujai suburtas mokyklos ansamblis: Romas Klupšas – bosinė gitara, Rimantas Strikulis – solinė gitara, Petras Benaitis – mušamieji, ir Vidmantas Staniulis – ritminė gitara, vokalas. Mes savęs roko grupę jau nelaikėme. Žinojome, kad norint groti roką reikia daug dirbti ir tobulėti. Vadinomės *Joniškio I vidurinės mokyklos estradinis ansamblis*. Keitėsi ansamblio muzikantai, sudėtis: Alfredas Martūzas – klavišiniai, Rimantas Briedis – gitara, Adolfas Žakaitis – vokalas, Irena Šermokaitė – vokalas, Regina Gedraitytė – vokalas. Tačiau mūsų branduolys, ketveriukė – Romas, Petras, Fredis ir šių eilučių autorius – išlikome drauge iki mokyklos baigimo. Dalyvavome konkursuose *Žemaitijos taurė*, *Vilniaus bokštai*, tapome rajoninių kultūros rūmų VIA ansambliu. Taip įsiliejome į bendrą lietuviškos populiariosios estradinės muzikos srautą.

Procesai, atsispindintys mažose asmeninės patirties detalėse, leidžia atsiskleisti bendram reiškiniui vaizdui. Mes anksti supratome, kad save išreikšti sovietinėje visuomenėje nėra paprasta. Apie jokią politiką negalvojome, tačiau buvo kam galvoti už mus. Sovietinis žmogus – politinis žmogus. Politiką buvo bandoma išvelgti kiekviename laisvame judesyje, kiekvieną neformalų žingsnį ideologizuoti. Mes supratome, kad tik laisvas žmogus laisvame pasaulyje gali laisvai kurti. Tai, ką darėme mes, tebuvo apgailėtina karikatūra. Suvaidintą roko spektaklį teliko išimti iš repertuaro...

Kai viename naujausių dokumentinių filmų¹⁰ realus personažas teigia, kad bijojo represijų, sunku tuo patikėti. O gal vaikas tiesiog nesuprato, kad *Roko maršų* saugumą garantavo jo organizatoriai, t. y. komjaunimas ir užsakovai, komunistų partija? Be jų nurodymo sovietinėje visuomenėje niekas negalėjo nurodyti ką nors represuoti. Nebent disidentai pogrindyje būtų nutarę areštuoti visus „dainuojančios revoliucijos“ šauklius. Ar buvo už ką? ❏

¹⁰ Nėrius Pečiūra-Atsuktuvus, grupės *Už tėvynę* lyderis Giedrės Žičytės filme *Kaip mes žaidėme revoliuciją* (2011).

KOVO 11-OSIOS LIETUVA

Juridinės tapatybės turinys ir tarptautinio pripažinimo slenksčiai

Algimantas Kasparavičius

Po mažiau nei du metus dinamiškai, bet taikiai trukusio visos Lietuvos Sąjūdžio už nepriklausomybę, 1990 m. kovo 11-ąją Lietuvos Aukščiausioji Taryba (AT), vadovaujama pirmininko Vytauto Landsbergio, paskelbė Akta *Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo*. Jame, apeliuojant į 1918 m. Vasario 16-osios Akto bei 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo deklaracijos konstitucinių pamatų tęstinumą, *urbi et orbi* buvo pra-

nešta, kad „yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva yra nepriklausoma valstybė“¹.

Taip labai aiškiai buvo pasakyta, kad Kovo 11-osios Aktas nesukūrė Lietuvos valstybės, o tik *atkūrė* – *restitutio in integrum* jos „suverenių galių vykdymą“, kuris buvo pertrauktas pusšimtį metų trukusios sovietinės okupacijos bei aneksijos. Tai esminis dalykas visiems, kurie šiandien kartais suabejoja, susipainioja ar duodasi supainiojami vertinant abiejų aktų juridinį turinį bei jų tarpusavio santykį.

1918 m. Vasario 16-osios aktas yra pirminis ir esminis nacionalinės lietuvių valstybės juridinis dokumentas. Ši moderniojo nacionalinio valstybingumo *matrica* sukurta iš lietuvių tautos istorinių teisių, ilgus amžius turėto valstybingumo precedento bei XX a. pradžioje visuotinai pripažinto tautos apsisprendimo principo². O štai Kovo 11-oji iš esmės tėra tarytum Vasario 16-osios Akto antrasis veiksmas – politinis prikėlimas, juridinis papildymas ir pratęsimas. Jame jau nerasime apeliacijų į lietuvių tautos istorines teises ar tautų apsisprendimo principą; nekalbama iš esmės ir apie atkuriamos valstybės formą, nes ji jau aiški.

Tokią teisinių dalykų padėtį turėtų išsąmoninti bei suvokti ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, priimdamas kai kuriuos istorinį matmenį turinčius sprendimus ar išaiškinimus, bet ir kai kurie šiuolaikiniai politikos komentatoriai viešumoje, kai kada smagiai mėgstantys paspekuliuoti, kuri nacionalinė šventė lietuviams šiandien turėtų būti „didesnė ar reikšmingesnė“?

Akivaizdu, kad bet kokia abejonė 1918 m. Vasario 16-osios juridiniu imperatyvu ir/ar jo idėja kerta ir per Kovo 11-osios teisinį pamatą bei Lietuvos valstybės

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo aktas, išspausdintas *Lietuvos aido* 1918 m. vasario 19 d. Nr. 22

¹ 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas dėl Lietuvos Respublikos valstybės atstatymo, in: Vytautas Landsbergis, *Laisvės byla 1990–1991: Kalbos, pranešimai, užrašai, laišakai, pokalbiai, interviu, įvairūs dokumentai*, Vilnius: Lietuvos Aido leidinys, 1992, p. 18.

² „Lietuvos Taryba skelbia Lietuvos Nepriklausomybę“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-02-19.

istorines teises. Moderniojo nacionalinio lietuvių valstybingumo požiūriu Vasario 16-oji yra ne tik neatskiriama nuo Kovo 11-osios, bet ir tarptautinėje teisėje iš esmės gali funkcionuoti savarankiškai. O štai 1990 m. Kovo 11-osios Aktas, netekęs 1918 m. Vasario 16-osios Akto juridinio pagrindo ir turinio, iš esmės liktų niekinis. Toks tad yra ir santykis tarp Lietuvos *Pirmosios* ir *Antrosios* Respublikų.

Tarp kitko, apie Respublikas. Ne tik viešojoje politinėje retorikoje ar publicistikoje, bet ir istoriografijoje pasitaiko painiavos, skaičiuojant Lietuvos respublikas, kai dabartinę siūloma vadinti „Trečiaja“. Juk respublikų (tik ne „Lietuvos valstybių“³) numeracija nėra ir negali būti vienos ar kitos *istorikų mokyklos* preferencija ar juo labiau atskirų politikų (grupių) užgaida, – ji žymi tautos ir jos sukurtos valstybės (respublikos) istorinę tapatybę. Konkrečių teisių perimamumą bei tęstinumą apibrėžtoje erdvėje tarptautinės teisės požiūriu. Kadangi Vasario 16-osios Aktas neturi ne tik tiesioginių, bet netgi ir nu-

Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje keičiami valstybės simboliai. Uždengiamas LSSR herbas. Vilnius. 1990-03-11. Jono Kazlauskio nuotr. LNM

manomų apeliacijų į respublikoniškąjį Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo juridinį paveldą bei tęstinumą, – Lietuvos Taryba „skelbia [...] tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis

³ Aivas Ragauskas, „Kiek Lietuvoje būta „respublikų“? Valstybės kontinueto problema politinėje istorinėje simbolikoje“, in: *Parlamento studijos*, 2006, t. 6, p. 86.

⁴ „Lietuvos Taryba skelbia Lietuvos Nepriklausomybę“.

⁵ Etnopolitinio konstruktavimo pavyzdžiais šiandienėje Lietuvoje realiai egzistuojančios politinės partijos: Lenkų rinkimų akcija, Lietuvos rusų sąjunga, Rusų aljansas, etc.

⁶ 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos Aktas dėl Lietuvos Respublikos valstybės atstatymo, in: Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 18.

⁷ Nors Lietuvos Respublika Klaipėdos kraštą autonomijos teisėmis

tautomis⁴, – todėl iš esmės nesti net „teorinių“ galimybių Kovo 11-osios Lietuvą teisiškai susieti su 1569 m. Liublino unija ar 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucija, tituluojant ją „Trečiaja Respublika“. Globaliame XXI a. lietuviams (pilietine prasme) niekas nedraudžia laisvai konstruoti ar dekonstruoti savo nacionalinės, etnokultūrinės ar net etnopolitinės tapatybės⁵ ir būti Liublino unijos adoratoriais ar Gegužės 3-iosios patriotais, bet tai nereiškia, kad individualūs patriotiniai jausmai, etnopolitinės ambicijos gali apipainioti mūsų nacionalinės valstybės teisinę padėtį ar ginčyti jos perspektyvas tarptautinėje erdvėje.

Ne mažiau svarbu pabrėžti, kad Kovo 11-osios Aktas deklaravo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, Helsinkio baigiamuoju Aktu nustatytam sienų neliečiamumui bei davė garantijas žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teisėms⁶. Faktas, kad Kovo 11-osios Akte kalbama tik apie *tautines bendrijas*, o ne „mažumas“ leidžia galvoti, jog apdairiai buvo atsižvelgta į susiklosčiusias teritorines bei demografines pokario realijas (1990 m. pavasarį lietuvių atkurtoji valstybė ne tik pirmąkart istorijoje vienoje politinėje erdvėje apjungė nacionalinę sostinę ir nacionalinį uostą – Vilnių ir Klaipėdą, bet ir galėjo jau eksploatuoti bei tvirtai atsiremti į šių miestų modernų lietuvišką lojalumą⁷ bei siekti darnos ir tęstinumo su Vasario 16-osios Akto imperatyvais. Matyti, kad Kovo 11-osios Akto pagrindiniai autoriai išmanė savo darbą.

I

Oficialius laiškus dėl Lietuvos tarptautinio pripažinimo atkūrimo Lietuvos AT pirmininkas Vakarų šalių lyderiams pradėjo siųsti praktiškai iškart po 1990-ųjų Kovo 11-osios. Štai jau kovo 15 d. neseniai sovietinį protektoratą nusimetusios Čekoslovakijos prezidentui Václavui Havelui Vytautas Landsbergis rašė: „tikimės, kad Čekoslovakija pripažins Lietuvos Respublikos tęstinumą ir jos vyriausybę, kuriai vadovauja p. K. Prunskienė“⁸. Tačiau labai greitai paaiškėjo, kad politinės minties transformacijos liberalizmo užkariautuose Vakaruose ir prie jų besistengiančiose pritaipytose naujosiose Centrinės Europos sostinėse vyksta labai lėtai. Nei laisvė neseniai atgavusi Čekoslovakija, nei juo labiau Vaka-

valdė beveik visą tarpukarį, tačiau šio krašto ir miesto gyventojų lojalumo, deja, išsikovoti neįstengė. Tad Klaipėdos anšliuso išvakarėse Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje Petras Klimas užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui turėjo liūdnei konstatuoti: „Klaipėda nėra juk Lietuvos tautos visuma, ji net nėra mūsų egzistencijos „conditio sine qua non“, kad dėl jos mes visą savo valstybę ir tautinį renesansą aukotume, o ypač, kad mes kompromituotume visą 20 metų kūrybą internacionalinėje dirvoje“ (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Petro Klimo „Griežtai slaptas“ pranešimas Juozui Urbšui, 1939-02-15, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, (toliau – LCVA), f. 648, ap. 1, b. 30, l. 19–20).

rų lyderiai nebuvo linkę galvotrūkiais skubinti įvykių.

Nors praktiškai per visą sovietinės okupacijos ir aneksijos laikotarpį didžiosios Vakarų demokratijos (JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija – po 1945 m.) ir Šventasis Sostas laikėsi Lietuvos (Baltijos valstybių) inkorporavimo į SSRS *nepripažinimo politikos*, tačiau tarptautinė bendrija 1990–1991 m. pirmoje pusėje toli gražu nevienareikšmiškai traktavo Kovo 11-osios Akto turinį bei Lietuvos valstybingumo atkūrimą. Viena vertus, Šaltajam karui iš esmės pasibaigus, Vakarų valstybių sostinėse imta diskutuoti, ar nepripažinimo politikos indulgencija Lietuvai ir kelių milijonų lietuvių pareikšta politinė valia gyventi laisviems savo nacionalinėje valstybėje *nesikerta* su Michailo Gorbačiovo deklaruojama magiška perestrojka bei vakariečių strateginiais užmojais ir pastangomis bet kokiomis priemonėmis sustiprinti savo geopolitinį saugumą⁸. Antra, daliai šalių linkstant pripažinti Lietuvos valstybingumo tęstinumą, kita dalis (Indija, Kinija, Japonija, Kuba, etc.) labiau linko Lietuvą traktuoti tik kaip universalia tautų apsisprendimo teise pasinaudojusia ir nuo SSRS *atsiskyrusią* naują valstybę⁹.

Įsimintinos šiuo atveju įtakingiausių pasaulio politikos galių nuostatos bei jų metamorfozės. Nors 1990 m. balandžio 18 d. Kremlui prieš Lietuvą pradėjus politinio šantažo kampaniją „grįžti į kovo 10 d. padėtį“¹¹ ir aklina ekonominę blokadą¹² dauguma didžiųjų pasaulio valstybių lyderių Lietuvos pripažinimo *de jure* klausimą pirmiausia siejo su taikiu Vilniaus ir Maskvos dialogu, tačiau jų nuostatos pačių derybų atžvilgiu nebuvo tapačios. Iš esmės tuo pat metu, kai JAV prezidentas George'as H. Bushas siuntė signalą, kad „jokių sankcijų prieš TSRS nebus imtasi“¹³ ir „nematė jokių galimybių, kad JAV galėtų būti tarpininkės“¹⁴ Vilniaus ir Maskvos derybose dėl tarpusavio santykių sureguliuavimo, Lietuvos situaciją vadino „nepaprastai sudėtinga problema“ ir visai rėmė perestrojkos architektą Gorbačiova¹⁵, taip smarkiai nuvildamas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo moralinio kelio politikos architektą ir strategą

Landsbergį, – kuris privačiai savo užrašuose rašė „Ar USA gali dar būti laikomos laisvojo pasaulio – demokratijos – lyderiu? Reikia *naujo demokratijos judėjimo*. Ne-konformistinio, nedalančio pasaulio, nedidelių šalių“¹⁶, o per „Amerikos balsą“ viešai klausė „Ar Amerika mus

Vilniaus centriniame pašte siunčiamos telegramos SSRS prezidentui Michailui Gorbačioviui. Telegramomis buvo reiškiamas pritarimas Aukščiausiosios Tarybos kovo 11 dieną priimtiems nutarimams. 1990-04-09. Vladimiro Gulevičiaus nuotr. LNM

antrą kartą parduos ar ne?“¹⁷, – Prancūzijos užsienio reikalų ministras Roland'as Dumas derybas tarp Lietuvos ir SSRS tiesiog pasiūlė surengti Paryžiuje. Prancūzams šiuo atveju linko pritarti ir Vakarų Vokietija, vadovaujama legendinio kanclerio Helmuto Kohlio.

Iš esmės ši politinė logika ir, regis, iš dalies JAV administracijos kai kurių sluoksnių sumanymas procesus SSRS ir Europoje veikti ne tiesiogiai, bet per europiečius, padiktavo ir 1990 m. balandžio 26 d. Prancūzijos prezidento François Mitterrand'o ir Vokietijos federalinio kanclerio Kohlio laišką Lietuvos AT pirmininkui Landsbergiui, kuriame Lietuvai buvo siūloma kompromiso politinė taktika, siekiant atsikratyti SSRS aneksijos politinių ir juridinių pasekmių¹⁸. Keistoka ir neteisinga, kad šio laiško politinė-diplomatinė reikšmė

⁸ Lietuvos AT pirmininko Vytauto Landsbergio laiškas Čekoslovakijos prezidentui Václavui Havelui, 1990-03-15, in: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas, (toliau – LRS KA), f. 2, ap. 6, b. 504, l. 6.

⁹ Martha Brill Olcott, „The Lithuanian Crisis“, in: <http://www.foreignaffairs.com/author/martha-brill-olcott>.

¹⁰ Šiai pozicijai pagrįsti viešojoje erdvėje dažniausiai kartojami trys spekuliatyvūs argumentai: a) Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių atkūrimas 1990–1991 m. yra tik „teisinė fikcija“, nes 50 metų laikotarpis pernelyg ilgas valstybingumo juridiniam tęstinumui išlaikyti, *de facto* valstybingumui neegzistuojant; b) sovietų ultimatumą Lietuvos (*ipso facto* – Latvijos, Estijos) vyriausybė priėmė; c) sovietinė aneksija buvo teisėta, nes tuometinė tarptautinė teisė nedraudė ultimatyvių reikalavimų ar grąšinių panaudoti jėgą ir prievartą; žr. Dietrich A. Loeber, „Molotovo-Ribbentropo pakto padariniai nepriklausomybę atkūrusiai Lietuvai tarptautinės teisės požiūriu“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. (2) 8.

¹¹ SSRS prezidento Michailo Gorbačiovo pasisakymas VLKJS XXI suvažiavimo delegatams apie Lietuvą, 1990-04-10, in: Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 67; Rimantas Vėbra, „Political Rebirth in Lithuania.

1990–1991: Events and Problems“, in: *The Independence of the Baltic States: Origins, Causes and Consequences*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1996, p. 31.

¹² SSRS prezidento Michailo Gorbačiovo ir SSRS Ministrų tarybos pirmininko Nikolajaus Ryžkovo kreipimasis (ultimatumas) į Lietuvos Respublikos Vyriausybę, 1990-04-18, in: Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 70.

¹³ Vidas Rachlevičius, „Politiniai mirazai ir šaltas dušas“, in: *Lietuvos rytas*, 1990-04-27.

¹⁴ Vidas Rachlevičius, „Lietuva skambės tautų brolijoje... kokioje?“, in: *Lietuvos rytas*, 1990-05-05.

¹⁵ Ištrauka iš JAV prezidento George'o H. Busho spaudos konferencijos, 1990-05-03, in: Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 84–85.

¹⁶ *Ibid.*, p. 85.

¹⁷ Alfred Erich Senn, *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 100–101.

¹⁸ Prancūzijos Respublikos prezidento François Mitterrand'o ir Vokietijos Federacinės Respublikos kanclerio Helmuto J. M. Kohlio laiškas

deramai neįvertinta ligi šiol: dviejų didžiausių kontinentinės Europos valstybių lyderiai į faktinį Lietuvos vadovą, *ipso facto* ir į pačią Lietuvą, kreipėsi tiesiogiai, kaip į lygiavertį tarptautinės teisės subjektą, Landsbergį pabrėžtinai svariai pagarbiai titulavo „Prezidentu“

Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo deputatai rašo atsakymą SSRS prezidentui Michailui Gorbačioviui, reikalavusiam atšaukti Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. Iš kairės Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis, deputatai Jonas Tamulis, Virgilijus Čepaitis, Romas Gudaitis, Vytenis Andriukaitis, Rimvydas Valatka. 1990-04-06. Romualdo Požerskio nuotr. LNM

ir kaip lygų su lygiu kvietė prie apvalaus derybų stalo su savotiška ikona Vakaruose jau spėjusiu tapti¹⁹ Gorbačiovu. Šis oficialus laiškas iš esmės liudijo, kad vos prieš porą mėnesių formaliai atsikūrusią, faktiškai dar okupuotą Raudonosios armijos, savo teritorijos ir sienų beveik dar nekontroliuojančią, sovietinės blokados gniaužiamą Lietuvos valstybę Paryžius ir Berlynas jau pripažįsta *de facto*. Iš esmės tokia prasme šį dokumentą jau kitą dieną oficialiai pakomentavo ir Prancūzijos URM. Jos atstovo pareiškime sakoma, jog laiškas tikrai neragina atsisakyti Lietuvos nepriklausomybės, o tik visiems primena teisėtą lietuvių tautos pasirinkimą, pabrėžia jos teisę į tautų apsisprendimo principą ir siūlo priemones, kaip tarp Vilniaus ir Maskvos galėtų prasidėti derybos²⁰.

Taigi vertinant retrospektyviai konstatuotina, jog

Lietuvos Respublikos AT pirmininkui Vytautui Landsbergiui, 1990-04-26, in: Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 78.

¹⁹ B. W. Nelan, P. Hofheinz, „Playing for Keeps“, in: *Time*, 1990-05-28, t. 135, Nr. 22, p. 30–31.

²⁰ Prancūzijos URM spaudos atstovo pareiškimas apie Lietuvą, in: Vytautas Landsbergis, *op. cit.*, p. 78–79.

²¹ Galima pažymėti, kad emigracijos liberalizavimo keliu spręsti Baltijos valstybių klausimą JAV bandė ir Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, vykstant deryboms Teherane bei Jaltaje. Tuomet JAV administracija sovietams siūlė tokį sandėrį: JAV pripažins Baltijos valstybių inkorporaciją į SSRS, jeigu sovietų vyriausybė gerbs visuotinai pripažintą žmogaus teisę laisvai judėti ir buvusiems Lietuvos, Latvijos, Estijos piliečiams laisvai emigruoti iš SSRS. Stalinas, žinoma, nesutiko.

²² „Lietuvos nepriklausomybė: JAV vyriausybės reakcija 1990–

pats tokio laiško faktas bei turinys strategiškai labiau buvo parankesnis ir naudingas Lietuvos valstybingumo pripažinimo bylai nei Gorbačiovo užmačioms bet kokia kaina ir bet kokiomis priemonėmis išlaikyti SSRS. Kita vertus, Mitterrand'o ir Kohlio laiška, regis, galima interpretuoti ir kaip savitą suferį Gorbačioviui, kaip rasti garbingą ir mažiausiai skausmingą kelią pasitraukti iš Lietuvos (eventualiai – Latvijos, Estijos), galutinai nesugriaunant likusios Sovietų Sąjungos. Juolab kad po laiško pavišimo prabėgus vos mėnesiui savo poziciją šia linkme atsargiai ėmė koreguoti ir JAV administracija: gegužės 24 d. Bushas viešai pasiūlė nutraukti JAV ekonominę pagalbą sovietams, jei nebus nutraukta blokada prieš Lietuvą, o birželio 2 d. Vašingtone pasirašant prekybos ir grūdų pardavimo sutartį Gorbačioviui pareiškė, jog neteiks šios sutarties Kongresui ratifikuoti, kol nebus atšaukta Maskvos blokada Lietuvai ir SSRS AT nepriims emigracijos²¹ įstatymo, leidžiančio žmonėms laisvai emigruoti²². Kiek lėčiau ir per didesnę atstumą politinius procesus Lietuvoje tuomet akceptavo Didžioji Britanija. 1990 m. gegužės 9 d. pirmąją atkurtos Lietuvos valstybės premjerę Kazimierą Prunskienę Londone priėmė Didžiosios Britanijos premjerė Hilda Margaret Thatcher, o tų pačių metų lapkričio 13 d. vizito metu Hitrou oro uoste Lietuvos AT pirmininką Landsbergį jau pasitiko britų URM juodų limuzinų kortežas, o prie įėjimo į *Downing Street 10*, išlaikant visus aukščiausio lygio valstybiniais vizitams būdingus ritualus, Lietuvos valstybės vadovui po kojomis buvo patiestas išpūdingas raudonas kilimas²³.

II

Prancūzų ir vokiečių pasiūlyta diplomatinė taktika davė rezultatą. Jau 1990 m. gegužės 16 d. AT ir Vyriausybė po tam tikrų diskusijų priėmė bendrą *Pareiškimą*, kuriame paskelbta, kad „Lietuva yra pasirengusi svarstyti klausimą paskelbti pereinamąjį laikotarpį, per kurį būtų visiškai įgyvendinta valstybinė nepriklausomybė“²⁴. Dar po savaitės – ekonominės blokados pasekmėms gilėjant²⁵ – birželio 23 d. AT priėmė *Nutarimą* oficialių tarpvalstybinių derybų laikotarpiui

1991 m.“, in: *Atgimimas*, 1991-07-04–11 d.; [Vytautas Skuodis], *Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1990–1991 metai: įvykių kronika*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1997, p. 124.

²³ Vidas Rachlevičius, „Pirmieji žingsniai raudonu kilimu“, in: *Lietuvos rytas*, 1990-11-14.

²⁴ *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Šaukimas (I). Sesija (I). Stenogramos*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, t. 8, p. 508.

²⁵ Nuo 1990 m. balandžio vidurio iki birželio pabaigos sovietų ekonominė blokada Lietuvos ūkiui ir piliečiams nuostolių padarė maždaug už 630 milijonų rublių. Tik per tuos du mėnesius su trupučiu Lietuvos gyventojų indėliai bankuose sumažėjo 145 mln.; įmonių nuostoliai pasiekė apie 115 mln., o šalies pramonė nepagamino produkcijos už 370 mln. rublių ([Vytautas Skuodis], *op. cit.*, p. 141).

tarp Lietuvos Respublikos ir SSRS pristabdyti tuos „iš Kovo 11-osios aktų kylančius jų realizavimo veiksmus ir sprendimus, kurie susiję su interesais, abiejų pusių apibrėžtais kaip derybų objektas“²⁶. Tačiau Gorbačioviui nesitraukiant²⁷, Vilniui teko žengti dar vieną žingsnį Maskvos link. Lietuviškos kompromisinės diplomatinės kulminacija buvo pasiekta kaip tik per Lietuvoje populiarius šv. Petro atlaidus – birželio 29 d., kada AT 69 balsais už, 35 – prieš, 2 susilaikius priėmė, o AT pirmininkas Landsbergis pasirašė daug politinių aistrų²⁸ Lietuvos visuomenėje ir parlamente²⁹ sukėlusį *Pareiškimą*, kuris nuo Lietuvos ir SSRS būsimų tarpvalstybinių derybų pradžios žadėjo „100 dienų moratoriumą 1990 m. kovo 11 d. Aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“³⁰.

Įdomu, kad *Pareiškimas* dėl moratoriumo Lietuvos AT praktiškai gimė iškart po to, kai 1990 m. birželio pabaigoje Landsbergis nuvyko į Maskvą ir vos per dvi dienas net dukart susitiko su SSRS vadovu. Birželio 26 d. asistuojant pavaduotojui Česlovui Stankevičiui ir atstovui SSRS Egidijui Bičkauskui Landsbergis Kremliuje su Gorbačiovu kalbėjosi apie pusantros valandos³¹, o birželio 27 d. vėl vakarą Gorbačiovo užmiesčio viloje Lietuvos reikalą diskusijoje su SSRS prezidentu gynė jau kartu su premjere Prunskiene³². Turbūt didžiausias šio vizito rezultatas ir derybų sėkmė liko ta, kad SSRS prezidentas pagaliau nebereikalavo grįžti į 1990 m. kovo 10 d. politinę-juridinę situaciją. Iš esmės tai buvo fundamentalus lūžis SSRS užsienio politikoje Lietuvos Respublikos atžvilgiu po Kovo 11-osios.

Kita vertus, ar esama kokio tiesioginio ryšio tarp šio vizito į Maskvą ir Pareiškimo dėl moratoriumo priėmimo, vienareikšmiškai konstatuoti kol kas sunkoka, nes trūksta archyvinių šaltinių. Bent jau Lietuvoje šių pokalbių protokolų, regis, neišliko. Tad tiksliau čia galėtų pasisakyti patys tų istorinių įvykių kūrėjai. Tačiau į akis krinta faktas, kad nuo 1990 m. balandžio pabaigos iki birželio 26 d. kietai oponavęs³³ premjerės Prunskienės, vicepremjero Algirdo Mykolo Brazausko, deputato Romo Gudaičio ir C^o linijai „už moratoriumą“³⁴, AT pirmininkas vos grįžęs į Vilnių deputatams staiga pareiškė, kad net jeigu „kuris nors iš aktų būtų laikinai pristabdomas, jis vis tiek išsaugotų visą savo suvereniją

galią, taip pat kaip ir Vasario 16 Aktas, kuris, nepaisant viso to, kas įvyko 1940 m. ir vėliau, iki šiol tebeturi visą suverenią galią“³⁵. Į Ezopo kalbą įvilkta raginimą nedelsiant balsuoti už moratoriumą Landsbergis pakartojo ir birželio 29 d. AT posėdyje prieš pat lemtingą balsavimą. Moratoriumo idėjos priešininkus pragmatiškai įspėdamas, kad „jeigu nepriimsime dokumento ir blokada negailestingai tęsis, jei didės vargas ir iškilis vidaus pyktis Lietuvoje“, tai vidaus politinė situacija šalyje, jos tolesnė raida gali tapti sunkiai suvaldoma ir prognozuojama³⁶. Turint galvoje AT tuomet vyravusią gana įtemptą atmosferą, jau pradėjusią formuotis politinių jėgų ideologinę fragmentaciją bei takoskyras galima teigti, kad šio dokumento priėmimas būtų buvęs neįmanomas be AT pirmininko asmeninio apsukrumo ir politinės paramos.

Taigi 1990 m. birželio 29 d. moratoriumo istorijos politinis moralas toks: Mauras darbo norėjo ir jį gavo. Gorbačiovas moratoriumo norėjo ir Landsbergis jį jam davė. Skirtumas tik tas, kad žinomame mitologiniame

LNM Lietuvos, Latvijos ir Estijos Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkai Vytautas Landsbergis (iš dešinės), Anatolijus Gorbunovas ir Arnoldas Riuitelis po dokumentų pasirašymo bendrame Baltijos valstybių Aukščiausiųjų Tarybų deputatų posėdyje. Vilnius, 1990-12-01. Vladimiro Gulevičiaus nuotr.

diskurse Mauras tapo nebereikalingas tada, kai savo darbą atliko. Tuo tarpu Landsbergis Gorbačiovą iš esmės nurašė kur kas anksčiau: SSRS blokadai prieš Lie-

²⁶ 1990 m. gegužės 23 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Nutarimas, in: *Kelias į derybas su TSR Sąjunga*, Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, p. 119.

²⁷ „Pokalbis Kremliuje“, in: *Tiesa*, 1990-05-18; „Žingsnis į derybų pradžią“, in: *Lietuvos aidas*, 1990-05-23; Александр Проценко, „Позиция парламента Литвы“, in: *Известия*, 1990-05-25.

²⁸ „Nepriklausomybės įtvirtinimo strategija ir taktika“, in: *Tiesa*, 1990-05-08.

²⁹ Parlamente moratoriumo idėją itin aršiai puolė deputatas Virgilijus Juozas Čepaitis, o už jo sienų, ne mažiau nuoširdžiai, principingai ir įnirtingai, – Lietuvos Laisvės Lyga su Antanu Terlecku priešakyje.

³⁰ *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*, t. 11, p. 41–44.

³¹ *Ibid.*, t. 10, p. 341.

³² Vytautas Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 198.

³³ Gintaras Visockas, „Apie nueitą kelią“, in: *Lietuvos aidas*, 1990-09-17.

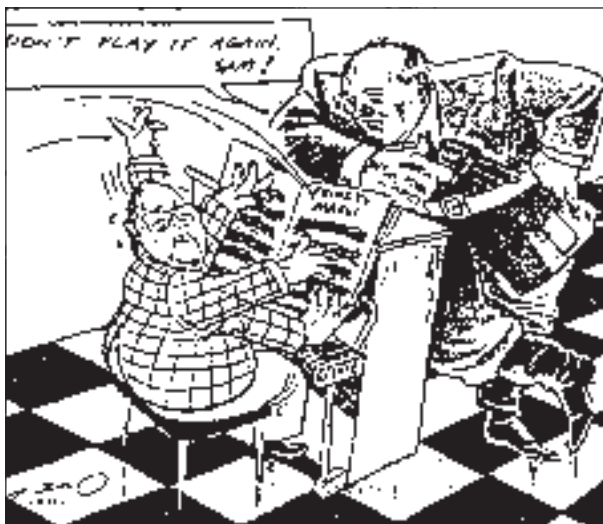
³⁴ Per visą diskusijų dėl moratoriumo laikotarpį buvo parengta bene keturiolika ar penkiolika projektų. Iš kurių net šeši – ieškant optimalaus varianto ir kuo daugiau saugiklių prieš galimas negatyvias Kremliaus interpretacijas ar net provokacijas – birželio 28–29 d. daugiausia Landsbergio pastangomis.

³⁵ *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*, t. 10, p. 345.

³⁶ *Ibid.*, t. 11, p. 44.

tuva vos atslūgus, tačiau Lietuvos – SSRS deryboms dėl santykių normalizavimo dar net neprasidėjus.

Tokia AT pirmininko politinės minties metamorfozė liudytų, kad nors jau ir sulaukęs solidžių penkiasdešimt aštuonerių metų, valstybingumo atkūrimo aušroje jis

Michailas Gorbachiovas sako: „Nebekartokite šio kūrinio!“ (Grojamas „Laisvės maršas“). Norvegijos laikraščio *Dagbladet* karikatūra, perspausdinta *Kauno tiesoje*. 1991-01-31

dar gana sparčiai brendo kaip politikas, diplomatas ir valstybės vyras. Kita vertus, analizuojant 1990 m. šaltinius matyti, kad Landsbergis, o ypač jo artimiausia politinė aplinka labai jautriai jautė tarptautinės politikos pulsą. Tarp kitko – ir Rusijos geopolitinius dūžius jame. Egzistuojant Sovietų Sąjungai, Boriso Jelcino diriguojama Rusija dar nebuvo spėjusi tapti permanentiniu Lietuvos priešu, Lietuvos ir Rusijos santykių negatyvi istorinė praeitis ir skaudi atmintis dar nebuvo iškišti³⁷ į nacionalinės užsienio politikos olimpą, o santykiuose su Rusija lietuvių atsisveikinimas su aukos kompleksu atrodė tiek pat įmanomas, kiek ir rusų atsisveikinimas su nuolat priešų apsuptų, bet niekad nenugalimųjų piktų imperialistų role. Nors paties Jelcino ir jo artimiausios aplinkos pozicija 1990 m. vasarą ir rudenį Lietuvos valstybės atžvilgiu iš tiesų buvo gana fragmentuota, ne visai nuosekli ir politiškai skaidri.

III

1990 m. liepos 27 d. Jūrmaloje vykstant Baltijos valstybių Asamblėjai Jelcinas susitiko su šių šalių lyderiais,

³⁷ Dokumentai apie Lietuvos rengimąsi 1990–1991 m. deryboms su SSRS dėl okupacinės žalos atlyginimo, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 13, b. 6, 24, 25.

³⁸ Pranešimas apie Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkų susitikimą, in: *Lietuvos aidas*,

kur buvo sutarta nedelsiant pradėti Rusijos Federacijos dvišales politines derybas su Lietuva, Latvija, Estija dėl politinių, teisinių, ekonominių, prekybinių, mokslinių, kultūrinių ir kitokių tarpusavio santykių sureguliuavimo³⁸. Rugsėjo 15 d. RTFSR į Vilnių atsiuntė oficialią derybų delegaciją, vadovaujamą paties Ministrų Tarybos pirmininko Ivano Silajevo, kuris su Prunskiene pasirašė susitarimą dėl šalių ekonominių ryšių 1991 m.³⁹, – ten šiek tiek užsiminta ir apie politinį tarpusavio bendradarbiavimą. Kita vertus, jau lapkričio 12 d. kalbėdamas RTFSR AT Konstitucinės komisijos pasitarime Jelcinas pareiškė, kad „Mes už stiprią Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“⁴⁰. Lapkričio 14 d. iš anksto sutartas ir numatytas Lietuvos premjerės vizitas į Maskvą patyrė fiasko. Dideliam Prunskienės nusivylimui, ją tik neoficialiai, privačiai priėmęs liberalių pažiūrų viceprejeras Grigorijus Javlinskis keliskart pareiškė, kad jokių įgaliojimų vesti oficialias derybas su Lietuva neturįs⁴¹. Įspėjimus, kad politiškai pasikliauti negalima ne tik SSRS vadovybe, bet ir „demokratinės“ RTFSR vadais, iš Maskvos į Vilnių tuomet apdairiai siuntė ir Egidijus Bičkauskas. Panašu, kad prezidentui Gorbačiovui tuomet vis labiau jau prarandant politinę iniciatyvą SSRS, o Kremliuje viršų laipsniškai imant jėgos struktūrų atstovams (kariuomenės generalitetui, KGB, VRM), Jelcinas taip pat stengėsi išlikti „ant bangos“, atsargiai perrikuodamas sau pavaldžius politinius rikius.

Sibirietiška charizma aiškiai apdovanotas naujasis rusų lyderis savo artimiausiai aplinkai tvirtino, jog „Rusija liks imperija, tik be Pabaltijo“, o modernios rusiškos imperijos cementavimui lemiama reikšmė jau turės ne ideologija, bet pasaulyje „dominuojantys ekonominiai faktoriai“. Maža to, Jelcino politinio klanų nuomone, turinti apie 150 mln. gyventojų, branduolinį potencialą ir milžiniškas, strateginėmis žaliavomis turtingas teritorijas, nacionalistiniu keliu pasukusi Rusija ateityje gali tapti slavų valstybių konfederacijos centru, kuris, sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, galėtų tiek priimti, kad pranoktų net SSRS turėtą geopolitinį svorį pasaulyje. Tokios ar panašios Jelcino aplinkos žmonių politinės minties metamorfozės 1990 m. vasarą ir rudenį liudytų, kad iš vėlyvojo sovietinio dekadentizmo iščių beužgimstantis naujasis rusų politinis elitas tuomet gal jau ir ieškojo pasitraukimo kelių iš Lietuvos (eventualiai – Latvijos, Estijos), kurie galutinai nesugriautų likusios Sovietų Sąjungos ar leistų ją rekonstruoti į naują rusišką imperiją nuo Kaliningrado iki Kamčiatkos (ar tik ne iš šios futurologijos išsiritę ir Vladimiro Putino fe-

1990-07-31.

³⁹ Susitarimas tarp Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos TFSR Vyriausybės dėl prekybinių ir ekonominių ryšių 1991 metais, in: *Lietuvos aidas*, 1990-08-22.

⁴⁰ „Žingsnis į naują sutartį“, in: *Tiesa*, 1990-11-13.

⁴¹ „Tiltai sudeginti“, in: *Lietuvos rytas*, 1990-11-16.

nomenas?). Kai kurie prieinami archyviniai dokumentai leidžia galvoti, kad į tokios naujosios naujojo politinio elito geopolitinės vizijos dėka kai kurių Baltarusijos demokratinio fronto veikėjų, daugmaž buvo žinomos ar nujaučiamos ir Lietuvoje⁴². Tačiau į jas, regis, buvo žiūrima pro pirštus. Beveik kaip į savaime suprantamą geopolitinę transformaciją.

1990 m. lapkričio 21 d. AT Užsienio reikalų komisijos posėdyje Landsbergio bendražygis, filosofijos profesorius Bronislovas Kuzmickas taip kalbėjo apie Lietuvos geopolitines perspektyvas, ateities santykius su kaimynais ir Rusija: „Konkretizuoti politiką atskirų šalių atžvilgiu nėra jokių galimybių. Palei bendrąją geopolitiką – Rusija ir Vokietija. Lenkija – mums labai nepatogi, bet ji priklauso nuo Vokietijos, Rusijos tandemo. O jų interesai šiandien dar neaiškūs. [...] Santykius su Rusija būtina laikyti gerus, nežiūrint kokia ji bus. Dabartinis antirusiškumas – konjunktūros dalykas, o teritorinių pretenzijų su Rusija nesusidarė. Net ir tragiškomis aplinkybėmis (1920 ir 1939 m.) Rusija suveikė mūsų naudai“⁴³.

Neatmestina, kad tokį AT pirmininko pavaduotojo pragmatinį, artimą tarpukario lietuvių tradicinei⁴⁴ politinei minčiai požiūrį galėjo formuoti ne tik dar visai šviežia LSSR gyventojų ekstrapatybė, bet tuomet jau pilnu tempu vykę ir gana kontroversiški įvykiai rytų Lietuvoje: liūdnai pagarsėjęs „suvažiavimas Eišiškėse“, kurį oficialiai sveikino „visų pakopų Jėdinstvo ir SSKP“⁴⁵ bei ženkliai dalies Lietuvos lenkų politinio-vi-

suomeninio elito įsitikinimas, kad lenkų kalba Lietuvoje turėtų įgyti lygiavertį statusą valstybinei, lenkų pavardės Lietuvoje – rašomos lenkiškai, o lenkiškas autonominis-teritorinis darinys Lietuvos Respublikoje „neardo Lietuvos vientisumo“, todėl Lietuvos AT sprendimas dėl jo turėtų būti pozityvus⁴⁶. Minėtiems lenkų reikalavimams AT tarpininkavo iškilus lenkų kilmės lietuvis, Lietuvos patriotas Česlovas Okinčicas⁴⁷. Kita vertus, rezervuoti pozityviai žvelgti į Rusijos geopolitinį veiksnių tuo metu kai kuriuos strategiškai maščiusius intelektualiojo sparno lietuvių veikėjus galėjo skatinti ir aplinkiniai aplink Lietuvą: 1990 m. spalio gale Varšuvoje buvo išplatinta lenkų vyriausybės konservatyviojo sparno deklaracija, kad Lenkija nepripažįstanti Jaltos susitarimų dėl sienų⁴⁸. 1990 m. lapkritį Vilniuje viešėję Baltarusijos demokratinių jėgų veikėjai Zenonas Pozdniakas ir Alegas Trusovas Lietuvos AT Užsienio reikalų komisiją įspėjo, kad „Lenkija veda toli siekiančią politiką per katalikų bažnyčią“ ir siekia ekspansijos į Lietuvą, Baltarusiją, Ukrainą⁴⁹. Ne paslaptis, kad iš esmės tuo pačiu metu politiškai pradėjusi busti baltarusių nacionalinė savimonė, ypač jos radikalusis ratas, irgi grėžėsi link revanšistinių nuotaikų.

IV

1990 m. vasarą ir rudenį, nepaisant daugkartinių lanksčių, energingų premjerės Prunskienės ir dviejų jos

⁴² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos posėdžio protokolas, 1990-11-05, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 4, b. 105-06, l. 46.

⁴³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos posėdžio protokolas, 1990-11-21, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 4, b. 105-06, l. 62.

⁴⁴ Štai kaip Vasario 16-osios Akto signataras, vienas žymiausių ir iškilusių tarpukario Lietuvos diplomatų, šalies diplomatinėje tarnyboje iš esmės dirbęs nuo pirmos iki paskutinės tarpukario Lietuvos dienos, Petras Klimas 1940 m. pavasarį nubrėžė santykių su Rusija (SSRS) strategiją, kuri buvo būdinga didžiumai to meto lietuvių politinio-diplomatinio elito: „Tauta atgimsta ir tarpsta ne istoriniais sumetimais, bet iškilusių gyvųjų tautiečių kova naujose sąlygose. Mūsų kova buvo sunki, bet tie sunkumai yra mūsų istorinio likimo išdava, kurią atnešė naujos aplinkybės ir naujos kliūtys. Klaipėdos neatlaikymas, kaip ir visos Rytų Prūsijos – tai yra 700 metų transformacijų rezultatas, dėl kurio mes daug turėjome iliuzijų. Neturėkime panašių iliuzijų dėl Vilniaus. Vilniū istorija taip pat transformavo, daug daugiau negu kitas Lietuvos dalis. Mes privalome tik išnaudoti aplinkybes, kad tos transformacijos padariniai nepasidarytų mums nepergalimi, norint Vilnių įjungti į mūsų tikrąjį tautinį branduolį. Plėsti sunkenybių ratą, komplikuoti tą uždavinį – būtų lygiai antipatriotiška kaip ir atstatinėti senąją D[idžiosios] Lietuvos kunigaikštystę ar Lenkijos uniiją. Mes gailimės Adučiškio ir Švenčionių, bet užmirštame, kad pats Vilnius ir jo apylinkės ir net Vendžio gala ar Kauno Žaliakalnis dar reikalauja ilgų atverčiamųjų pastangų ir daugiau atsveria mūsų tautiniam branduoliui savo kliūtimis, negu dabar nepatekusios į Lietuvos sienas sritys savo avantažais. Mūsų kovose svarbiausia buvo atgauti Vilnių, kad tuo būdu atgimstančioji valstybė susijungtų su didžiąja SENOVE ir jos politinė bei kultūrine pažiba, saviškai atnaujinta. Reikia dabar tą uždavinį tikrai realizuoti taip, kad niekas daugiau nebegalėtų mums kontestuoti mūsų istorinės būties tęsimo su ta mūsų

tautos dvasia, kurią įkvepia ilgaamžė tradicija, nepaisant šimteriopai pergyventų transformacijų. Tai realizacijai sąlygos pasitaikė patogios. Bet tuos patogumus turime išnaudoti ryžtingai, t. y. mokėdami paaukoti dideliam uždaviniui antraeilius dalykus. Mums užtat dabar ne teritoriniais lopais reikia užsiimti, o išlaikyti ir sustiprinti patį Branduolį. Pirmoji sąlyga tam išlaikymui – geri santykiai su kaimynais, jei ne su visais, tai bent su keliais, kad Vilniaus priskyrimas gautų definityvią formą nuo Rusijos pusės – pirmiausia reikia mums patiems čia baigti savo pretenzijas. Todėl užuot šen ir ten reiškę savo pageidavimus, turime čia surasti specialinę baigimo formulę. Tam geriausia tiktų susitarimas su Rusija, kuri demonstratyviai pasauliui patvirtintų, jog čia delimitacija yra visai užbaigta. Toks būtų susitarimas dėl lietuvių iškelimo iš anapus sienos į šiapus ir nelietuvių į anapus. Visai nesvarbu, kiek bus tokių norinčių ar privalančių išsikelti, bet pats tokio susitarimo faktas parodytų daug ryškiau negu Spalių mėn. 10 d. sutartis, kad čia siena yra definityvi ir jį skiria lietuvius nuo rusų arba slavų gudų“ (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliojotojo ministro Paryžiuje Petro Klimo „Visai slaptas“ pranešimas Nr. 135 užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui, 1940-04-12, in: *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 31, l. 197–198).

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos posėdžio protokolas, 1990-10-29, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 4, b. 105–06, l. 37–38.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 38.

⁴⁷ *Ibid.*; Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos posėdžio protokolas, 1990-12-17, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 4, b. 105–06, l. 86.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos posėdžio protokolas, 1990-10-29, l. 37.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos posėdžio protokolas, 1990-11-05, l. 46–47.

pavadootojų – Brazausko ir iš dalies Romualdo Ozolo – pastangų⁵⁰, Maskvoje ilgai lauktos derybos su Lietuvos Respublika (tiksliau tariant, moratoriumo įsigaliojimo Kovo 11-osios Aktui pradžia) neprasidėjo. Nors dekretą „Dėl SSRS delegacijos deryboms su Lietuvos TSR delegacija sudarymo“ Gorbačiovas išleido jau liepos 9 d. ir net 23 asmenų delegacijos vadovu paskyrė patį SSRS premjerą Nikolajų Ryžkovą⁵¹, tačiau Lietuva delegaciją iš aštuonių žmonių deryboms su SSRS sudarė tik rugpjūčio 21 d.⁵² Jos pirmininku, vykdant Lietuvos Respublikos Laikinojo pagrindinio įstatymo 87 straipsnio nuostatą, tačiau sueinant į tam tikrą koliziją su tarptautine praktika⁵³, tapo pats AT pirmininkas.

Tačiau ir po to derybos iš mirties taško praktiškai nepajudėjo. Ir tam, regis, buvo mažiausiai dvi priežastys. Viena vertus, SSRS prezidentas, aiškiai norėdamas perimti politinę iniciatyvą iš Vilniaus, sudarė delegaciją „deryboms su Lietuvos TSR delegacija“. Taigi jau šioje prezidento Gorbačiovo dekreto formuluotėje slypėjo politinė vilkduobė bent trumpam, bent derybų pradžioje Lietuvos Respubliką nublokšti į 1990 m. kovo 10-ąją ir LSSR laikus. Suprantama, kad Lietuvai tokia perspektyva buvo absoliučiai nepriimtina. Antra vertus, Lietuvos valstybingumo atkūrimo vyriausias architektas Landsbergis buvo įsitikinęs (ir to pernelyg neslėpė), jog po blokados atšaukimo „Laikas eina mūsų naudai. Ir nelabai stengiamės skubinti derybas“⁵⁴. Kaip rodo išlikę dokumentai, ir Vilniuje valingai *a priori* buvo konstruojama įvykių vidinė ir išorinė logika. Landsbergis tuomet pasirinko „derybų dėl derybų pradžios“ ir „derybų dėl derybų pradžios protokolo“ taktiką, kuri jam leido išlošti laiko, susiorientuoti situacijoje ir įgyti taip trūkstamos politinės patirties. Tikėtinausia, jog tokia AT pirmininko taktika gimė dėl nepasitikėjimo savimi ir savo komanda. Konkrečiau tariant – dėl nepasitikėjimo Pareiškimu dėl moratoriumo sudėtais „saugikliais“, turinčiais apginti Lietuvos nepriklausomybę, suvokimo, kad lietuvių delegacijos diplomatinė ir juridinė derybų vedimo patirtis labai menka bei įsitikinimo,

kad SSRS aukščiausios valdžios ešalonuose vis labiau išibėgėjantis vidaus politinis chaosas, sumaištis ir trintis tarp skirtingų valdžios šakų bei sąjungos subjektų (pirmiausia, Rusija *contra* SSRS) baigsis Lietuvos reikalui naudingumu politiniu sprogimu. Greta to, kai kurie išlikę duomenys leidžia tarti, kad būtent tokiai politinei taktikai po Pareiškimu dėl moratoriumo priėmimo pritarė (o gal net ją ir inicijavo?) didžiausią diplomatinio darbo bei tarptautinių reikalų tvarkymo patirtį/autoritetą tuomet turintis ir neabejotinai nuoširdžiausiai dėl Lietuvos likimo Vašingtone veikiantis lietuvių atstovas Stasys Lozoraitis (jaunesnysis)⁵⁵.

Taigi nenuostabu, kad lygiai po pusmečio – tų pačių metų gruodžio 28 d. – Lietuvos Respublikos AT birželio 29 d. *Pareiškimo dalį* dėl moratoriumo paskelbė „netekusiu galios“⁵⁶. Reikšminga, kad šį politiškai (ir juridiškai) labai svarbų žingsnį Lietuvos AT vadovybė žengė kaip tik tuo metu, kada Kremliaus šantažas ir agresyvi jėgos demonstracija Lietuvos Respublikos atžvilgiu intensyvėjo, kada Gorbačiovas SSRS liaudies deputatų IV suvažiavime užsiminė apie KGB, VRM ir kariuomenės vaidmenų didinimą SSRS gyvenime⁵⁷, o iki atviros SSRS agresijos prieš Lietuvą ir kruvinių Sausio 13-osios įvykių buvo likę vos pora savaitė. Tokiu būdu birželio 29-osios AT *Pareiškimas* dėl moratoriumo realios juridinės galios politinėje praktikoje niekuomet neįgijo. Iš esmės liko tik atgimstančios lietuvių politinės minties tam tikru diplomatinės mankštos pratimu ar simuliacinės diplomatijos faktu kelyje į nepriklausomybės įgyvendinimą.

V

Moratoriumo bei jo atšaukimo epopėja nepadarė didesnio poveikio Lietuvos tarptautinei situacijai, kuri ligi pat 1991 m. vasaros pabaigos išliko labai sudėtinga. Sukrėsta 1991 m. sausio 13 d. kruvinių įvykių Vilniuje, Lietuvą vasario 11 d. *de jure* išdrįso pripažinti Vakarų civilizacinės sistemos fiziškai mažiausia, bet

⁵⁰ Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo deryboms su SSRS komisijos posėdžių protokolai; LR AT pirmininko, Ministro pirmininko, ministerijų susirašinėjimas su SSRS bei kitų šalių valdžios institucijomis tarpvalstybinių santykių ir derybų klausimais; informacinė medžiaga apie Lietuvos – SSRS derybų eigą, in: *LR KA*, f. 2, ap. 13, b. 1, 7, 47.

⁵¹ TSRS Prezidento dekretas dėl TSRS delegacijos su Lietuvos TSR delegacija sudarymo, in: *Kelias į derybas su TSR Sąjunga*, p. 137.

⁵² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Valstybinės delegacijos narių patvirtinimo“, in: *Kelias į derybas su TSR Sąjunga*, p. 158.

⁵³ Tarptautinėje teisėje ir praktikoje dar nuo XIX a. vidurio buvo nustatėjęs nuostata, kad tarpvalstybinėms derybų delegacijoms paprastai vadovauja premjerai, jų pavadootojai ar kiti jų įgalioti asmenys, tačiau niekada – parlamento vadovai (Vilenas Vadopalas, *Tarptautinė teisė. Bendroji dalis*, Vilnius: Eugrimas 1998).

⁵⁴ Ramunė Sakalaukaitė, „Vytautas Landsbergis: „Laikas eina mūsų naudai“, in: *Respublika*, 1990-08-31.

⁵⁵ Pastebėtina, jog XX a. šią politinę diplomatinę taktiką Lietuva išbandė ne kartą. „Derybų dėl derybų pradžios taktiką...“ 1932–1939 m. Lietuvos vyriausybė gana sėkmingai naudojo formuodama savo santykius su Šventuoju Sostu. Jeigu atkreipsime dėmesį, kad 1934–1938 m. Lietuvos užsienio reikalų ministru buvo Stasys Lozoraitis senjoras ir tarsime, kad jau būdamas lietuvių diplomatijos Vakaruose šefu jis perdavė savo patirtį sūnums Stasiui ir Kaziui, tai galėsime numanyti, kad Lozoraitis jaunesnysis tokios taktikos klausimu puikiai galėjo konsultuoti Lietuvos AT pirmininką (Algimantas Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 389–403).

⁵⁶ *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*, 1992, t. 23, p. 37.

⁵⁷ Balys Bučelis, „TSRS prezidento kėdė pavojuje“, in: *Tiesa*, 1990-12-18.

⁵⁸ Islandijos URM telegrama Lietuvos vyriausybei, 1991-02-11, in: *LR KA*, f. 2, ap. 6, b. 508, l. 20.

moraliai patvariausia grandis Islandija⁵⁸. Kiek vėliau, gegužės 31 d. – iš SSRS prievartinio suvereniteto dar neišsivadavusi Moldova, o rugpjūčio 3 d. iš Jugoslavijos suvereniteto jau slystanti Kroatija. Jei juridiškai dar nepripažintų ir kaip valstybių galutinai „neįsitikrovinius“ Moldovos bei Kroatijos pripažinimas buvo daugiau kilnus moralinio pobūdžio gestas ar tiesiog savitas *politinis broliavimasis* su Lietuva ir didesnės politinės reakcijos pasaulyje tuomet neišsaukė, tai Islandijos *de jure* Lietuvai davė ne tik milžinišką moralinį avansą, bet ir pravėrė duris realesnėms politinėms kombinacijoms kelyje į nepriklausomybę.

Jau 1991 m. vasario gale Islandijos užsienio reikalų ministras socialdemokratas Jónas Baldvinas Hannibalssonas ėmėsi iniciatyvos Baltijos Asamblėjoje, kad tarp Lietuvos–Latvijos–Estijos ir SSRS, tarpininkaujant Islandijai, prasidėtų derybos dėl šalių interesų sureguliuavimo bei taikaus išsiskyrimo. Ir net iškėlė idėją, kad tokios derybos įvyktų Islandijoje⁵⁹. Pagal Hannibalssoną planą, pirmą žingsnį ta linkme turėjo žengti Estija. Baltijos šalių–SSRS oficialių derybų idėją 1991 m. kovą Baltijos Asamblėjoje turėjo pasiūlyti Estijos premjeras Lennartas Meris ir užsienio reikalų ministras Edgaras Savisaaras. Su jais tuo reikalu Reikjavike buvo sutarta iš anksto. Kartu aptarta ir būsimų derybų konkreti vieta, Islandijos vaidmuo jose bei derybų objektas. Tačiau didelei Islandijos užsienio reikalų ministro nuostabai labai greitai paaiškėjo, kad sutarimo tuo klausimu tarp trijų Baltijos šalių nėra, nes jų vadovai skirtingai strateguoja savo užsienio politiką ir mato į nepriklausomybę vedančius kelius (tuo metu, kada Lietuva stengėsi būti pirmoji kelyje į nepriklausomybę, Estija po 1990 m. pavasario rinkimų suformavusi jau nesovietinio stiliaus pirmąją vyriausybę, pirmiausia stengėsi sustiprėti ekonomiškai, ištyrinėti Lietuvos patirtį ir dideles viltis dėjo į Skandinavijos, pirmiausia Švedijos, politinę paramą)⁶⁰.

Tačiau Asamblėjai pasibaigus, pirmasis atkurtos Lietuvos užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas turėjo konstatuoti, kad oficialių derybų idėja ir Islandijos tarpininkavimas jose, deja, iškelti nebuvo. Vietoje to nuspręsta kreiptis į Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Organizaciją ir prašyti, kad Baltijos šalių – So-

vietų Sąjungos santykių reikalu būtų sušaukta speciali jos konferencija. Po šios savo diplomatinės nesėkmės Hannibalssonas buvo nusivylęs dvigubai. Viena vertus, jis netikėjo, kad ESBO, kurioje SSRS turėjo veto teisę, imsis šios sunkios misijos. Kita vertus, dar liūdniau islandų ministrui atrodė tai, kad trijų Baltijos tautų vienybė bliūkšta. Todėl nenuostabu, kad 1991 m. kovo 26 d. bene didžiausiai islandų informacijos agentūrai „Síminn“ ministras pareiškė: „Aš turiu pasakyti, kad mūsų draugų [Baltijos šalių, – A. K.] paprasčiausiai daugiau nebesuprantu. [...] Galvoju, jog tai atspindi ir realybėje augančius nesutarimus kaip žiūrėti į tų klausimų sprendimą tarp Estijos ir Latvijos iš vienos pusės, ir Lietuvos – iš kitos“⁶¹. Tokiam situacijos vertinimui iš principo pritarė ir pats Islandijos premjeras Steingrímuras Hermannssonas, kuris tai pačiai islandų žiniasklaidos priemonei taip pat konstatavo „faktą, kad tarp Baltijos valstybių nėra pakankamos vienybės tais klausimais. Estija ir Latvija norėtų judėti lėčiau nei Lietuva“⁶².

Nežiūrint minėtų politinės taktikos skirtumų trijų Baltijos šalių kelyje į nepriklausomybę, didesnio tarptautinio poveikio tų valstybių galutiniam grįžimui į

Islandijos Respublikos užsienio reikalų ministro Jono Baldvino Hannibalssonos spaudos konferencija. Susitikime su Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo pirmininku Vytautu Landsbergiu aptartas diplomatinių santykių užmezgimo klausimas. 1991-01-20. Vladimiro Gulevičiaus nuotr. LNM

⁵⁹ Lietuvos atstovybės Maskvoje pranešimas Lietuvos URM (su prašymu jį perduoti AT pirmininkui Vytautui Landsbergiui ir Užsienio reikalų komisijos pirmininkui Emanueliui Zingeriui) apie Islandijos užsienio reikalų ministro Hannibalssonos pareiškimus 1991-03-26 islandų informacijos agentūrai „Síminn“, 1991-04-10, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 13, b. 46, l. 45.

⁶⁰ Rein Veidemann, „Sweden as Estonia's home front“, in: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/14646>.

⁶¹ Lietuvos atstovybės Maskvoje pranešimas Lietuvos URM apie Islandijos užsienio reikalų ministro Hannibalssonos pareiškimus, *op. cit.*, l. 45–46.

⁶² *Ibid.*, l. 46.

tarptautinę bendriją, jų juridiniam pripažinimui ar vėlyvesnei politinei tarptautinei raidai jie neturėjo.

Ultra-komunistinio pučo Maskvoje išvakarėse, 1991 m. vėlyvą pavasarį – vasarą, Lietuvos valstybingumo atkūrimo raida ir jo tarptautinis juridinis pripažinimas, kalbant šachmatų terminais, pasiekė pato būseną. Po kruvinojo, bet pergalingo 1991 m. sausio Lietuva jautėsi laimėjusi mūšį, bet dar ne karą. Kremliaus valdžios senasis kevalas daug kam Vakaruose regėjosi nors ir susidėvėjęs, bet dar nesudužęs, todėl taikingai nusiteikę Vakarai, iš esmės nebežinodami ko imtis toliau, viltingai žvelgė į Michailą Sergejevičių ir kantriai laukė naujojo jo perestrojkos kiaušinio: Sąjungos naujosios sutarties. 1991 m. vidurvasarį tarptautinė situacija pasaulyje, Europoje ir aplink Lietuvą (po JAV lokalsios pergalės Kuveite prieš Iraką, po Vokietijos suvienijimo ir po Latvijos ir Estijos atsisakymo sekti Lietuvos politinę taktiką) praktiškai klostėsi ta linkme, jog Lietuvos kelias į globalų pripažinimą *de jure* ir pilną valstybingumą atrodė bus ilgas, sunkus, vingiuotas ir ves tik per varginančias diplomatinės derybas Kremliuje. Kaip plačiai ir giliai ši konformistinė, liberalaus politikavimo nuomonė buvo išsitvirtinusi europiečių elito politinėje mintyje (iš dalies ir Šiaurės Amerikoje), neblogai atskleidžia Čekoslovakijos prezidento Václavo Havelo oficialus laiškas Landsbergiui iš Prahos į Vilnių, išsiųstas likus lygiai savaitei iki rugpjūčio pučo Maskvoje.

Beveik neabejojame, kad žemiau cituojamo laiško turinys diplomatiniais kanalais buvo kruopščiai derinamas ne tik su Europos didžiosiomis sostinėmis, bet ir su Vašingtonu. Neatmestina ir tai, jog pirminė laiško iniciatyva iš tiesų plaukė ne iš Prahos, bet iš globalesnių tarptautinės politikos centrų, kurie patys pragmatiškai norėdami likti šešėlyje, į rytų politikos avansceną apdairiai kėlė Čekoslovakijos prezidentą, kuris Kovo 11-osios *pater familias* nusistatymą („užsispyrimą“) turėjo paveikti pasinaudodamas disidentu Havelo autoritetu ir prezidento Havelo praktiškumu. Neatmestina ir tai, jog rašydamas pastarąjį laišką Lietuvai prezidentas Havelas jau mąstė ir apie savo valstybės ateitį bei istorinius precedentus, kurie galėtų pakenkti Čekoslovakijos egzistencijai. Rugpjūčio 12 d., iš esmės nedarydamas esmingesnių skirtumų tarp Lietuvos politinio statuso ir jos artimiausių šiaurinių kaimynių, Havelas Landsbergiui piešė tokį Lietuvos kelio į tarptautinį pripažinimą ir galutinį valstybingumą paveikslą: „Mano nuomone, politinė Pabaltijo respublikų raida svarbi visos Europos procesų kontekste, ir aš tikiu, kad po Sąjungos sutarties pasirašymo Sovietų Sąjungos derybų tarp Lietuvos ir Sovietų vyriausybių

išeities tašku taps išmintingas susitarimas ir abiem šalims priimtinas kompromisas“⁶³. Kartu Čekoslovakijos prezidentas labai pragmatiškai ragino Lietuvą rengtis ilgai kelionei per diplomatinę dykumą su Maskva ir intensyviau plėtoti politinius-diplomatinis kontaktus Rytuose ir Vakaruose, nes buvo įsitikinęs, kad „Tokie kontaktai padės Jūsų šalims [Lietuvai, Latvijai, Estijai, – A. K.] atkurti savo tarptautinį statusą, juo labiau kad kalbama apie nelengvą ir laiko požiūriu pakankamai ilgą procesą“⁶⁴.

Labai gali būti, kad Havelo laiškas Landsbergiui pasiekė kaip tik tuo metu, kada GKČP Maskvoje jau skelbė savo „nepaprastuosius“ įsakus, o „tarybiniai žmonės“, Lietuva ir jai neabejingas Vakarų pasaulis Piotro Čaikovskio *Gulbių ežerą* pirmąkart gyvenime žiūrėjo ne vakare, bet ryte. Todėl nenuostabu, kad šis reikšmingas istorinis dokumentas didesnio išpūdzio Vilniui tuomet jau nebepadarė ir liko ne kaip Lietuvos tarptautinio pripažinimo realios diplomatinės gairės, bet tik kaip dar viena istorijoje neįvykusi strateginė fikcija, kuri sugriuvo tikrai ne jos kūrėjų valia.

Lietuvos (o įkandin jai Latvijos ir Estijos) tarptautinė juridinė situacija vienu ypu kardinaliai pasikeitė žlugus komunistiniam pučui Maskvoje, kai 1991 m. vasaros pabaigoje – rudenį prasidėjo Lietuvos pripažinimo *de jure* paradas: rugpjūčio 24 d. Lietuvą pripažino Danija, Norvegija, Vengrija, rugpjūčio 25 d. – Prancūzija ir Argentina, 26 d. – Austrija, Vokietija, Italija, Portugalija, Malta, Lenkija..., 27 d. – Didžioji Britanija, Ispanija, Suomija..., 27 d. – Švedija, 28 d. – Šveicarija, rugsėjo 2 d. – Nyderlandų Karalystė ir JAV, rugsėjo 4 d. – Izraelis, 6 d. – SSRS, etc.

Kovo 11-osios Lietuvos juridinį tęstinumą su Lietuvos Pirmąja Respublika vienaip ar kitaip, dėl vieno ar kitų priežasčių pripažinimo formulėse rado galimybių savotiškai pažymėti Islandija, Lenkija, Vengrija, Čekoslovakija, Rumunija, Švedija, Šveicarija, iš dalies Prancūzija, Italija, Vatikanas, Izraelis ir kai kurios kitos Vakarų šalys. Atkurtos lietuvių nacionalinės valstybės juridinį tęstinumą su Vasario 16-osios Lietuva įstojimo proga iš dalies pripažino ir Jungtinės Tautos.

Lietuvos tarptautinio pripažinimo 1991 m. diplomatinė formulė smulkiau neanalizuodami, tik pažymėsimė, kad jos diplomatiškai labai įdomios, politiškai – ne lygiavertės, kai kuriais atvejais – daugiaprasmės ar net kontroversiškos. Štai Izraelio Valstybė, pripažindama trijų Baltijos šalių nepriklausomybę 1991 m. rugsėjį, rado būdą susieti jų testinumą su tarpukario epocha per Holokausto faktą. Rugsėjo 4 d. Izraelio užsienio reikalų ministras Davidas Levy, pripažindamas Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybes *de jure* oficia-

⁶³ Čekoslovakijos prezidento Václavo Havelo konfidencialus laiškas Lietuvos AT pirmininkui Vytautui Landsbergiui, 1991-08-12, in: LRS

KA, f. 2, ap. 6, b. 504, l. 51–52, 56–57.

⁶⁴ *Ibid.*, l. 52.

liame laiške priminė Holokaustą ir išreiškė viltį, kad šios šalys išmoko istorines pamokas ir ateityje jų jau niekuomet neužmirš⁶⁵. Rugsėjo 11 d. su naujai atgauta nepriklausomybe Lietuvą dar pasveikino ir pats Izraelio prezidentas Chaimas Herzogas⁶⁶.

Kita vertus, ne mažiau reikšminga ir tai, jog kai kurių valstybių oficialių dokumentų apie Lietuvos pripažinimą *de jure* 1991 m. LR Seimo kanceliarijos archyve mums visai nepavyko rasti. Pavyzdžiui, neradome dokumento, oficialiai paliudijančio Didžiosios Britanijos *de jure* pripažinimą Lietuvai, kuris, kaip skelbiama oficialiame Seimo tinklapyje, įvyko 1991 m. rugpjūčio 27 d. Aptikome tik tos pačios dienos Didžiosios Britanijos Lordų Rūmų parlamentinės Žmogaus Teisių grupės pirmininko lordo Erico Lubbocko Averbury iš esmės asmeninio pobūdžio laišką „prezidentui“ Landsbergiui, kuriame Lietuvai siunčiami „šilčiausi linkėjimai“ po 50 metų „Sovietų Sąjungos dominavimo“ pagaliau atgavus nepriklausomybę bei reiškiamas viltis, kad Lietuvoje bus realizuota Žmogaus Teisių Chartija, žmonių laisvo apsisprendimo principas, pilietinės, politinės, ekonominės, socialinės teisės ir laisvės⁶⁷. Ar tą dieną dar buvo iš Londono gautas ir koks nors kitas, oficialus Jos Di-

denybės Vyriausybės pripažinimas, kol kas, deja, lieka ne visai aišku.

Reziumuojant būtų galima padaryti dvi esmines provizorinio pobūdžio išvadas. Pirma. Neabejodami lietuvių tautos valstybingumo beveik tūkstantmete tradicija, vis dėlto turime konstatuoti, kad Kovo 11-osios Lietuva, kurioje šiandien gyvename ir kuriame, galėjo atsirasti tik iš Vasario 16-osios Lietuvos moderniojo juridinio ir moralinio imperatyvo. O tai reiškia, kad Vasario 16-osios Lietuvos Respublikos ir Kovo 11-osios Lietuvos juridinis tęstinumas abejonių nekelia. Antra. Reikšminga ir tai, jog šį fundamentalų Pirmosios ir Antrosios Respublikos ryšį vienaip ar kitaip net po pusšimčio sovietinės okupacijos ir aneksijos metų sugebėjo išvelgti, pripažinti ir formaliai konstatuoti ženkli dalis autoritetingų tarptautinės teisės subjektų – nepriklausomų valstybių. Taigi lietuviško valstybingumo tęstinumas XX a. nėra tik pačių lietuvių *memoria praeteritorum bonorum*. Be to, pastaroji aplinkybė gali tapti reikšmingu veiksniu siekiant išgauti okupacijos-aneksijos faktų neatšaukiamą pripažinimą ir iš dabartinės Rusijos Federacijos vyriausybės. ❏

⁶⁵ Izraelio Valstybės premjero atstovo, užsienio reikalų ministro Davido Levy laiškas Izraelio Valstybės Generaliniam konsulatui Maskvoje apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybių pripažinimą, 1991-09-05, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 6, b. 511, l. 27.

⁶⁶ Izraelio Valstybės prezidento Chaimo Herzogo laiškas Lietuvos AT

pirmininkui Vytautui Landsbergiui, 1991-09-11, in: *Ibid.*, l. 37–38.

⁶⁷ Didžiosios Britanijos Lordų Rūmų parlamentinės Žmogaus teisių grupės pirmininko lordo Averbury laiškas Vytautui Landsbergiui, 1991-08-27, in: *LRS KA*, f. 2, ap. 6, b. 89, l. 85.

Nuvarymas nuo šeimos arba kaip apmokestinti manų košę

GUODA AZGURIDIENĖ

Šiais laikais dažnai kalbama apie moteris darbo rinkoje. Jų aktyvumą, darbo sąlygas, atlyginimus, (ne)buvimą verslininkėmis, direktorėmis bei politikėmis. Ši diskusija paprastai nagrinėja vadinamosios lyčių diskriminacijos apraiškas ir pila alyvos į viešo santykių aiškinimosi tarp vyrų ir moterų ugnį. Neabejotinai sėkminga tema, atitinkanti visas reklamos taisykles – visiems artima ir emociškai uždeganti. Kiekvienas čia turi savo, neretai skausmingą, išgyventą istoriją, nesvarbu, kurioje barikadų pusėje. Daug kalbančių ir rėkiančių, bet mažai klausančių. Todėl nors šio viešo barnio priežastims paaiškinti pakanka kelių ekonominių argumentų, ši kartą norėčiau pakalbėti apie moterų darbą kita prasme.

Kodėl apskritai taip sureikšminamas moterų darbas taikos metu? ES Lisabonos strategija iškėlė tikslą, kad moterų ir vyrų užimtumas būtų lygus. Kadangi dabar užimtumas pagal lytis yra nelygus, tai esą moteris reikėtų skatinti ir remti. Bendras siekiamas užimtumo lygis iki 2010 m. buvo numatytas 70%, po 2010 m – 75%. 2010 m vidutiniškai ES dirbo 58% moterų ir 70% vyrų. Švedijoje šie skaičiai buvo 70 ir 75%, Vokietijoje – 66 ir 76%, Lietuvoje – 59 ir 57%, Italijoje 46 ir 68%, Maltoje 33 ir 75%.

Savaime suprantama, čia neturima omenyje, kad moteris neužimtos ta prasme, kaip „neužimti paaugliai“ – iš neturėjimo ką veikti slankioja gatvėmis ir prisišaukia visokių bėdų: įpročių gerti, rūkyti ir nederamai elgtis. Ne, moteris visais laikais turėjo ir turi daugiau nei pakankamai darbo. Klau-

simas tik tas, kaip jų darbas atsispindi valstybės gyvenime.

Anksčiau visų žmonių darbas buvo jų pačių, jų šeimos ir bendruomenės reikalas, – nesvarbu, ar darbas savarankiškas, ar samdomas. XIX a. antroje pusėje Vakarų valstybėse dėl industrinės revoliucijos ir masinės gamybos neproporcingai padaugėjo samdomo darbo. Tokiems darbuotojams, darbininkams globoti valstybės ėmė kurti socialinės paramos sistemas: nelaimingų atsitikimų darbe, nedarbo, sveikatos, pensijų „draudimus“. Taip darbas tapo politiniu reikalu.

Kadangi pramonėje daugiausia dirbo vyrai, o moteris į oficialią darbo rinką įsitraukė laipsniškai, tai moterų darbas didžiąja dalimi liko šeimos reikalas. Tradicinėje šeimoje moterims reikia rūpintis namų ūkiu, tad ir į darbo rinką jos įsitraukia tiek, kiek tai netrukdo atlikti namų ūkio pareigas. Todėl moteris dažniau nori ne pilno darbo krūvio, ne tokio atsakingo darbo (kad nereikėtų apie jį galvoti grįžus namo) ir pan. Namų ūkis nėra toks menkas ekonominis vienetas, kaip neretai jis atrodo ekonominiuose diskursuose. Oficialus ekonomikos matavimo rodiklis BVP namų ūkių veiklos neapima. Jis apima tik valstybei tarpininkaujant (registruojant ir apmokestinant) sukuriama vertę, kuri skaičiuojama pagal produkcijos pardavimo kainą. Kai pardavimo nėra, tai vertė skaičiuojama pagal išmokamą

atlyginimą. Ekonomiškai tai visiškai nepagrįstas supaprastinimas, tačiau jis pagrįstas politiškai – mat tik taip skaičiuojama iš biudžeto finansuojamų veiklų vertė. Negali sakyti, kad iš biudžeto finansuojami sektoriai vertės apskritai nesukuria. Tačiau kokia ji sukuriama, negalima matyti iš kainos, mat prekė (paslauga) neparduodama rinkoje. Kai kurie biudžeto finansuojami darbai ir darbuotojai gali sukurti pridėtinę vertę, gerokai didesnę nei jų atlyginimas, kai kurie apskritai jokios vertės nesukuria, bet atlyginimą gaus (geras ir blogas daktaras).

Taip pat žinoma, kad dalis veiklos lieka neapskaityta, nes ekonominiai subjektai, vengdami mokesčių ir (ar) reguliavimų, dirba savo darbo neįformindami taip, kaip priklauso pagal teisės aktus. Taigi veikla yra arba neapskaitoma ir neapmokestinama, arba iš dalies apskaitoma ir apmokestinama. Tai ir vadinama šešėline arba „juoda“ ekonomika. Politikai deklaruoja, kad stengiasi šešėlį sumažinti, tačiau atsiradus ekonominiams sunkumams, jis neišvengiamai išauga. Mat kai žmonės skursta, jie toleruoja didesnę riziką. Jiems geriau rizikuoti, kad bus sugauti beslepiančios mokesčius, nei nevykdyti veiklos visiškai. Skaičiuojant

BVP, paprastai į šešėlio egzistavimo faktą atsižvelgiama ir kažkuri jo dalis prie „baltojo“ BVP pridedama.

Dar yra skiriama „pilkoji“ ekonomika. Tai mainais pagrįsti ekonominiai santykiai, kurie nėra apskaitomi. Pavyzdžiui, jūs sutaisėtė

kaimyno kompiuterį, už tai jis jums sumokėjo pinigais arba nušienavo jums veją. Valstybė stengiasi tokius santykius sugaudyti ir įforminti, idant vertę galėtų apmokestinti, o dirbančiuosius įtraukti į socialinių draudimų mokėtojų gretas. Anksčiau tokie ketinimai atrodė neįmanomi, nes per daug privatūs. Tačiau šiandien visuomenė keičiasi, bendruomeniškumo ir privatumo lieka vis mažiau. Žmonės arba patys nori, arba yra priversti tapti valstybės įformintais ir socialiai apsaugotais, t. y. mokėti socialinio draudimo įmokas ir gauti išmokas. Esant tokiam nusiteikimui, „pilkąją“ ekonomiką užfiksuoti nebesudėtinga. Pakanka vienam iš dviejų dalyvavusių kaimynų arba trečiam nedalyvavusiam apie šį sandorį pranešti institucijoms, ypač jei mainuose naudoti pinigai. Anksčiau tai buvo vadinama skundimu, dabar pilietiškumo pasireiškimu.

Taigi „pilkoji“ ekonomika mažėja, kintant žmonių požiūriui į savo visuomeninę priklausomybę. Ar jie labiau vertina lojalumą šeimai, ar darbovietai, ar vietos bendruomenei, ar valstybei. Tos erdvės, iš kurių išeinama, nyksta – todėl nenuostabu, kad ir šeima, ir bendruomenė silpnėja. Ne todėl, kad individai išeina būti „vienii“. Ne, jie išeina būti „gerovės valstybės“ piliečiais. Neabejotina, kad šiuos procesus skatina ne tik ekonominė-socialinė politika, bet ji, kaip matome, turi labai daug įtakos.

Tačiau ne „pilkoji“ ekonomika yra pati įdomiausia „gerovės valstybės“ politikai. Šalia „baltosios“, „juodosios“ ir „pilkosios“ ekonomikos yra didžiulio masto ekonominė veikla, kuri tebėra niekaip neapskaityta ir neapmokestinta. Tai namų ūkiai. Kaip minėjau, jų veikla nėra tokia maža. Suskaičiuokime, kiek mums atsieitų, jei visus tradicinius namų ūkio darbus turėtume pirkti rinkoje. Visi atitikmenys rinkoje egzistuoja ir turi kainą, o ir žmonių gyvenančių be namų ūkio ekonomikos, tikrai yra nemažai. Maisto neperkame ir negaminame – nuo pusryčių iki naktipiečių naudojames kavinių paslaugomis. Skalbinius atiduodam skal-

byklon, marškinius su ištrūkusiomis sagom – siuvyklon. Namus tvarko valymo bendrovės, vaikus prižiūri licencijuota (ir apmokestinta) auklė. Visą namų ūkį ir jo finansus tvarko samdoma namų ekonomė.

Aš čia nesvarstau, ar tokie pasirinkimai vykę, manau, kad viskas priklauso nuo situacijos. Yra įvairių moterų, įvairių vyrų, įvairių šeimų aplinkybių. Žmogiškąją prasmę gyvenimas be savos namų ūkio ekonomikos gali patikti arba ne, tačiau ekonominis efektas akivaizdus – buvusi neskaiciuojama, namų ūkio sukuriama pridėtinė vertė tampa apskaitoma ir papildo BVP. Kad ir koks kreivas, BVP yra valstybės ekonominės galios pagrindinis matas. Į jį atsižvelgia reitingų agentūros, kreditoriai, akcijų rinkos, kitų valstybių politikai. Šį efektą puikiai suprato Sovietų Sąjunga. Nepulsiu ginčytis, kad BVP auginimas buvo stipresnis akstinas nei „naujojo žmogaus“ išauklėjimas sumažinus šeimos įtaką, tačiau bet kuriuo atveju jis buvo reikšmingas. Todėl SSRS moterys dirbo daug ir jų darbas buvo visokeriopiai skatinamas.

Reguliuojamoje rinkos ekonomikoje politinės naudos iš dirbančių mamų – dar daugiau. Mat juo mažiau namų ūkių ekonomikos, juo daugiau ką galima apmokestinti. Juk buvusios neapmokestinamos virimo, skalbimo, vaikų prižiūrėjimo paslaugos tampa visų mokesčių objektu. O kur dar mamos atlyginimas? Juk mama, būdama namų šeimininke, negauna oficialios algos, nuo kurios galima būtų atskaičiuoti pajamų mokesčius „Sodra“ ir papildyti skylėtus biudžetus. Pagal naująją peršamą tvarką visi namų tvarkytojai gauna algą, taigi ir mokesčiai yra sumokami. O mama jau „saugoma“ valstybės. Aišku, būna atvejų, kai mamai tai išeina į naudą (pvz., vyras mažai uždirba ir daug prageria), tačiau dauguma atvejų tai reiškia ypač išaugusias namų ūkių išlaidas. Ir – padidėjusias biudžeto pajamas. Nenuostabu, kad biudžetas tada dalija: motinystės atostogas, vaiko pinigus ir kitokias išvešėjusios socialinės politikos uogas. Bet juk toks ir politinis tikslas – vals-

tybė susirenka pinigus ir pati skirsto gėrybes, o ne sudaro sąlygas žmonėms patiems tai padaryti efektyviai. Nes juk žino geriau, kas ką gali ir ko kam reikia...

Augant namų ūkio išlaidoms, mamai tenka eiti į darbą. Juolab kad esant nuolatinei nedarbo grėsmei, rizika, jog vyras neteks darbo, yra didelė. O rizikas reikia skaidyti. Nori ji to ar ne, moteriai tenka uždirbti pinigų. Darbo rinkoje padidėjus dalyvių, ima trūkti darbo vietų. Darbo vietos atsiranda, kai įkuriamas verslas. Bet verslas kuriamas ne tam, kad įdarbintų laisvas darbo rankas, o kad uždirbtų pinigų savininkui. Kadangi verslo sąlygos savininkams taip pat darosi vis nepalankesnės, tai verslų nepriskuria tiek, kad patenkintų visus, kuriuos valstybės reguliavimai išvarė iš darbo rinką užsidirbti algų. Taip atsiranda chroniškas nedarbas.

Nors viešai teigiama, kad tai yra didžiausias politikų rūpestis, nieko esminio šia linkme nedaroma. Lietuvoje geriausias to pavyzdys – it betonas lankstus darbo kodeksas, stabdantis ne tik verslų ir darbo vietų kūrimą, bet ir efektyvų darbą apskritai. Šia prasme situacija panaši visoje ES. Tačiau vertėtų nepamiršti, kad būtent nedarbo grėsmės darbuotojai labiausiai ir bijo. Kartą paimtas valstybės globon, žmogus bijo grįžti į bendruomenę ir šeimą ir pats prisiimti pareigas bei atsakomybes. Nes atprato ir nebemoka. Tada valstybė pažada bedarbio pašalpas (kurios turtingesnėse ES šalyse labai artimos darbo užmokesčiui) ir taip atima paskutinį rūpestį iš žmogaus – rūpestį dėl darbo. Taigi galime nebesirūpinti nei vaikais, nei namais, nei sveikata, nes viskuo pasirūpina valstybė. Svarbu, kad tik visi mokėtų mokesčius.

Sakysite, gali iškilti problemų su verslumu ir pilietiškumu? Juk žmogui būdinga aptingti, kai niekas nerūpi. Ne bėda. Kadangi viską apmokestiname, o dar ir ES paramą gauname, tai ir pilietiškumą, ir verslumą išugdysime specialiomis programomis. Absurdiška, bet visiškai nuosekli „gerovės valstybės“ politinė logika. ☒

DVASINGUMAS MIESTE

Philip Shelldrake

Pasaulis sparčiai virsta miestais. 1950 m. 29% pasaulio gyventojų gyveno miesto vietovėse. 1965 m. šis skaičius jau buvo pasiekęs 36%, o šiuo metu jau perkopė 50% ribą. Tikėtina, kad 2025 m. miestiečių skaičius pasieks du trečdalius. Dėl šios priežasties miestų prasmė ir yra vienas lemtingiausių mūsų laikų dvasinių klausimų. Tačiau „prasmė“ aprėpia kur kas daugiau negu tik ekonomiką, architektūrą ir planavimą, nes aplinka formuoja žmogaus dvasią, o miestai yra ypač galingi simboliai to, kaip mes konstruojame žmonių bendruomenę ir vertiname viešąjį gyvenimą.

Kai kurie sociologai, pavyzdžiui, Lyn Lofland, vartoja žodį „viešas“ nusakyti vietoms, kurioms būdinga nepažįstamųjų tarpusavio sąveika, o tai visų pirma ir pasakytina apie miestus. Tai yra vietos, be galo skirtingos nuo mūsų privačių pasaulių, tačiau Lofland teigia, kad Vakarų kultūrai būdingas neigiamas nusistatymas viešo miestų gyvenimo atžvilgiu¹. Bent jau nuo XIX a. vakarietiška kultūra ėmė teikti prioritetą privačiam gyvenimui (vidinei prigimčiai, šeimai ir artimiems draugams) kaip savitiems užkulisiams, kur iš tiesų esame savimi, prieš išeidami į viešo gyvenimo sceną atlikti skirtingų vaidmenų. Tačiau ar žvelgiant iš krikščioniškos perspektyvos viešasis gyvenimas tėra vaidmuo? Krikščioniškoji teologija, sekdamas šv. Augustinu, tvirtina, jog nesti absoliučiai privačios tapatybės. Būti žmogumi reiškia bendrą gyvenimą ir uždavinį. Būti „viešam“ yra dalis mūsų tapatybės. Kaip teigiama šv. Augustino *Komentare Pradžios knygai*, blogio šaknis glūdi užsidaryme savyje arba privatumo. Ne autonomiškas individas, o veikiau žmonija yra kolektyviškai sukurta pagal Dievo paveikslą. Dorybė reiškia ginti tai, kas yra vieša arba tai, kas yra bendra. Dangiškas miestas bus bendruomenė, kurioje viešpataus dalijimosi pilnatvė.

PHILIP SHELDRAKE – Durhamo universiteto taikomosios teologijos profesorius, pamatinis veikalas – *Spirituality and history: Questions of interpretation and method* (1998). Straipsnis „Spirituality in the city“ (in: *The Pastoral Review*, 2006, September), vertimą iš anglų kalbos parūpino Katalikų radijo *Mažoji studija*, per kurios laidą š. m. kovą jis ir buvo perskaitytas.

KRIKŠČIONIŠKA ANTIURBANISTINĖ RETORIKA?

Kartais krikščionybė būdavo kaltinama nusistatymu prieš miestus. Įdomu, kad ir Lofland pradeda savo komentarą apie antiurbanizmą, pasitelkdama bibliškes nuorodas. Nėra abejonės, kad šia prasme Šv. Raštas startuoja gana sudėtingai. Pradžios knyga miestų atžvilgiu nusiteikusi ypač niūriai. Kainas, žmogiškos puikybės ir smurto simbolis, vaizduojamas kaip pirmojo miesto Enocho – alternatyvos Dievo Sodui – įkūrėjas (*Pr* 4, 17). Šiuolaikinio prancūzų protestantų mąstytojo Jacques'o Ellulio teigimu, „miestas“ simbolizuoja Dievo dovanos atsisakymą ir žmonijos troškimą savarankiškai kurti gyvenimą. Todėl „Dievas, užuot davęs mums įstatymą miestui, prakeikė jį“². Žvelgiant iš istorijos perspektyvos, kai kurie krikščioniški dvasingumo metodai skatina pasitraukimą iš triukšmingos miesto aplinkos į taikią, kontempliatyvią „kitą vietą“, – ją simbolizuoja kaimo vietovė, rekolekcijų namai arba vienuolynas.

VIEŠOJI ERDVĖ, PRIVATŪS GYVENIMAI

Taigi visa tai tampa ginklu amerikiečių sociologui Richardui Sennettui dalį kaltės dėl šiuolaikinio miestų nuosmukio suversti krikščioniškai teologijai. Sennetto teigimu, vakarietiška kultūra kenčia nuo padalijimo į privačią ir viešąją sritis. „Tai padalijimas į subjektyvią patirtį ir pasaulietinę patirtį, į savąjį „aš“ ir miestą.“³ Sennetto įsitikinimu, toks atskyrimas remiasi mūsų nepripažinta savęs demaskavimo baime, – baime, kuri suvokiama kaip pavojinga, o ne kaip naudinga gyvenimui. Anot Sennetto, miesto planas vis labiau susikoncentruoja į saugių perskyrų kūrimą tarp skirtingų žmonių grupių. Be vartojimo erdvių viešoji erdvė tampa

¹ Lyn Lofland, *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*, New York: Aldine de Gruyter, 1998.

² Jacques Ellul, *The Meaning of the City*, Grand Rapids: Eerdmans, 1970, p. 16.

³ Richard Sennett, *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*, London: Faber & Faber, 1993, p. xii; taip pat žr. „Ivada“ ir 1 sk.

sterili, nes jos pagrindinis tikslas yra ne skatinti susitikimus joje, o padaryti taip, kad būtų kuo lengviau ją pereiti. Sennetto įsitikinimu, norint, kad miestas atsigaugtų, mes turime iš naujo patvirtinti vidinę išorinio socialinio gyvenimo vertę. Jis cituoja klasika tapusį šv. Augustino veikalą *Dievo miestas*, kurį laiko vidinio dvasinio „pasaulio“ triumfo prieš fizinį miestą išraiška. Viešoms erdvėms būdinga įvairovė. Sennettas tvirtina, kad neigdama tikrąją išorinio pasaulio vertę, krikščioniškoji teologija parengė dirvą Vakarų kultūrai suabejoti įvairovės verte. Sutinku su didele dalimi to, ką Sennettas sako apie miestų kultūrą, tačiau jo pateiktai Augustino interpretacijai stinga pusiausvyros.

Sennettas nėra vienintelis, laikantis šv. Augustino *Dievo miestą* grynai neigiamo nusistatymo prieš žemiškąjį miestą išraiška. Pastarasis, kaip pačioje pradžioje (1 knygos pratarmėje) sako šv. Augustinas, pasižymi „geismu viešpatauti“, – tai teisinga Romos imperijos, jo miesto paradigmos kritika. Šv. Augustinui miestas labiau rūpėjo ne kaip fizinė vieta (*urbs*), bet kaip bendruomenė (*civitas*). Iš esmės tikrasis „miestas“ šv. Augustinui reiškė tikinčiųjų bendruomenę, kuriai lemta tapti *Dievo miestu*. Jis buvo teisus, su įtarumu žvelgdamas į bet kokią krikščionių valdovų mėginimą įteigti, kad jų valstybė esanti Dievo Karalystė. Šis šv. Augustino palikimo aspektas įduoda krikščionybei į rankas pranašišku ginklu prieš mėginimus kanonizuoti ekonomines bei politines sistemas. Ir nors šv. Augustinas gal ir nepateikė stiprios žemiškojo pasaulio vizijos, šiuolaikinis mūsų polinkis pabrėžti privatumą, kaip matėme, jam būtų pasirodęs visiškai svetimas.

IEŠKOTI SVETIMOJO

Įdomu ir tai, kad Šv. Raštas teigia, jog Dievas dažnai esti ypač stipriai patiriamas tose vietose, kurios mums yra „svetimos“. Ten žmonės, kurie yra mums svetimi, tampa tikru išmėginimu mūsų familiarumo jausmui. Mokslininkai, atidūs vietos klausimams Naujajame Testamente, pastebėjo, kad Jėzus reguliariai išvarydavo mokinius iš pažįstamų vietų kaip tik todėl, kad tenykščiai žmonės buvo svetimieji, nepažįstamieji – marginalai arba nežydai. Gyventi viešai, reiškia išmokti rodyti svetingumą tam, kas yra kitoniška ir nepažįstama. Kaip parodysiu vėliau, socialinė sąveika ir aktyvus pilietiškumas turi būti suvokiami kaip dvasinės praktikos pavidalai.

MIESTAI IR ŽMOGIŠKI BRUOŽAI

Miestai visada pasižymėjo gebėjimu kurti daugialypes bendruomenes ir būti naujovių bei kūrybiškumo vieta. Didžiųjų naujovių istorija Vakarų civilizacijoje iš esmės yra miestų istorija. Tačiau mūsų pastangos ap-

maštyti miestus ir reakcija į juos privalo aprėpti radikalius pokyčius, užgimusius per pramonės perversmą, ir paspartėjusius po 1945 m. Pirmiausia tai absoliutus miestų plėtros dydis ir tempas. Antra, išaukęs mobilumas ir gyvenimo tėkmė juose, verčianti suabejoti bet kokia paprasta vietos tapatybės samprata. Trečia, privalome pripažinti augantį bendruomenių, kurioms priklauso žmonės, gausumą. Ketvirta, bet koks didelis miestas pasižymi globaliu užmoju. Galų gale, šiuolaikiuose miestuose egzistuoja radikali kultūrų įvairovė.

Kam yra skirti miestai? Jie tikrai nebėra gynybinės tvirtovės, skirtos apsiginti nuo išpuolių, arba pagrindiniai komercinės gamybos taškai. Jei ateityje miestai apskritai turės prasmę, ji reikš vykdyti platesnius

Nicholas Polani. Šv. Augustinas ir Dievo miestas. 1459.
Miniatiūra iš šv. Augustino *La Cité de Dieu*

žmogiškosios kultūros reikalavimus. Būtina geriau apmąstyti civilizuojančias miestų galimybes. Jie išsiskiria ypatingu pajėgumu sutelkti į vieną tašką įvairias kūrybines energijas, nes neprilygstamai geba suderinti amžiaus, etniškumo, kultūros ir religijos skirtumus, taip pat subalansuoti daugialypę bendruomenę bei anonimiškumą.

KAM SKIRTAS MIESTAS?

Maždaug prieš dvidešimt metų Anglijos Bažnyčia paskelbė dokumentą *Tikėjimas mieste*, – tai buvo prieštarai vertinama ir įtakinga ataskaita apie Britanijos miestų būklę. Ne taip seniai nauja Komisija Miestų

gyvenimo ir tikėjimo klausimams (kurioje yra keletas Bažnyčių ir kitų tikėjimų atstovai, tarp jų du katalikai, vienas jų vyskupas) paskelbė ataskaitą *Tikintys miestai*⁴. Visa ataskaita stengiasi atsakyti į vieną klausimą: koks yra „geras miestas“? Joje vartojami tokie žodžiai kaip „aktyvus“, „daugialypis“ ir „įtraukiantis“, „saugus“, „gerai valdomas“, „jautrus aplinkosaugai“, taip pat turintis „aktyvią pilietinę visuomenę“, „branginantis gyventojus“ ir suteikiantis „galimybes visiems“, „pritraukiantis gerovės kūrėjus“, taip pat ir toks miestas, kuris „dalijasi gerove su kitais“, pakankamai didelis, kad būtų gyvybingas, bet pakankamai mažas, kad išsistektų žmogiškuose rėmuose. Trumpai tariant, tai vieta, kurioje žmonės ne tik egzistuoja, bet ir prie kurios yra prisirišę. Geras miestas leidžia žmogiškiems siekiams kurti ir duoti vaisių, neslopina jų ir neriboja vien iki pataikavimo sau.

Iš esmės geras miestas yra orientuotas ne tiek į paprasčiausią planavimą, kiek į asmenį. Politiniuose bei socialiniuose planuotojų ratuose vis labiau pradeda rūpintis piliečių gyvenimu ir „bendruoju gėriu“.

Charlesas Leadbeateris vartoja terminą „abipusiškumas“, kuris yra grindžiamas įvairovės pripažinimu ir konkuruojančių reikalavimų sutaikinimu. Norint pagerinti abipusiškumą visuomenėje, kuri prarado ryšį su juo, Leadbeateris siūlo atsizadėjimą, kuris reiškia atsisakyti absoliučią individualaus apsisprendimo reikalavimų socialinės darnos labui. Problema ta, kad tam reikia mokėti deramai vertinti susivaldymą kaip dorybę, o „toks požiūris prieštarauja vartotojiškos visuomenės intencijai“. Galiausiai Leadbeateris lieka prie „efektyvumo“, – visuomenei esą taip būsią geriau⁵.

KRIKŠČIONIŠKI ATSAKYMAI

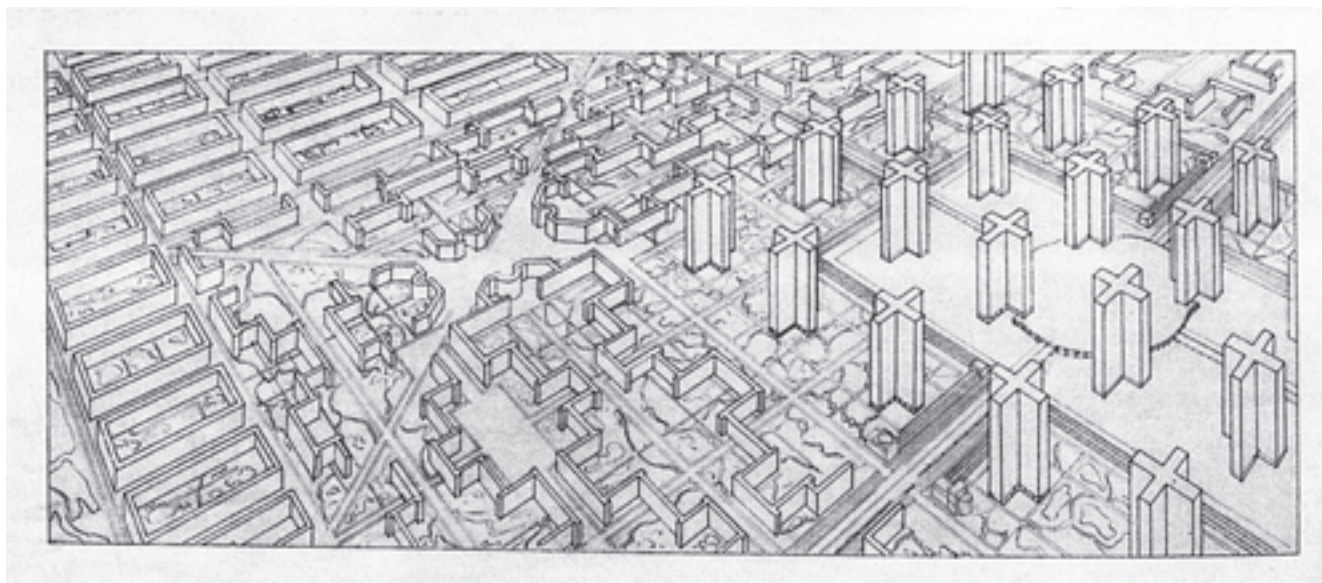
Ir vis dėlto kalbėjimas apie „gerą miestą“ kaip moralinį ir dvasinį reikalą reiškia daugiau negu vien efektyvumą. Mums reikalinga žmo-

Meistras François. Dangaus ir žemės miestai.
XV a. Miniatiūra iš šv. Augustino *La Cité de Dieu*

⁴ *Faithful Cities: A Call to Celebration, Vision and Justice*, London: Church House Publishing, 2006.

⁵ Charles Leadbeater, *Civic Spirit: The Big Idea for a New Political Era*, London: Demos, 1997, p. 30 ir t.

Le Corbusier. Šiuolaikinis miestas 3 milijonams gyventojų. 1922. Aksonometrinė projekcija

giškosios dvasios vizija, o kartu ir tai, kas ją stiprina. Dvasingumas yra susijęs su troškimais, su tuo, ką labiausiai mylime – su mūsų troškimu iš esmės susitikti su šventybe ir jai atsilipti. Tad kaipgi nūdienos miestuose krikščioniškas dvasingumas galėtų sustiprinti miesto svajones?

Mąstydamas apie krikščionišką atsaką į šiuolaikinių miestų kompleksiskumo klausimą, atradau prancūzų jėzuito, filosofo ir kultūros teoretiko, velionio Michelio de Certeau (1925–1986) raštus, kurie šiuo klausimu pasirodė labai pravartūs. De Certeau gynė „kasdienio gyvenimo praktiką“ prieš sekuliaris daugumos miestų teorijų utopijas, žmones prieš totalitarinį planavimą (vienas jo taikinių buvo niūrūs Le Corbusier miestų kraštovaizdžiai) ir poreikį gerbti istoriją, o ne ištrinti praeitį.

Nors politikos požiūriu de Certeau buvo kairysis, jo pasisakymuose apie architektus ir planuotojus junta gilus dvasinis pamatas. Jo priešiškus utopinėms vizijoms eina išvien su jo krikščionišku požiūriu, jog harmoninga žmogiška aplinka reiškia daugiau nei vien planavimą. Tos erdvės teorijos, kurias planuotojai primeta miesto aplinkai, norėdami jas „įprasminėti“, dažnai būna totalitarinės. Savo esė „Pasivaikščiojimas mieste“⁶ de Certeau išdėstė vieną mėgstamiausių temų – „pasipriešinimą“ sistemoms, nepaliekančioms vietos skirtingumui ir taisyklių pažeidimui. „Silpnieji“, šiuo atveju tie, kurie iš tiesų gyvena mieste, o ne planuoja jį, randa būdų pasidaryti sau vietos ir išreikšti

savo apsisprendimą. Tiek šv. Augustinui, tiek ir de Certeau žmogiškas miestas yra slėpiningo dangiškojo miesto pirmavaizdis. Iš to ir išplaukia de Certeau priešiškus utopinėms vizijoms, tokioms kaip Le Corbusier, kuriose pats miestas tampa sekuliarizuotu „išganymu“, pasiekiamu per socialinę begalės taisyklių reguliuojamo miestų planavimo inžineriją.

SEKULIARUS MIESTAS

Vėlesnio laikotarpio raštuose de Certeau stengėsi suprantama kalba prabilti į pasaulį, kuriame Bažnyčia jau nebeturėjo viešpataujančio vaidmens. Kaip krikščioniui kalbėti sekuliariame mieste? Savo esė „Tikėjimo silpnumas“ de Certeau tenkinosi „gyvos praktikos“ samprata, provokuojančiu buvimu pasaulyje, kuri išreiškia klasikinės mokinystės (sekimo) ir atsivertimo (pokyčio) temas. Tikintysis liudija, ištikimai sekdamas Jėzaus keliu, keisdamas pats ir provokuodamas pokyčius kituose⁷. Dvasingumas mieste, statydamas ant šios minties pamato, iš esmės reiškia stengtis išgyventi „Jėzaus istoriją“, kuri pabrėžia *kitokio buvimo pasaulyje* kelią. De Certeau skelbiamas krikščioniškos mokinystės išsklaidymas po „kasdienio gyvenimo praktiką“ atrodo lyg radikalesnis jo įsipareigojimo ignaciškajam dvasingumui ir jo skelbiamai temai „rasti Dievą visuose dalykuose“ variantas. Aš dar pridurčiau, jog veiksmingas miestų dvasingumas privalo skatinti kasdienio gyvenimo galimybes jau kaip savaiminę dvasinę prak-

⁶ Michel de Certeau, „Walking in the City“, in: Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, ET Berkeley: University of California Press, 1988, p. 91–110.

⁷ Michel de Certeau, „The Weakness of Believing: From the Body to Writing, a Christian Transit“, in: *The de Certeau Reader*, edited by Graham Ward, Oxford: Blackwell, 2000.

tika. Krikščionys privalo puoselėti kontempliatyvų atidumą miestui, idant perkeičiantys susitikimai su Dievu įvyktų *per* pasinėrimą į kasdienį gyvenimą ir *pačiame* pasinėrime, o tada sugrįžtų atgal perkeistų reakcijų į žmones bei situacijas pavidalais. Kaip teigia de Certeau, dabar pirminis krikščioniškos mokinystės simbolis yra tuščias kapas⁸. Iš to kyla jo mintis, kad mokinystė nėra nusiramino ir patogaus išitaisymo, Bažnyčios „šeimos“ saugojimo ar išsaugojimo reikalas. Ypač puikiai šią mintį išreiškia mokinystės palyginimas su rizikinga kelione (de Certeau vartojo frazę „vyksmo kelias“, paimtą iš jėzuitų *Konstitucijų*), – tai praktika, kuri suardo mūsų žmogišką polinkį nužymėti ribas ir statyti sienas⁹. „Ribos yra krikščioniškos veiklos vieta“, – sako jis, – „o tų ribų perkėlimas yra šios veiklos rezultatas.“¹⁰

SVETINGAS MIESTAS

Neseniai paskelbta ataskaita *Tikintys miestai* kelia mintį, jog svarbus dvasinis reikalas šiuolaikiniame mieste yra skverbtis toliau nei madingas liberalios visuomenės žodžis „tolerancija“ (pasyvi jos samprata, kuri dar reiškia ir galingųjų didžiadvasiškumą mažiau privilegijuotųjų atžvilgiu) ir skatinti daugiau jėgų reikalaujantį biblinį „svetingumo“ motyvą. Svetingumas reiškia realų santykį su tais, kurie yra kitokie, ir riziką,

mi Kristuje“. Tačiau atkreipkite dėmesį, kad Regula toliau sako: „Nes jis pats pasakys: buvau keleivis, ir mane priglaudėte“. Kristus yra svetimšalis. Tai implikuoja gilesnę svetingumo teologiją, neapsiribojančią vien prašalaičio pamaitinimu ir apnakvindinimu. Komentuotojai visada atkreipdavo dėmesį į žodį *omnes* – įtraukimo svarbą ir jo ypatingą ryšį su *svetimumu*, ar, kaip galėtume pasakyti, „kitoniškumu“, kuris yra lyg priešprieša tiems, kurie yra „tokie kaip mes“. Antrasis žodis, *supervenientes*, – „tie, kurie atvyks“, – dar labiau pabrėžia šią mintį. Tai tie, kurie pasirodo lyg perkūnas iš giedro dangaus – ne tik tie, kurie iš anksto nepranešė apie atvykimą, bet ir tie, kurie yra *staigmena mums* platesne šio žodžio prasme. Čia po pačiu paviršiumi glūdi supratimas, jog krikščionys mokiniai neturėtų būti išrankūs tų, kurie sudaro jiems draugiją, atžvilgiu. O *hospites* yra gražus dviprasmiškas žodis, kurį galima išversti ir kaip „svetimšalį“, ir kaip „svečią“. Pirmąją prasmę sustiprina Regulos nuoroda į *Mt 25, 35* („Nes aš buvau išalkęs, ir jūs mane pavalgydinote, buvau ištroškęs, ir mane pagirdėte, buvau keleivis, ir mane priglaudėte“). Ir pagaliau *suscipiantrur* pažodžiui išvertus reiškia „turi būti priimtas“. Tačiau reikia branginti ir gilesnę šio žodžio prasmę.

Krikščionys klasikiniu pavidalu įvykdo savąją bendrystės teologiją Eucharistijos šventime. Bėda ta, jog kai kurie Eucharistijos teologijos variantai susikoncentruo-

Fra Carnevale? Idealus miestas. XV a. Medžio plokštė, aliejus, tempera

jog gali tekti pasitraukti iš komforto zonos ir leisti perkeičiamiems to susitikimo. Šiame kontekste ataskaita trumpai užsimena apie svetingumo temą šv. Benedikto Reguloje. Norint šiek tiek išplėsti užuominą, cituojamas Regulos teiginys, kuris skelbia: „Visi turi būti priima-

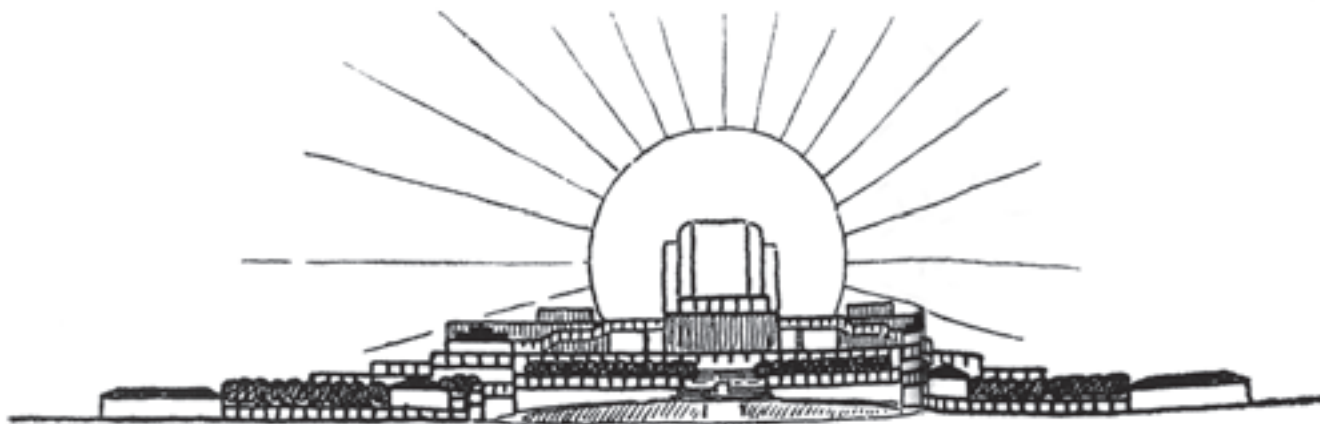
ja į Bažnyčios bendruomenę savyje ir dėl savęs. Tai labai lengvai gali virsti dvasinio „aptvertos bendruomenės“ atitiktens šventimu, bendruomenės, į kurią patekti leidžiama tik gyventojams ir jų svečiams, bendruomenės, saugiai tūnančios neįveikiamų sienų apsuptyje.

⁸ *Ibid.*, p. 234.

⁹ Apie „vyksmo kelią“ žr. *Ibid.*, p. 215.

¹⁰ Michel de Certeau, „How is Christianity Thinkable Today?“ in:

The Postmodern God, edited by Graham Ward, Oxford: Blackwell, 1997, p. 151.

Bruno Taut. Miesto karūna. 1919. Popierius, plunksna, tušas

Tačiau, kaip trumpai užsimenama ataskaitoje, Eucharistija privalo būti orientuota į išorę. Arba, kaip aš pats pasakyčiau, čia sakramentiniu pavidalu išreiškiamas Dievo „katalikiškumas/visuotinumą“ ar įtraukimas. Be to, Eucharistijoje krikščionių bendruomenė įgyvendina savo kaip *pasaulio tarnaitės* tapatybę.

Galų gale, grįžtant prie svetingumo temos, ataskaita įvardija tris socialinių tinklų tipus, kurie padėtų nušviesti tai, ką vadiname Bažnyčios svetingumo pašaukimu daugialypiame mieste: tai tarpusavio ryšiai, tiltai ir sąsajos. Sakyčiau, jog Bažnyčia šioje šalyje kartais la-

biau už viską mokėdavo megzti „tarpusavio ryšius“, tai yra skatinti santykius tarp žmonių, pasižyminčių tvirtais abipusiais išsipareigojimais, pavyzdžiui, šeimų ar pačios vietinės Bažnyčios bendruomenės. Jei, prisimenant de Certeau žodžius, esame tam, kad pranašišku būdu mieste „išgyventume Jėzaus istoriją“, tai privalome išmokti būti svetingumo bendruomene, kuri susisaisto tarpusavio ryšiais iš esmės dėl savo misijos, – idant tiesių tiltus ir megztų ryšius su žmonėmis, kuriuos suvokiame kaip kitokius negu mes, o tuo pat metu įvykdytume ir platesnę „gero miesto“ katalizatorių misiją. ❧

NESKELBTI EILĖRAŠČIAI

Leonardas Andriekus

LEONARDAS ANDRIEKUS (1914–2003) iš viso išleido dešimt poezijos knygų. Septynis rinkinius: *Atviros marios* (1955), *Saulė kryžiuose* (1960; 1961 m. Lietuvių rašytojų draugijos premija), *Naktigonė* (1963), *Po Dievo atspaudais: Vytauto Didžiojo godos* (1969), *Už vasaros vartų* (1976), *Atmink mane, Rūpintojėli* (1985; rinkinio *Saulė kryžiuose* antroji versija), *Balsai iš anapus* (1988; Ateitininkų Federacijos poezijos konkurso, paskelbto Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejui paminėti, pirmoji vieta); rinktinę *Pasilikau tik dangų mėlyną* (1991) ir du rinkinius anglų kalba: *Amens in amber* (1968), *Eternal dream: Selected poems* (1980). Taip pat savo kūrybą publikavo įvairiuose almanachuose, antologijose, periodikoje iševijoje ir Lietuvoje. Jo poezija versta į anglų, norvegų, rusų, vokiečių kalbas.

Visi čia skelbiami kunigo Andriekaus eilėraščiai anksčiau nespausdinti, rasti asmeniniame poeto archyve, esančiame Pranciškonų vienuolyne prie Kryžių kalno. Andriekaus archyve yra keletas eilėraščių pluoštų. Skelbiami eilėraščiai paimti iš eilėraščių pluošto, kurį sudaro 19 lapų, mašinraščiuose yra 17 eilėraščių. Eilėraščiai rašyti 1948–1951 metais. Šis eilėraščių pluoštas įdėtas tarp kitų įvairių Andriekaus dokumentų, saugomų vokuose. Eilėraščiai, kaip ir kiti dokumentai, yra nesuregistruoti ir neturi signatūrų. Ant vieno iš lapų pažymėta, kad tai „niekad nespausdinti“ eilėraščiai. Prie užrašo ranka „niekad nespausdinti“ yra tik Andriekaus inicialai T. L. A. Prie vieno iš eilėraščių – „Marijos palaima“ – pažymėta: „spausdintas „Varpelyje“ 1949 m. Nr. 10“ (iš *Varpelio* eilėraštis buvo paskelbtas antologijoje *Eilėraščiai Marijai* (Marijampolė: Ardor, 2000)); mašinraščio ir spausdintas tekstai praktiškai nesiskiria. Mašinraštiniam rinkinyje yra šie eilėraščiai: „Žuvėdros“, „Gyvenimas“, „Preliudas“, „Pažadėtoji žemė“, „Mirtis“, „Gordijaus mazgas“, „Marijos palaima“, „Vakarinė tyla“, „Marijos vardas“, „Pavasaris“, „Marijos sužieduotinis“, „Išrinktoji“, „Desolatio“, „Princeps pacis“, „Preliudas“, „Elgeta“, „Pražuvę vekseliai“.

Mašinraštinis eilėraščių rinkinys yra A4 formato, pa-

ŽUVĖDROS

Kai užsimerkiu, matau žuvėdrą –
balta ji atskrenda iš tolybės, ten
jūsų pajūryje...
Iš A. V.¹ laiško

Taip neseniai virš marių krykštavo žuvėdros,
Skaisčiai mirgėjo bangos saulės spinduliuos,
Ir rodės mums, jog amžinai tviskės tos dienos giedrios,
O vandenys žalsvi ramiai liūliuos.

Sakei nematęs niekad vakarų tokių žavingų,
Nei saulėj mirgančių žuvėdrų taip gražiai –
Tu neturėdamas tenai nei popieriaus, nei knygų,
Anuos saulėlydžius į savo širdį įrašei.

Ir vėlų rudenį, kai už langų nerimo vėjai,
O viduje kankino sielą vienuma tyli,
Žuvėdrą balta, saulėj mirgančią regėjai,
Lengvai, lengvai atskrendant iš toli.

Tik neregėjai, kaip tos marios baisiai užė,
Kaip blaškėsi pailsusios žuvėdros virš uolų,
Kaip didžios bangos prie krantų, siaubingai lūžę,
Užbaigdavo dienas atodūsiu dusliu...

Dabar čia vėl visai ramu, net kartais giedra –
Aš gaivinuosi jūrų vienuma vėsia,
Ir tavo laimė, kaip balta, graži žuvėdra
Labai dažnai sumirga mano akyse.

Providence, R. I.,
1948.XII.14

¹ Antano Vaičiulaičio.

ruoštas įrišti – jame su skylamušiu išmuštos skylės; lapo kraštas, kuriame išmuštos skylės, išilgai apklijuotas baltu pleistru. Trys popieriaus lapai suliniuoti, kiti – balti, nuo laiko kiek pagelbę. Eilėraščiai surinkti rašomąja mašinėle, koreguoti ranka, nereikalingus žodžius ar intarpus išbraukiant ir šalia šviesiai ar tamsiai mėlynu rašalu ar pieštuku prirašant ranka. Visi eilėraščiai surinkti be lietuviškų raidžių, beveik visuose jos sulietuvintos – prirašytos reikiamos raidžių dalys; tik dviejuose su puse eilėraščio tai nesutvarkyta. Kai kurie tikriniai vardai ar vietovardžiai sukirčiuoti ranka. Prie „Marijos vardo“ prirašyta, kad tai „dar taisytinas“, o prie „Elgetos“ – kad tai „nebaigtas“ eilėraštis. Mašinarštiniame rinkinyje yra du eilėraščio „Preliudus“ variantai. Vienas iš jų dviem strofomis ilgesnis; koreguotos ir kitos strofos. Prie „Gordijaus mazgo“ pieštuku prirašyta, kad „taisytinai ypač pirmieji du posmai“.

Lapo, kuriame surinktas eilėraštis „Mirtis“, apačioje ranka užrašyta veikiausiai naujo, tačiau neišleisto, eilėraščių rinkinio struktūra: „90 psl., I – Religiniai; II – Tėvynės; III – Žvaigždžių; IV – Būties; V – Pranciškaus. 100 psl. Pirmieji pusl. – 10. Iš viso – 110“. Galima manyti, kad Andriekus planavo išleisti dar bent vieną eilių rinkinį. Literatūroje yra nurodomas dar vieno Andriekaus eilėraščių rinkinio *Ko liūdi, mano siela* (1991) egzistavimas (žr. *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 20; Aleksandras Žalys, „Žemiškumo ir dieviškumo sąsajos Leonardo Andriekaus poezijoje, jų raiškos problemos“, in: *Tiltai*, 2005, p. 107). Tačiau rinkinys tokiu pavadinimu išleistas nebuvo. Pats Andriekus autobiografijoje pažymėjo, kad planuotas rinkinys *Ko liūdi, mano siela* yra įtrauktas į rinktinę *Pasilikau tik dangų mėlyną*, nors atskiros dalies tokiu pavadinimu rinktinėje nėra. Neegzistuojančio rinkinio išleidimo data nurodyta ta pati. Taip pat ir rinktinės anotacijoje autorius pažymėjo, kad eilėraščiai į ją pateko iš anksčiau išleistų visų septynių knygų ir „iš nespausdinto rinkinio „Ko liūdi, mano siela““ (*Pasilikau tik dangų mėlyną*, 1991, p. 320). Andriekus, kaip matyti iš jo archyve esančių dokumentų, dar planavo parengti gal ir ne vieną eilėraščių rinkinį. Prie kai kurių eilėraščių pluoštų, matyt, yra įvardyti būsimi rinkiniai ar atskiros jų dalys: „Prie septynių šaltinių“ bei „Upės ir dainos“.

Čia skelbiami 5 iki šiol nepublikuoti Andriekaus eilėraščiai iš aprašyto mašinarštinio eilėraščių rinkinio – „Žuvėdros“, „Gyvenimas“, „Mirtis“, „Gordijaus mazgas“ ir „Vakarinė tyla“.

Dainius Sobeckis

GYVENIMAS

Taigi keturioliktisiais metais
atėjo Chodorlahomoras
Gen. 14, 5

Nebesirodyk iškilminguos rūbuose Melchizedeko
Su duona ir su vyno indu auksiniu –
Mes nelaimėjome kovos, mums pasitraukti teko
Iš Pažadėtos Žemės slėnių ir kalnų.

Nenugalimos buvo Chodorlahomoro žiaurios gaujos,
Kai kėlės prieš penkis galingus karalius –
Tenai ir mūsų brolių liejos ašaros ir kraujas,
Tenai skambėjo mirstančių dejavimas gailus...

Regėjome Farano smėlį kūnais negyvais nuklotą,
Kai žiauriai draskė juos išalkę vanagai,
Regėjome, kaip priešas blaškė aveles, pagrobė Lotą
Ir tūkstančius žmonių išsivedė vergais.

O kad pakiltų iš kapų koks pamirštas didvyris
Bent su trimis šimtais ir aštuoniolika karių,
Galėtumei ir tu, gyvenime, jau mūsų džiaugsmui miręs,
Pakilt su dovanom, tvirtovėm baigiant griūt.

Dabar, iš didžio skausmo užsivilkę storą ašutinę
Ir pasibarstę savo galvas pelenais,
Nuliūdę kelsim ašarų ir kraujo kieliką auksinį,
Kad grįžtų Pažadėtos Žemės slėniai ir kalnai
Ir nenusvirtų rankos nuo grandinių...

Kenenbunk Port, Maine
1950.II.18

MIRTIS

Ne sauso skeleto šiurpiam pavidale,
Ne raganos piktos su švelnumu nuduotu,
Bet išvaizdoj sesers su meile didele
Ateisi tu, seniai laukta ir apdainuota.

Ateisi iš toli žingsniu nežemiškai lėtu,
Laikydama iškėlusi auksinį laimės raktą
Ir man vartus atkelsi karalysčių saulėtą,
Išvedusi per paskutinę skausmo naktį.

Čia pat Šventasis miestas saulėmis švitės,
Svaigs siela nuo saldaus lelijų kvapo,
Ir aš nužemintai dėkosiu, kad naujos būties
Tu atskleidei man pirmą lapą.

Kennebunk Port, Maine
1949.II.5

GORDIJAUS MAZGAS

Kas tą mazgą rišo, niekas nebeklausia,
 Ir kaip jį atrišit, jau nebus kalbos –
 Ten pailso rankos, pirštai sumaniausi,
 Bet gyvent svajonėm širdžiai nepabos.

Juo labai domėjos pitijos nervingos,
 O sofistai degė sarkazmu karčiu,
 Traukės ir išminčiai nuo dulkėtos knygos,
 Niekur neužtikę laimės paslapčių.

Bėgo vargšai žmonės, mazgą žiūrinėjo,
 Ir kiekvienas manė: gal kaip nors atleis –
 Būtų ten nušvitę ir sapnai manieji
 Su pirmaisiais ryto saulės spinduliais...

Taip užvaldė širdis ateities miražas,
 Jog svajonių pilys, rodės, nebegrius,
 Bet miglom pavirto mano viltys gražios,
 Kai iškėlė kardą riteris žiaurus.

O jei jis nebūtų mazgo to nukirtęs,
 Gal man būtų tekus ta Frigų šalis –
 Ten nevysta rožės, ten negelsta mirtos,
 Ten siūbuoja sodai amžinai žali!

Gary, Indiana,
 1949.IV.17

VAKARINĖ TYLA

Išsiilgstu kasdien vakarinės tylos,
 Tiek beprasmių garsų prisiklausęs –
 Kas mane užmigdys, kas mane užliūliuos,
 Jei ne ji, mano sesė mieliausia!

Taip sumaišo mintis ta tramvajų audra
 Ir duslus užesys autobusų,
 Kad jau rodos, ne man nė padangė žydra,
 Kol šešėliuos dangoraižių būsiu.

Gal tikrai jau ne man tie skliautai tolimi
 Ir žvaigždynai blankios Andromedos?!
 Bet kodėl, o širdie, taip blaškytis imi,
 Vakarinės tylos pasigedus?

New York, N. Y.,
 1949.VIII.6

GROBSTYTOJAI IR SNAUDALIAI

Apie „socialistinės nuosavybės“ grobstymą LSSR pramonėje

Kristina Gudaitytė

Kai sandėlio vedėjas, vienakupris kupranugaris, namo grįždavo su pora kuprų („Žinok saiką!“ – skelbia antraštė¹), kiekvienas žurnalo *Šluota* skaitytojas žinodavo, kad tai jo, bičiulio ar kaimyno kasdienybės iliustracija. Sovietų pajungtoje Lietuvoje ekonominiu pagrindu paskelbus socialistinę ūkio sistemą iš esmės turėjo pakisti nuosavybės samprata: vyraujančia nuosavybės forma tampa „socialistinė“, skirstyta į visuomeninę kooperatyvinę (kolūkių) ir „labiau subrendusią“ valstybinę (fabrikų, gamyklų, bankų ir kt.). Privačios nuosavybės negalėjo būti, o asmeninė, „socialistinės nuosavybės išvestinė“, galėjo tik papildyti asmeninį vartojimą, bet nieku gyvu netapti pasipelnymo šaltiniu. Beveik visas privačioje nuosavybėje buvęs turtas tapo nacionalizuotu – „visos liaudies nuosavybe“. Kasdieniame gyvenime žmonės – „visuomenė“ – neturėjo teisės ja disponuoti. Dėl to laipsniškai ėmė rasti sava lozungo „valstybės – tai mūsų“ interpretacija: valstybės turta imta vis drąsiau savintis. Šiam savinimuisi apibrėžti vartota speciali sąvoka – „grobstyti“, išreiškusi vagystės pakartojimą naudojantis tomis pačiomis sąlygomis, motyvais, resursais. Kokių būta palankių sąlygų šiam reiškiniiui (viešai vadintam „socialistinės nuosavybės grobstymu“) vystytis, kokių bausmių bei priemonių prieš šią nusikalstamą veiką ėmėsi kontrolės – gaudančios bei baudžiančios – institucijos, kaip grobstymas buvo organizuojamas ir vykdomas, – visais šiais klausimais ir domimasi tekste. Aptariama situacija nuo 1961 m., kai buvo priimtas LSSR baudžiamasis kodeksas, iki jo naujos redakcijos 1983 m., daugiausia dėmesio skiriant vagystėms iš maisto ir lengvosios pramonės įmonių. Istorikų dėmesio nesususilaukusiam siužetui atskleisti pasitelkti archyviniai šaltiniai LSSR prokuratūros, teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto, Vidaus reikalų ministerijos Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyriaus, Alytaus miesto liaudies kontrolės komiteto, bei pačių įmonių archyviniai dokumentai, sovietiniai teisės aktai, spauda bei autorės atlikti interviu

su buvusiais maisto bei lengvosios pramonės darbininkais. Kadangi iš esmės nėra prieinamos to meto baudžiamosios bylos, tai neišvengiamai daugiau dėmesio teko skirti smulkioms vagystėms, už kurių įvykdymą jos nebuvo keliamos.

PADĖTIS: PLANAS, DEFICITAS, KOMUNISTINĖ MORALĖ

Tapus socialistinės erdvės dalimi, LSSR įsigaliojo komandinio planavimo sistema. Planai, sudaryti Maskvoje, pagal hierarchinį valdymo modelį būdavo nuleidžiami į respublikinį lygmenį. Respublikų ministerijos Gosplano paruoštus planus vykdyti siūsdavo įmonių, organizacijų vadovams, kurie vėliau turėjo pateikti atitinkamų rodiklių ataskaitas, – kaip įvykdytos nurodytos plano normos. Įmonių vadovai siekė neišnaudoti, nuslėpti esamus įmonės rezervas: jei gamykla neįvykdytų plano – patektų į blogai dirbančiųjų sąrašus, o padidinus normas galimai grėsė ideologiškai neįmanomi darbininkų streikai. Neįvykdžius visų normų buvo klasuojami dokumentai tiesiog „įrašant skaičius ant skaičių be jokių aptarimų“². Planavimo sistema tapdavo nuskaltimo sąlyga: reikalaujama įvykdyti plano normas, todėl įmonės siekdavo gamybos procese taupyti žaliavas ir taip sudaryti „nesuplanuotą“ produkcijos perteklių, kuris laikytas laisvu pavogti. Kiekvienoje gamyboje buvo planuojami norminiai trūkumai. Juokauta, kad net ir revizoriai pažeidimus randa pagal planą³.

Sovietų Sąjungoje praktikuota nacionalinių skirtumų šalinimo politika turėjo atsispindėti gamybos planuose ir jau pagamintos produkcijos paskirstyme. Didelės įmonės buvo statomos toli nuo žaliavų gavimo rajonų (pavyzdžiui, Alytaus medvilnės kombinatas), o skirstant pagamintą produkciją dėl beveik visos produkcijos eksporto susidarydavo kurioziškos situacijos: Rumunijoje, kurioje buvo gaminamas *Dacia* markės automobilis, jo įsigijimo reikėjo laukti 4–6 metus, kai

galėjo atlikti Kontrolės ir revizijos valdyba, taip pat liaudies kontrolės organai: E. Palskys, M. Kazlauskas, P. Danisevičius, *Kriminalistika: Vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų teisės specialybės studentams*, Vilnius: Mintis, 1985, p. 269; *Šluota*, 1963, Nr. 16, p. 10.

¹ M. Semionovas, „Žinok saiką!“, in: *Šluota*, 1971, Nr. 20, p. 2.

² Iš Panevėžio miesto prokuroro ataskaitos, in: LCVA, f. R–809, ap. 3, b. 554, l. 47.

³ Revizijas organizuodavo visos ministerijos. Nežinybines revizijas

Šių dienų Miunhauzenas. 1964 metų *Šluotos* Nr. 11 viršelis

tu tarpu tą patį automobilį galėjo nelaukdamas įsigyti socialistinės Lenkijos pilietis⁴. Gamyba negalėjo patenkinti visų vartotojų poreikių. Vadinamoji deficito ekonomika reiškėsi būdinga forma – nuolatiniu laukimu norint įsigyti prekę. Tai apėmė visas gyvenimo sferas: nuo eilės butui iki eilės parduotuvėje „išmetus“ deficitinės produkcijos.

Nors buvo siūlomas kuklus gyvenimo modelis, vadinamoji „komunistinė moralė“ negalėjo nustelbti deficitinių prekių poreikio. Nusikaltimo viešumas buvo akivaizdus: visuomenė vartojo niekur prekyboje nesančias deficitines prekes: „Pažiūrėkime į namų stogus, visos televizijos antenos – tai keletos įmonių vamzdeliai ir strypeliai. Jų niekur neparduoda, bet visi turi“⁵. Kasdienis vartojimas dalį LSSR gyventojų įtraukdavo į vagiavimus iš gamyklų, vogtos produkcijos pirkimą, o neišitraukusieji neišvengiamai buvo reiškinių stebė-

tojai – saviti grobstymo liudytojai. Situacija paradoksaliai atrodo septinto dešimtmečio anoniminėse anketose: grobstymas pripažįstamas kaip įprastas (dažnai pasitaikantis), ir kartu vertintas kaip nusikaltimas. Darbininkai siūlydavo imtis konkrečių turto apsaugos priemonių ir atkartodavo propagandines tezes: „Ne kiekvienas darbininkas jaučiasi ceche šeimininku“, „O taip tikrai prie komunizmo neprieisim“⁶.

Ar vagystės būdavo pateisinamos mažais atlyginimais? Vidutinis LSSR pramonėje dirbusio darbininko atlyginimas 1960 m. turėjo siekti 81,1 rb., o 1980 m. – 181,4 rb. Vyriškos puskojinės 1967 m. kainavo 65 kap., 1975 m. rūkyto kumpio kilogramas – 2,20 rb.⁷ Materialinė situacija iš tiesų kai kuriais atvejais buvo problemiška: pavyzdžiui, 1967 m. Kauno „Drobės“ fabrike dirbusios valytojos keturių asmenų šeimos pajamos tesiekė 75 rb. Jos atveju grobstymas pripažintas kaip įvykdytas būtent dėl materialinių sunkumų, taip teisinosi ir su laikytoji: „Sunku pragyventi, todėl norėjau numegzti vaikams kojines“⁸. Nors tokia materialinė padėtis dažnai laikoma reprezentuojančia kiekvieno darbininko kasdienybę, ji atstovauja tik vienai pusei grobsčiusiųjų. Pasitaikydavo tokių prierašų, kaip: „išleido keliaudama po Bulgariją ir kitiems reikalams“⁹ arba produkcija buvo reikalinga „triukšmingoms vadyboms iškelti“¹⁰. Atlyginimu pateisinti vagiavimą būtų per daug paprasta, nes, kaip reziumuojama jau 1967 m. apklausose: „vieni grobsto, kad sunkiai gyvena, kiti, kad per daug gerai gyvena“¹¹. Vis dėlto atskaitos tašku laikytinos ne esamos gyvenimo sąlygos, o grobstymo mastas, kurį apibrėždavo...

BAUDĖJAI: „DRAUGIŠKASIS TEISMAS“

Už nusikaltimą „socialistinei nuosavybei“ baudusių rajonų arba miestų liaudies teismų kompetencijoje buvo visos valstybinio turto grobimo rūšys, išskyrus smulkų grobimą (iki 50 rb. vertės turtas valstybinėmis mažmeninėmis kainomis, įvykdytą pirmą kartą – tada „teisdavo“ draugiškasis teismas). 1969 m. priėmus įsaką „Dėl atsakomybės už smulkųjų valstybinio ir visuomeninio turto grobimo sustiprinimo“, smulkaus masto vagystė laikyta administraciniu nusižengimu, ir už smulkų grobimą, įvykdytą pirmą kartą, galėjo bausti liaudies teismas, arba atsižvelgiant į nusikaltimo pobūdį ir prasikaltusiojo asmenybę, – medžiaga perleista įmonės

⁴ János Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Oxford: Oxford University Press, 1992, p. 236.

⁵ J. Vėlyvis, „Balsuoju už pasitikėjimą“, in: *Švyturys*, 1970, Nr. 21, p. 12.

⁶ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 173, 356.

⁷ *Экономика и культура Литовской ССР 1973 году: статический ежегодник*, Вильнюс: Минтис, 1974, p. 304; *Lietuvos TSR liaudies ūkis 1987 metais*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 113; LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 621,

l. 57; AAA, f. 303, b. 143, l. 46.

⁸ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 620, l. 61.

⁹ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 950, l. 17–24.

¹⁰ I. Murašovas, „Kodėl kalnas gimdo pelę?“, in: *Tarybų darbas*, 1976, Nr. 4, p. 34.

¹¹ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 59.

draugiškajam teismui¹². Nuo 1961 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusiam LSSR Baudžiamajame Kodekse¹³ bausmės stipriai varijavo: nuo vienerių metų laisvės atėmimo ar tam pačiam laikotarpiui pataisos darbų už smulkų socialistinio turto grobimą įvykdytą antrą kartą (98 str.) iki mirties bausmės sušaudant už grobimą itin stambiu mastu (95 str.)¹⁴. Bausmės nuo 1961 iki 1983 m. pakito: padarytos pataisos beveik visuose straipsniuose, skirtuose „socialistinės nuosavybės“ apsaugai. Buvo detalizuojamos bausmės ir jų skyrimo sąlygos. Dėl neprieinamų šaltinių negalima patikrinti, kokios bausmės buvo taikomos: archyviniai duomenys apie teismų darbą pateikia tik bendrą vaizdą¹⁵.

Kaip kartodavo komunizmo ideologai, bausmės turėjo ne tiek bausti, kiek „perauklėti“. Pamokyti prasižengusius kolektyvo narius turėjo kolegos darbininkai. Tam tikslui įmonėse buvo kuriami gamybiniai draugiškieji teismai¹⁶. Tokio teismo veiklą reglamentavo „Draugiškųjų teismų nuostatai“. Kaip jau minėta, jų svarstymo kompetencijoje buvo pirmą kartą įvykdytas smulkus grobimas. Liaudies teismus užvertus bylomis apie pakartotinus grobstymus, 1965 m. nuspręsta pakeisti įstatymą draugiškiems teismams suteikiant teisę nagrinėti bylas ir už antrą kartą įvykdytą smulkų grobimą¹⁷. Bausme įvardijamas pats viešas nusižengimo nagrinėjimas kolektyve, todėl ir nuobaudos – visuomeninio poveikio priemonės, kaip antai draugiškas papeikimas, viešas atsiprašymas, skelbtinas spaudoje papeikimas, perkėlimas į nekvalifikuotą fizinį darbą¹⁸, pinigines baudos iki 10 rb. ir kt. Kolektyvas, o ypač toks, kuriame vyko organizuotas grobstymas (su meistrų, dažnai vadovybės ir sargų „palaiminimu“), siekdavo pasinaudoti teise „bausti“ draugiškuosiuose teismuose, kad sugautasis kolektyvo narys išvengtų liaudies teis-

mo bausmės. Todėl devinto dešimtmečio pradžioje net ir sovietinė spauda viešai vertino draugiškųjų teismų veiklą kaip išsisukimą nuo liaudies teismo bausmės: „čia pabarė daugiau dėl akių ir užmiršo“¹⁹. Spaudoje buvo deklaruojama, jog siekiama į draugiškojo teismo veiklą įtraukti kolektyvą pasisakyti teismo metu, apibūdinti nusižengusiojo asmenybę, taigi ir „teisti“²⁰. Dažniausiai gi šia galimybe praktikoje naudojamosi kitomis intencijomis: meistrai užtardavo prasižengėlių „kaip gerą, drausmingą darbininką“ ir prašydavo bausmės sušvelninimo. Priešas, esą darbininkas „apgailėstauja ir pasižada ateityje produkcijos negrobstyti“²¹ įvairiomis formomis atsikartoja draugiškųjų teismų posėdžių protokoluose.

Kaip minėta, smulkiu vadintas grobimas, kai pavogto turto vertė – iki 50 rb. Remiantis Alytaus mėsos kombinato draugiškojo teismo pagrobto turto įvertinimu, galime apskaičiuoti, kad 1975 m. reikėjo pavogti daugiau nei 20 kg kiaulienos nugarinės arba 22 kg rūkyto kumpio, kad grėstų baudžiamoji atsakomybė²². Tai paaiškina, kodėl reiškinys buvo vadinamas „nešimu“: už didesnę kiekį grėse baudžiamoji atsakomybė, o ir jam išgabenti dažnai reikėjo organizuoti papildomą transportą. Smulkus grobstymas buvo patogus ir galėjo klestėti dėl įteisintų švelnių nuobaudų.

Komjaunimo prožektorius. Agitacinis plakatas. 1963

¹² Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1969, Nr. 12-114.

¹³ Įstatymas dėl Lietuvos Socialistinės Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo, 1961-08-25.

¹⁴ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamasis kodeksas, Vilnius, 1961, p. 35–36.

¹⁵ 1971 m. LSSR liaudies teismų baudžiamųjų bylų metinės ataskaitos, in: LCVA, f. R-761, ap. 5, b. 33.

¹⁶ Simonas Černiauskas, Justinas Glaveckas, Lietuvos TSR draugiškųjų teismų nuostatai. Praktinis komentaras, Vilnius: Mintis, 1964, p. 14.

¹⁷ Tai skaidė bausmes už smulkų grobstymą į padarytas pirmą kartą – iki 30 rb. nuobauda, pakartotinai – iki 50 rb. Galiojo iki 1969 m. Įsako, tuomet palikta iki 30 rb. nuobauda, o nuo 1975 m. – 50 rb. – išliko iki 1983 m.

¹⁸ Nuobauda panaikinta 1977 m. dėl reto taikymo praktikoje; A. Dambrauskas, „Nauji draugiškojo teismo nuostatai“, in: *Socialistinė teisė*, 1977, Nr. 3, p. 14.

¹⁹ J. Meškauskas, „Spekulantai nubausti“, in: *Tiesa*, 1982-02-05.

²⁰ J. Rinkevičius, J. Smaliukas, „Draugiškųjų teismų veikla kovojant su smulkiais grobimais pramonės įmonėse“, in: *Socialistinė teisė*, 1968, Nr. 1, p. 32.

²¹ Alytaus mėsos kombinato draugiškųjų teismų posėdžių protokolų medžiaga, in: AAA, f. 303, ap. 1, b. 143, l. 45, 57.

²² *Ibid.*, l. 46, 48.

GAUDYTOJAI: „OBĖCHAESAS“

„Socialistinės nuosavybės“ apsaugai buvo skirtas specialus skyrius Vidaus reikalų ministerijoje (toliau – VRM), pavaldus milicijos valdybai, – KSNGS, arba rusiškai – ОБХСС (rus. *Отдел борьбы с хищениями социалистической собственности и спекуляцией*), visuomenėje dažniausiai ir vadintas „obėchaesu“ ir pan. ОБХСС išaiškino ir registruodavo grobimus, kaupė informaciją apie nusikaltimą ir ją analizavo; taikė agentūrinį darbą, vykdė reidus, į kuriuos įtraukdavo ir tarnybinius šunis²³. Skyriaus iniciatyva įmonėse galėjo būti atliekamos inventorizacijos. Spauda kūrė šios institucijos, kaip nenumatomos grėsmės, paveikslą; bet kuriuo metu galimas operatyvus reagavimas į anoniminius skundus, bei nuolatinis priminimas, jog skyrius „aktyviau pradėjo dirbti“²⁴, turėjo kelti baimę nusikalsti (nors iš tiesų tokios žinutės galimai rodė, jog institucija „stengiasi“ veikti, taigi veikė neefektyviai).

ОБХСС darbuotojai gaudydavo darbininkus, išėjusius iš įmonės teritorijos. Sprendimas „pagauti“ ar „nepagauti“ priklausė nuo pareigūno prioritetų: karjeros siekio arba noro pasipelnyti priimant kyšį: „jeigu ką sugaudavo, tai ten... išsipirkdavo. Sakykim tiesiai šviešiai, kadangi policija [milicija, – K. G.] ranka rankon dirba“²⁵. Nors viena iš ОБХСС funkcijų buvo kova su kyšininkavimu, respondentų atsiminimai leidžia teigti, jog tai dažniau buvo oficiali deklaracija nei reali veikla. Išsipirkimus garantavo ir pažintys, o vienos įmonės darbuotoja lakoniškai nusako visą sistemą: „Ir aš pati vežusi į rankas... Pasakytas adresas – „tašėj“ nuvežta. Sargai paduodavo“²⁶. Žinoma, ne visa milicija buvo „nuperkama“, ypač ryškiai atsimenami netikėti reidai, vadinami „ablavais“. Nepapirkta ar nepaperkama milicija keldavo baimę: „būdavo, tų vienu policininkų [milicininkų, – K. G.] bijodavo kažkaip. Dėl ko jų bijodavo, ar jiems buvo atlyginta prasčiau?..“²⁷ Veikiausiai vietinė milicija būdavo labiau korumpuota (tą galėjo sąlygoti pažintys).

Darbininkų baimė milicijos darbuotojai naudodavosi ir savanaudiškai: „Taip ir ganydavo. Būdavo, sustoja, durim trinkteli. Būdavo, kitas ir neišlaiko. [...] Privažiavo „viliukas“, durys prasivėrė, milicininkas koją iškišo. Ir žiūri į mus. O mes stovim. Aš nesakysiu, kad mes stovim patenkinti, kaip ereliai, kad mes vooo, – nu taigi pavogėm mėsos! Va, žiūrėk, kitas žmogus, – jisai

diržo neturėjo, pamiršo, ar ką, – turi tarbelę pasidėjęs. Stovi vietoje, trypia. Galiausiai: „čia ne mano“, ir nusiuko. [Milicininkas] išlipo, priėjo: „Vyrai, kieno tarba?“ „Nežinom.“ „Jis ir nusinešė“²⁸. Tai buvo pasipelnymo būdas: neištvėrę psichologinio spaudimo, „nešėjai“ palikdavo galimus įkalčius, kuriuos pasisavindavo milicijos darbuotojai. Miestuose sukurti pramoniniai rajonai tapdavo šių pareigūnų nelegalaus uždarbiavimo traukos centrais.

ОБХСС ne tik vykdavo reidus, bet ir pasitelkdavo agentūrinį darbą: įvairiose gamyklose, parduotuvių bazėse turėjo informatorių. Tai įvairaus išsilavinimo (nuo keturių klasių iki aukštojo), įvairaus amžiaus (nuo dvidešimt ketverių iki šešiasdešimties) ir įvairių profesijų atstovai. Sąrašuose jie figūruoja slapyvardžiais: *Тенис, Сакалас, Комендант, Химик*, dažniausiai susijusiais su pomėgiais ar darbo vieta (pavyzdžiui, agentas *Химик* dirbo krovėju cheminių produktų bazėje)²⁹. ОБХСС vedė grobimų statistiką: registruodavo, kokia institucija, kokį skaičių nusikaltusiųjų sugavo, kaip jie nubausti, pažymint sulaikytųjų amžių, išsilavinimą, lytį³⁰. Detalaus darbo reikėjo smulkaus grobstymo atveju: vedamos statistikos kiekvienoje pramonės srityje. Neapsiribota vagysčių skaičiaus įvardijimu, kokia institucija sugavo grobstant, bet rūpintis ir „socialinės klasės“, šeimos sudėties išskyrimu: buvo bandymai išvelgti tendencijas, kokiomis savaitės dienomis dažniausiai grobiama, grobimo būdai, pamainos metas³¹.

SAUGOTOJAI:
„NEŽINYBINĖ APSAUGA“

Sugauti grobstantį turėjo ir sukarinta vadinamoji „nežinybinė apsauga“, priklausiusi VRM struktūrai ir turėjusi rūpintis įmonių turto apsauga³². Jai buvo pavaldūs įmonėse dirbę sargai, kontroliuodavę visus darbuotojų kontaktus su išore: iš įmonės išeinantiems ar įeinantiems reikėjo rodyti leidimus, o pašaliniam asmeniui – registruotis. Jie budėdavo kontroliniuose postuose, kurie darbininkų vadinti įvairiai: „prachadna“, „išeinamoji“, „vachta“, „būdelė“, „vartai“ ar tiesiog „praėjimas“. Sargų kompetencijai priklausė ir tikrinti įvežamos žaliavos bei išvežamos produkcijos kiekį, taip pat išeinančius iš įmonės darbuotojus. Pastaroji galėjo būti nuodugni: kadangi esant įtarimui tikrinama iki apa-

²³ ОБХСС 1966 m. I pusmečio ataskaita, in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 21, l. 8.

²⁴ A. Liustikas, „Svarbus politinis uždavinys“, in: *Liaudies sargyboje*, 1968-08-30.

²⁵ Interviu su Aldona, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

²⁶ Interviu su Angele, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Interviu su Kazimieru, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

²⁹ ОБХСС agentų sąrašas 1966 m., in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 21, l. 21.

³⁰ ОБХСС ataskaita apie grobstymus respublikoje 1966 m. I ketv., in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 21, l. 3–10.

³¹ Informacija apie smulkų grobstymą 1976, 1980 m., in: *Ibid.*, b. 41, b. 49.

³² Arvydas Anušauskas, „Represinė SSRS vidaus reikalų sistema Lietuvoje“, in: *Lietuvos vidaus reikalų istorija*, Vilnius: Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija, 2008, p. 316.

tinių drabužių, buvo įprasta, jog dirbdavo abiejų lyčių sargai³³. Iškilus pavojui turto saugumui, jie turėjo teisę panaudoti šaunamąjį ginklą. Sargai, sugavę ketinusįjį prasikalsti, nusižengimą fiksuodavo akte, kurį perduodavo įmonės administracijai, o stambių grobimų atveju akto pagrindu buvo keliamos baudžiamosios bylos. Daug dėmesio šiai institucijai skyrė laikraštis *Liaudies sargyboje*, kuriame gausu pagyrų miestų nežinybinėms apsaugoms ir konkreitiems sargams, „pasizymėjusiems“ sulaikant „nešančius“ ar gadinančius valstybės turta.

Tikrovėje čia, kaip ir kitose kontrolės institucijose, klestėjo korupcija, ir ne pagal instrukcijas buvo dirbama: „Jie puikiai žino: ta sargybinė – „savas kadrą“ (ima), o ana – „velnio išpera“ (neima)“³⁴. Nusistovėdavo savos darbo taisyklės, būdavo užmezgamos pažintys, darbo patirtis įtvirtindavo tarpusavio pasitikėjimą: kaip buvo priimta sakyti – „nesudegins“³⁵. Bemaž taisykle buvo tapęs darbininkų ir sargų susitarimas: renkama vadinamoji „stavkė“ – duoklė, kurią įvairiais laikotarpiais ir įvairiose įmonėse sudarydavo kelių rub-

lių suma. Vienas darbininkas sargo pasiteiraudavo, ar nėra „ablavos“ (nebudi OBXCC darbuotojai). Jeigu reido nebūdavo, „tikrinimas“ galėjo vykti kad ir taip: „Nueini, pas sargą, klausi: Kas geresnio? Galima eit? – Galima. – Na, jei sako „galima“... mes rinkdavom tik po rublį jiems. Tarkim, eina brigada – penkiolika vyrų. Kas pirmas – [...] rinkėjas. Mes jam po rublį, po rublį, paf saujon ir visi iš paskos. „Viso gero, penkiolika“, – pasako, pinigų paduoda praeidamas. Sargas skaičiuoja: vienas, du, trys, keturi... Neskaičiuoja garsiai, tik mintyse, o šiaip: „Laimingai, laimingai“. Neduokdie bus šešiolika, – jei apgausi vieną kartą, kitąkart „sudegins“ jis tave, sulaikys paprasčiausiai“³⁶. Duoklių neduodavo administracijos darbuotojai, meistrai, taip pat kai kuriais atvejais darbuotojai, darydavę vadinamąsias „išėigas“ (žaliavos sutaupymas gamybos procese pakeičiant ją kitomis, pigesnėmis žaliavomis, arba padidinant netinkamos naudoti žaliavos svorį, pavyzdžiui, mėsos pramonėje – galvijų odos, žarnyno, šlapimo pūslės ir kitų šalinimo organų). Turėjusieji protekciją dėl gretutinių funkcijų, suteikiančių administraciją kompromituojančios informacijos (pavyzdžiui, kyšių išvežiotijos – vadinamosios „kombinatų taksistės“) bei turėjusieji administracijos ar meistrų „draugų“, „meilužių“ statusus, būdavo atleidžiami nuo „duoklės“. Čia veikė kyšininkavimo sistema, kurioje cirkuliavo ir pinigai, ir jau pagaminta produkcija: sargai gautą dalį mokėdavo sargų brigadininkams, taip pat kitiems nežinybinės apsaugos valdybos pareigūnams, veikiausiai už tai dangsčiusiems nuolatinius pažeidėjimus ir tikrąją situaciją įmonėje. Prokuratūrai, atlikusiai priežiūros funkciją, ši situacija buvo žinoma: „Nežinybinės apsaugos sargai netikrina iš gamyklų išeinančių dirbančiųjų. [...] ir patys dalyvauja valstybinio turto grobstyme“³⁷. Sargų išitraukimas į grobstymą – veikiau taisyklė nei išimtis.

Tarp sargų paplitę buvo ir kiti su darbu nederantys įpročiai: miegas darbo vietoje ir alkoholio vartojimas. O neraštingumas (kai kurių darbas reikalavo tikrinti varžtaraščiuose įrašytąjį ir realų svorį) bei senyvas amžius minimi beveik visų 1980 m. prokuratūros tikrintų įmonių vadovų³⁸. Miegantys sargai grobstytojų negaudė: „pasibaigus antrajai pamainai pieno kombina-

Liaudies kontrolė: Mūsų sėkmę lemia disciplina, kovosime su pažeidėjais. Agitacinis plakatas. 1980

³³ Instrukcijose sargams nėra pažymėta, koku būdu turi vykti tikrinimas, bet įvardijama sargo teisė „sulaikyti“: *Instrukcija nežinybinės išorinės apsaugos prie Lietuvos TSR VRM Milicijos organų sargams*, Vilnius, 1960, p. 8.

³⁴ J. Jurevičius, „Kiti vagia, o aš pasiimu“, in: *Švyturys*, 1978, Nr. 3, p. 18.

³⁵ Nors nežinybinės apsaugos valdyba turėjo periodiškai keisti sargus, jie dirbdavo penkis ir daugiau metų: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 673, l. 11.

³⁶ Interviu su Kazimieru, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

³⁷ Rokiškio rajono prokuroro 1980 m. I pusm. ataskaita, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 595, l. 32.

³⁸ 1980 m. I pusm. patikrinimo ataskaitos, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 595, l. 2.

to kontrolės – praėjimo punkte buvo tamsu, sargė miegojo. Reikėjo nemažų pastangų, kol ją prižadino³⁹. O alkoholizmas netgi glumino: „Reido metu į punktą iš pilstyto cecho atnešė sklidiną kibirą alaus. [...] kam dviem moterims visas kibiras gėrimo?“⁴⁰

Kad minėtoji leidimų kontrolė nekaip teveikdavo, buvo žinoma ir kitoms kontrolės institucijoms: produkciją vogdavo ir tose įmonėse nedirbusieji asmenys. Vilniaus miesto prokuratūra mini atvejį (o tokių būta ne vieno), kai elektrotechnikos gamyklos „Elfa“ darbininkė „išsinešė“ iš „Pergalės“ saldainių fabriko produkcijos už 1,36 rb.⁴¹ Įmonėje nedirbantys asmenys bandė „išnešti“ siūlų iš Alytaus medvilnės kombinato, nes sargai netikrina leidimų⁴² – tokios pastabos atsikartoja įvairių institucijų dokumentuose. Reikia pridurti, jog nežinybinė apsauga veikė ne visose įmonėse: mažos įmonėlės, esančios toliau miesto, likdavo be apsaugos. Ne visose įmonėse nežinybinė apsauga turėjo darbuotojų, o tose įmonėse, kur budėdavo sargai, dalis jų būdavo administracijos ir darbuotojų papirkinėjami, fiktyviai ėjo pareigas: taip buvo palanku vagiliauti, o sargams – papildomai pasipelnėti.

SKUNDIKAI: „VISUOMENININKAI“

Buvo siekiama visuomenėje įtvirtinti įsitikinimą, jog valstybės turto apsauga rūpinasi ne tik gaudančios ir baudžiančios valstybinės institucijos – „savo“ turto apsauga suinteresuota pati liaudis, „dirbančiųjų kolektyvai“. Sovietinėje spaudoje atsikartodavo pastaba, esą tik tarpininkaujant visuomenei buvo išspręstos ekonominių nusikaltimų bylos. Pranešti apie kitų žmonių nusikalstamą elgesį buvo raginami visi LSSR gyventojai. Skundų sistema veikė spaudoje: redakcijos sulaukdavo laiškų su pasiūlymais „pasidomėti“, iš kur jų kaimynai, kolegos gavo pajamų volgai, namui ar palėbauti⁴³. Šie straipsniai, feljetonai, karikatūros, net eilėraščiai kitų numerių publikacijose susilaukdavo atitinkamos institucijos komentaro: ar informacija pasitvirtino ir kaip asmuo nubaustas⁴⁴. Baudžiančiųjų institucijų veiklos viešumas tarnavo kaip preventinė priemonė, o spaudos nuolatiniai priminimai stiprino tarpusavio nepasitikėjimo nuotaikas. Skundų sistemos įtvirtinimas turėjo

kurti LSSR piliečių savikontrolę: mintis apie neatpažintą, nuolat visų elgesį stebintį skundiką primindavo, jog bet kada galima sulaukti įskundimo. „Žmonės nebijo vieni kitų“, – taip grobstymo, kaip amoralaus elgesio, sąlygą 1967 m. aiškino viena lengvosios pramonės įmonės darbininkė. Ideologinė propaganda ar asmeniniai įsitikinimai veikė: „Darbo draugai turi matyti vagystes ir pranešti“⁴⁵, – anoniminėje anketoje rašė Telšių „Masčio“ fabriko darbininkė. Už vertingą įskundimą galimai buvo teikiamos premijos⁴⁶.

Be spaudos skundus priiminėjo ir nagrinėjo Liaudies kontrolės komitetuose įkurti specialūs skundų ir pasiūlymų biurai. Kaip rodo interviu su LSSR Liaudies kontrolės komiteto pirmininku Albertu Barausku, į skundus čia vis dėlto būdavo žiūrima formaliai. Skundų sistema čia arba neveikė, arba apėmė tik darbininkus. Administracijos nusikalstamą elgesį skūsti galėjo ne kiekvienas: „nesąžiningas vadovas [...] pasitaikius patogiai progai būtinai pažeis kritikavusiojo teisę, pasistengs neišmokėti jam užtarnautos premijos, arba patyliukais sumažins jo etatą“⁴⁷. Nors už kontrolieriaus persekiojimą turėjo bausti liaudies teismas, o persekiojęs asmuo – pašalinamas iš užimamų pareigų⁴⁸, administracijos kerštavimas potencialiai grėsė akylam pažeidimų pranešėjui.

Liaudies kontrolierių grupės, išrinktos „darbo kolektyvų“ įmonėse, ne tik priiminėjo skundus. Pagrindinė jų veikla buvo patikros, apimdavusios visas įmonių veiklos sferas: nuo patalpų būklės, per didelių elektros sąnaudų, iki nekokybiškos produkcijos, „prirašėjimo“ ir valstybinės nuosavybės grobstymo. Patikrinimų dėl turto apsaugos medžiaga turėjo būti perduodama įmonių administracijai (esant reikalui, jų draugiškiems teismams), o jeigu vagystė stambesnio masto – prokuratūrai. Surašyti aktai pasiekdavo rajono, miesto liaudies kontrolės komitetą. Surinktos informacijos rezultatai buvo skelbiami įmonių sienlaikraščiuose, ir per partinę spaudą: *Tiesa* tam turėjo specialų skyrelį „Liaudis kontroliuoja“, *Czerwony sztandar* – „Kontrola ludowa w akcji“, *Kauno tiesa* – „Masių kontrolė“, *Tarybinė Klaidė* – „Liaudies kontrolės žinios“, Šiaulių *Raudonoji vėliava* – „Liaudies kontrolė“. Buvo panaudojamas radijas, televizija, įmonių informaciniai stendai ir fotovitri-

³⁹ V. Trečiokas, „Kodėl vagies kepurė nedega“, in: *Tarybų darbas*, 1978, Nr. 11, p. 38–39.

⁴⁰ Kalbama apie situaciją Šiaulių „Gubernijos“ alaus gamykloje (*Ibid.*).

⁴¹ Vilniaus miesto prokuroro ataskaita, in: LCVA, f. R-809, ap. 3, b. 563, l. 38.

⁴² Iš Alytaus LKP 60-mečio medvilnės kombinato partinio komiteto posėdžių protokolų, in: LYA, f. 17389, b. 1, l. 72.

⁴³ *Valdišką meitelį, / Nukombinuotą, / „Laistė“ direktorius / Su pavaduotoju. // Atplaukė skundai / Į ministeriją: / „Pasidomėkite / Iš ko ten geria jie“ (Šluota, 1965, Nr. 5, p. 13).*

⁴⁴ Į *Šluotoje* 1980 m. Nr. 11 publikuotą straipsnį buvo sureaguota

Bendrosios priežiūros skyriaus, kuris Lazdijų rajono prokurorui (tuo atveju šiame rajone „grobstoma“) įsakė patikrinti informaciją (LCVA, f. R-809, ap. 1, b. 599, l. 48).

⁴⁵ Iš 1967 m. įmonių darbuotojų anoniminių apklausos lapų apie grobstymus, in: LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 176, 105.

⁴⁶ J. Jurevičius, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁷ Albertas Barauskas – 1962–1982 m. LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos partinės-valstybinės kontrolės komiteto, vėliau LSSR Liaudies kontrolės pirmininkas; „Interviu su A. Barausku. Liaudies kontrolierių darbai ir rūpesčiai“, in: *Laikas ir įvykiai*, 1978, Nr. 15, p. 4–6.

⁴⁸ Albertas Barauskas, „Liaudies kontrolė – partijos pagalbininkas“, in: *Komunistas*, 1969, Nr. 7, p. 51.

nos⁴⁹. Kaip ir draugiškieji teismai, kontrolierių grupės naudojo viešąjį gėdinimą.

Kontrolierių rinkimo sistema pasižymėjo akivaizdžiu trūkumu: išrinktieji į tokias pareigas paprasčiausiai neturėjo motyvacijos. Net ir „geriausi komunistai“, kaip rodo Alytaus medvilnės kombinato liaudies kontrolės grupės darbo aptarimas, siekdavo išsisukti nuo paskirtų pareigų: „kai kurie šaltai žiūrėjo į liaudies kontrolierių darbą [...], jie nesiteikė dalyvauti nė viename patikrinime, atsikalbinėjo neturintys laiko“. Išaiškinus trūkumus, padėtis nesikeitė – įmonių partiniai komitetai tuščiomis frazėmis atkartodavo nutarimus: „saugoti“, „peržiūrėti“, „gerinti“⁵⁰. Ir tais atvejais, kai buvo grobstoma dėl visiško aplaidumo, abejingumo turto apsaugai (pavyzdžiui, daiktai laikyti kieme ar jų saugojimo patalpos neturėjo durų), būdavo imamasi elementariausių priemonių – įstatyti užrakintas duris⁵¹.

Kontrolės sistema turėjo apimti ne tik visas įmonės sferas, bet ir visas amžiaus grupes, tad liaudies kontroliavimo buvo mokomi komjaunuoliai. Buvo kuriamos „komjaunimo prožektoriaus“ grupės, veiklos pobūdžiu panašios į liaudies kontrolerius. Su jais jaunieji „pro-

Čia saugomas turtas be priežiūros. Čia niekam jis nerūpi... todėl ir siautėja grobstytojai! Agitacinis plakatas. 1979

žektorininkai“ turėjo derinti ketvirčių planus, rengdavo bendrus mokymus, reidus, o pasižymėję buvo rekomenduojami į liaudies kontrolierių grupes⁵². Ideologinis darbas turėjo atsispindėti jų leidžiamame sienlaikraštyje, kuris „pliekė apsilaidėlius, darbo drausmės pažeidėjus, girtuoklius“⁵³. Jaunieji „prožektorininkai“ galėjo kūrybingai panaudoti masines informavimo priemones įmonėse: stendus su darbo planais ir rezultatais, fotovitrinas su nusižengusiųjų nuotraukomis, platino atsišaukimus – „kovinius lapelius“, „aliarmus“, „signalus“. Sugavę komjaunuolį grobstant, galėjo patys jį apsvastyti komjaunimo susirinkime, – tai turėjo būti įmonės draugiško teismo atitikmuo.

Kita visuomeninės kontrolės forma – milicijų rėmėjais vadinamos „savanoriškos liaudies draugovės“, renkamos įmonių kolektyvų⁵⁴. Savanoriškumas galėjo reikšti ir *nori nenori – paskyrė*, todėl, kaip ir liaudies kontrolierių atveju, jiems dažnai trūko motyvacijos. Septinto dešimtmečio spaudoje dar plačiai remtasi propaganda: nors ir esą trūkumų, draugovininkai sąžiningai atliekantys savo pareigas, o „socialistinės nuosavybės grobstymas“ sumažėjo per pusę⁵⁵. Nuo devinto dešimtmečio meluoti darėsi sunkiau, spauda pripažino pasyvumą: atžymėję veiklos registracijos knygoje, kad pažeidimų nebūta, „vyrų raiščius susigrūdė į kišenes ir šmukštėlėjo pro restorano duris“⁵⁶. Nors OBXCC ataskaitose draugovininkai ir būdavo registruojami kaip „sugavusieji“⁵⁷, jų veikla dažniau atsimenama kaip fiktyvi. Dirbusieji su milicija perėmė jos pavyzdį – siekė patys pasipelnėti iš grobstymo: tam tikslui kartu vykdavo į pramoninius rajonus ir vykdavo „sėkmingus reidus“, kurių tikslas buvo ne sugauti „nešančius“ ar užkirsti tam kelią, bet pasinaudojus „nešančiųjų“ baimė, pasisavinti „įkalčius“: „Po budėjimo būdavo „balius“ visą laik su tais milicininkais. Na tai ką, reikia ko išgert. Tai važiuoji prie vyno kombinato, sustoji prie

⁴⁹ Leiba Rudaševskis, *Liaudies kontrolės viešumo vaizdinės priemonės*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 5–22.

⁵⁰ 1968 m. įmonės liaudies kontrolės grupei priklausė 21 asmuo; Iš Alytaus LKP 60-mečio medvilnės kombinato partinio komiteto posėdžių, in: *LYA*, f. 17389, ap. 1, b. 1, l. 106.

⁵¹ Iš Alytaus miesto liaudies kontrolės ataskaitų LSSR liaudies kontrolės komitetui, in: *AAA*, f. 229, ap. 1, b. 33, l. 25.

⁵² *Komjaunimo prožektoriaus nuostatai*, Vilnius, 1980, p. 5.

⁵³ Alytaus medvilnės kombinate 1968 m. dirbo 350 komjaunuolių. Leido *Komjaunimo prožektorius*; Iš Alytaus LKP 60-mečio medvilnės kombinato partinio komiteto posėdžių, in: *LYA*, f. 17389, ap. 1, b. 1, l. 109.

⁵⁴ Pirmosios draugovės LSSR pradėtos kurti 1959 m., patvirtinti liaudies draugovių nuostatai; J. Vidūnas, „Liaudies draugovės – 10 metų“, in: *Liaudies sargyboje*, 1969-02-28.

⁵⁵ Edvardas Uldukis, „Draugiškasis teismas svarsto draugovininkę“, in: *Tiesa*, 1963-06-13.

⁵⁶ L. Banelis, „Išbarstytos valandos“, in: *Panevežio tiesa*, 1980-02-27.

⁵⁷ 1980 m. pirmo ketvirčio ataskaita iš lengvosios pramonės srities: iš 256 smulkių vagysčių šešias išaiškino draugovininkai, in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 49, l. 44, 53.

tvoros. Jau, žiūrėk, per tvorą kokie lipa. Šviesą įjungia milicininkas, kepurę užsideda, – eikit susirinkt. Tų butelių prisirenkam, jau čia gana. Dar reikia užkandos. Važiuojam prie mėsos kombinato, pasistatom mašiną šone. Vėl sėdim visi, laukiam. Baigiasi pamaina, eina žmonės. Na, sako, junkim šviesą viduj, salone. Milicininkas užsideda kepurę. Tik sąmyšis, sambrūzdis ten prie stotelės. Nukriko. Nueinam, vėl susirenkam dešras, viską. Užkandos – kiek nori!⁵⁸

Meistrai, užuot saugoję žaliavas bei produkciją ir kūrę nepakantos atmosferą vagystėms, kai kuriais atvejais patys tiesiogiai vadovavo grobimui. Administracija, kontroliuodavusi materialiai atsakingų asmenų (ir nežinybinės apsaugos sargų⁵⁹) darbą, nenorėjo viešinti realios situacijos įmonėje: „Neturėtume kur akių dėti, jei išaiškintume visus graibštukus, – atvirai kalbėjo [Šiaulių mėsos, – K. G.] kombinato direktorius Vincas Vileikis, – lenktyniaivime užimtume blogesnes vietas“⁶⁰. Vykdyti patikrinimai (revizijos, inventorizacijos, reidai), turėję fiksuoti realių produkcijos ir žaliavų kiekį, *Šluotoje* buvo dar viena tema pajuokai: ironizuojami ir revizijos metu lėbaujantys revizoriai, ir „nevykėliai“, kurių grobstymo istorijas užbaigė nelauktas patikrinimas. Nekokybiškas inventorizacijas rodė ir LSSR prokuratūros surinkta patikrinimų medžiaga⁶¹. Dažni duomenys apie pavestų pareigų nevykdymą, sąmoningą slėpimą, institucijų papirkinėjimą ir visuotinį abejingumą vagiliavimui perša išvadą apie aukštą korupcijos lygį ir tik smulkmenų registravimą oficialiose ataskaitose. Viešojoje erdvėje korupcija vaizduota kaip įmanoma tik protekcijų neturinčio sargo atveju, o korpumpuotų milicininkų būti visai negalėjo: kyšius imdavo tik Niujorko policija⁶².

GROBSTYTOJAI: „KOMBINUOTOJAI“ IR „NEŠĖJAI“

Kiekvienoje įmonėje buvo nusistovėjusi savita grobstymo struktūra – tai buvo viena darbo kultūros dalių. Sukaupti produkciją ar žaliavas grobimui įmonės viduje reiškė „sukombinuoti“. Viena kombinavimo formų – organizuota, paremta visų dirbančiųjų bendru siekiu įtraukti kuo mažiau žaliavų bei produkcijos į apskaitas – dažniausiai vienijusi brigadą. Šiuo atveju naudotasi planavimo sistemos trūkumu: nurodytos normos

įvykdomos, o gauta viršnorminė, nefigūruojanti dokumentuose produkcija – pasisavinama⁶³. Darbininkai turėjo savo darbu prisidėti prie „plano apžaidimo“: sunaudoti kuo mažiau žaliavų gamyboje, ir kartais dirbti viršvalandžius – apskaitoje nesančias žaliavas paversti

Kolūkio turtas – namo! Agitacinis plakatas. 1963

neapskaityta produkcija. Už nelegalią gamybą ir viršvalandžius įmonių vadovai atsiskaitydavo darbininkams leidimu pasisavinti dalį perteklinės produkcijos. Vis dėlto darbininkai siekdavo pasisavinti dar didesnę kiekį – pergudrauti iš cecho darbininkus išleidžiantį ir tikrinantį brigadininką.

Organizuoto kombinavimo atveju kiekvienas darbininkas turėjo kiek kitaip atlikti jam pavestą darbą. Žaliavų priėmėjo svarstyklės sverdavo ne žaliavų augintojų naudai, laborantai nustatydavo mažesnę riebalingumą piene ar didesnę šiukšlingumą grūduose⁶⁴. Mėsos pramonėje gyvulių šalinimo organų, tokių kaip šlapimo pūslė, žarnos, svoris būdavo fiksuojamas didesnis, nei iš tikrųjų. Keičiama receptūra: dešrose atsidurdavo daugiau vandens ar svogūnų. Naudojamosi broko ir gedimų normomis: staklės įausdavo siūlelį ne vietoje, vyno buteliai galėjo išdužti pagal „normas“, o maisto pramonėje gendantys produktai – sugesti. Krovėjai pakraudavo mažiau ar daugiau į vagonus (priklausomai nuo to, kam ir kur vežama)⁶⁵, o galiausiai sargai

⁵⁸ Interviu su Stasiu, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

⁵⁹ Alytaus mėsos kombinate budima nuo 10 iki 23 val., ir kontroliuojama materialiai atsakingų asmenų veikla; iš LSSR prokuratūros patikrinimų kombinate medžiagos, in: LCVA, f. R-809, ap. 3, b. 673, l. 38.

⁶⁰ V. Trečiokas, *op. cit.*, p. 39.

⁶¹ Dėl inventorizacijų Klaipėdos, Šiaulių, Alytaus ir Tauragės mėsos ir pieno pramonės įmonėse, in: LCVA, f. R-809 ap. 3, b. 554, l. 1.

⁶² *Laikas išsiaiškinti, kurie policininkai ima kyšius. I – Sunku tai padaryti. Lengviau nustatyti, kurie neima.* (A. Čiurkinas) (*Šluota*, 1972, Nr. 3, p. 10).

⁶³ Viršnorminės materialinės vertybės turėjo būti registruojamos, o už jų slėpimą baudžiama: 1981 m. nutarimas „Dėl viršnormatyvinių ir nenaudojamų materialinių vertybių realizavimo tvarkos“, in: Lietuvos TSR įstatymų sąvadas, t. 5, Vilnius: Mintis, 1986, p. 103–107.

⁶⁴ Iš ataskaitų LSSR prokuratūrai, in: LCVA, f. R-809, ap. 3, b. 673, l. 2.

⁶⁵ 1975 m. vidutiniškai visoje respublikoje viename vagonu trūkdavo 100 kg mėsos. 1973 m. iš 9200 t išvežamos produkcijos Vilniaus mėsos kombinate trūko 11,1 t mėsos gaminių (0,12% produkcijos) (LCVA, f. R-809, ap. 3, b. 463, l. 144, 293; b. 554, l. 47).

už sutartą kainą tikėdavo tuo, kas parašyta popieriuje. Įmonėse, kur buvo praktikuojamas organizuotas kombinavimas, buvo galimas pasisavintos produkcijos vartojimas vietoje: LSSR prokuratūrą 1976 m. pasiekė Tauragės rajono prokuroro ataskaita, jog trūkumas mėsos kombinate susidarė, nes „darbininkai virdavo mėsą vietoje pavalgyti“⁶⁶.

Nesudarius pertekliaus darbininkams vagiliauti nebuvo leidžiama: situacijai apibrėžti įmonėse vartotas specialus žargonas – „karantinas“. Įmonės darbininkai buvo įsitikinę, jog grobstymas trūkumo įmonei nesudaro, nes leidimas produkcijai pasisavinti duodamas įmonės valdyme dalyvavusių asmenų, sekusių produkcijos perteklių ir trūkumą. Nors prokuratūros darbuotojų patikrinimo metu Alytaus mėsos kombinate 1979 m. rastas 30 tonų mėsos trūkumas, pastarąjį buvo galima greitu laiku padengti: nesant vidinės gamybos apskaitos vienur susikaupusį trūkumą kitur kompensuodavo „plano apžaidimas“ (dėl šios priežasties revizoriai kartais negalėdavo užfiksuoti trūkumų)⁶⁷. Tikrajai situacijai nuslėpti buvo klastojami dokumentai: naikinami žaliavų priėmimo kvitai, taisomi žaliavos kokybę liudijantys ir kiti dokumentai⁶⁸. Inventorizacijos vykdomos formaliai, todėl įmonės viduje tapdavo sunkiau kontroliuoti apskaitytą ir neapskaitytą produkciją, – susikaupęs trūkumas ar perteklius, užfiksuotas revizijos metu, laikytas pagrindu kelti baudžiamąją bylą.

Produkcija galėjo būti kombinuojama ir be vadovybės žinios, sutartinai veikiant tam tikrų specialybių darbuotojams, arba kiekvieno, tiesiogiai su gamyba susijusio darbininko iniciatyva⁶⁹. Individualus kombinavimas dažniau pasinaudodavo turto nesaugojimo aplinkybe: atviroje ar nerakinamoje patalpoje laikoma produkcija, galimybe darbo metu vaikščioti po visus cechus bei darbo metu išeiti iš kombinato teritorijos, ar seifu, kurio raktų kopijų skaičiaus negali niekas tiksliai nustatyti⁷⁰. Kaip matyti iš Alytaus medvilnės kombinato partinio komiteto dokumentų, nesant materialinės apskaitos, buvo keblu fiksuoti trūkumus: „Negalima pasakyti, kad būtinai vyksta grobstymai, bet peršasi išvada, kad taip yra“⁷¹.

Po sukombinavimo vykdavo produkcijos pasisavinimas – grobimas. Pasisavinimas pagal būdus skirstytas į vežimą (rus. *вывоз*) ir nešimą (rus. *вынос*)⁷². Ve-

žimas – dažniau įmonės valdybos ir tarpinės grandies vadovų (meistrų, brigadininkų) grobimo būdas: tam reikėjo sukaupti didesnę produkcijos kiekį. Neturintis galimybių „išvežti“, produkciją „nešdavo“. Grobstymas, viešas – dažnai legalizuotas – įmonės viduje, už įmonės teritorijos ribų tapdavo nusikalstamu elgesiu. Įtartina nešulį galėjo patikrinti VRM darbuotojai, todėl produkciją reikėjo kūrybingai paslėpti.

Priklausomai nuo gamybos specifikos, produkcijos nešimo būdai skyrėsi. Pagrindinė nešančiojo slėptuvė – jo paties kūnas ir drabužiai. Vyrai produkciją nešdavo ant pečių, tvirtindavosi diržais ar gumomis prie juosmens ir šlaunų, o moterys darydavosi specialius, kaip respondentės įvardydavo, „korsetus“ iš dviejų – celofano, kad produkcija liktų švari, ir medžiaginio audinio – maišų, kuriuos įvilkus vieną į kitą galėdavo apsiuosti liemenį ir susisegti saga. Taip pat buvo slepiama liemenėlėse ir kelnaitėse. Pastarosiose buvo nešami suvyti ir tris kartus perrišti siūlai, kaip respondentės vadindavo – „balnas“. Ir moterys, ir vyrai produkcija apsvyniodavo (taikyta audiniams), slėpdavo rankovėse, kišenėse, tvirtindavo prie blauzdų ir dengdavo plačiomis kelnėmis, sijonais. Vyrai nešiodavo keliais dydžiais didesnius aulinius batus, kurių padai būdavo iškljami vogta produkcija. Produkcija slėpta gobtuvuose ar net po kepurėmis. Būdavo išradingai išnaudojama kiekvienos produkcijos specifika: pavydžiui, kojinių išnešamos tiesiog jas apsimovus, o alkoholiniai gėrimai pilami į celofaninius maišelius, kuriuos reido metu buvo galima pradurti ir įkalčio atsikratyti⁷³. Dėl šių priežasčių darbininkų aprangos „mados“ nekito: plačios kelnės, megztiniai ir sijonai, lietpalčiai, siekiantys blauzdas vasarą, ilgi palčiai žiemą, gausiai dekoruoti kišenėmis.

Kiti grobimai buvo atliekami panaudojant ne pagal paskirtį įvairias įmonės patalpas. Viena tokių vietų – kanalizacija: „Tai plukdydavo... Kanalizacijos vamzdinai po visą „Medvilnę“ [Alytaus medvilnės kombinatą – K. G.], net išeina į Nemuną. Ten tai vamzdis, ooo, gali eit tuo vamzdžiu. Tai įtrenkei į celofaninį maišą tą ruloną, įmetei į kanalizaciją, ir išplaukdavo, pasiimdavo prie Nemuno“. Metodas ne visada taikytas sėkmingai – dideli ir sunkūs maišai užstrigdavo⁷⁴. Buvo naudojama si ventiliacija, stoglangiais ir tinkamu apšvietimu: nešama tamsiu paros metu arba anksti ryte⁷⁵. Produkcija

įvykdyti „vežimo“ būdu (LYA, f. V-100, ap. 1, b. 49, l. 29).

⁷³ Interviu su Angele, Danute, Aldona, Kazimieru, Gražina, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas; *Šluota*, 1967, Nr. 17, p. 7; LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 620, l. 5, 6, 27, 31, 33, 57, 124, 188.

⁷⁴ Interviu su Stasiu, Kazimieru, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

⁷⁵ Nešimas dažniau priklausė nuo pamainos laiko. Daugiausia darbininkų dirbdavo 9–18 val. pamainoje, todėl „nešimų“ skaičius šiuo metu didžiausias. Kiekvienoje įmonėje ir skirtinguose miestuose laikas skyrėsi: pavydžiui, iš Alytaus lengvosios pramonės įmonių „nešama“ („sugaunama“) 18–24 val., o Kauno – 24–9 val. (iš OBXCC smulkaus grobimų 1976 m. I ketv. analizės, in: LYA, f. V-100, ap. 1, b. 41, l. 17).

⁶⁶ LCVA, f. R-809, ap. 3, b. 436, l. 112.

⁶⁷ *Ibid.*, l. 2; I. Murašovas, *op. cit.*, p. 34–36.

⁶⁸ LCVA, f. R-809, ap. 3, b. 554, l. 47; b. 436, l. 103.

⁶⁹ „Kas sugeba“ – taip rašė 1967 m. „Masčio“ trikotažo gamybinio susivienijimo darbuotoja (iš anoniminių apklausų, in: LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 100).

⁷⁰ LCVA, f. R-809, ap. 3, b. 554, l. 77; b. 436, l. 32.

⁷¹ LYA, f. 17389, ap. 1, b. 1, l. 72.

⁷² Taip skirstytas smulkus grobimas OBXCC statistinėse analizėse. Kadangi tirti smulkaus masto grobimai, dominuoja nešimo forma: 1980 m. I ketv. mėsos ir pieno pramonės įmonėse iš 396 smulkių grobimų tik 6

slėpta ir šiukšlių dėžėse: išnešta su šiukšlėmis produkcija tapdavo darbininko nuosavybe. Kontrolės kliūtys būdavo įveikiamos gudravimais: dešros išmetamos į lauko teritoriją prakišant jas pro grotuotus langus, o tvoros kartkartėmis vis praardomos, produkcija permeta per viršų⁷⁶. Apgaudinėjimui buvo išnaudojamos įvairios aplinkybės: darbininkai meluodavo ir vaidindavo – šioje srityje buvo kūrybingi.

Grobstymas buvo tapęs kasdienybės dalimi, deficito ekonomikos sąlygomis jis apėmė visus: grobsčiusius, vogtas prekes vartojusius ir reiškinių stebėjusius. Dėl kasdienio kontakto su reiškiniu tokia praktika tapo įprasta – tam tikra norma. Teismų bausmių prevencinė kontrolė efektyviai neveikė dėl galiojusių smulkiam grobimui palankių įstatymų. Buvo baudžiama švelnio-

⁷⁶ Iš LSSR teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto surinktos medžiagos, in: LCVA, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 127; b. 1524, l. 17–20.

mis bausmėmis, o įmonių vadovai, dažnai patys dalyvaudavę grobstymuose, siekė neviešinti vidaus problemos, nepranešdavo apie nusikaltimą, „teisdavo“ įmonės viduje skirdami menką nuobaudą. Kontrolės funkciją vykdyusių institucijų bei organizacijų atstovai dažnai buvo nemotyvuoti išaiškinti nusikalstamas veikas, nes patys įsitraukdavo į grobstymus. ❏

Karas grobstytojams! Agitacinis plakatas. 1985

Prieš ir po 20 metų

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ

Devyniasdešimtaisiais, kai buvome „maži“, patys jauniausi televizijos koridoriuose (tuomet tebuvo viena televizija, ir jos adresą kaip du kart du žinojo visi: Konarskio 49, Vilnius), žvengdavom iš visų ir iš savęs. Nebuvome uzurpatoriai ar chamai, tiesiog visos durys buvo atvertos, landos atlapotos. Tereikėdavo įveikti nesudėtingą dikcijos patikrą (šis atrankos kriterijus veikiai dingo ir, kaip matote bei girdite eteryje, ligi šiol negalioja), formaliai pasiprašyti Lietuvos radijo ir televizijos komiteto generalinio direktoriaus, ir tu – jau televizinininkas. Tuomet išties daug kas buvo juokinga. Labiau graudu, bet ir juokinga.

Atrodytų, nebent tuometė politinė ir ekonominė suirutė, sumišusi su kolektyviniu tikėjimu bet kurio tautiečio mitinėmis galiomis, jo troškimu bei gebėjimu „vardan tos...“ nuversti kalnus ir dykroje įveisti rojaus sodus, galėjo leisti tokią nežabotą pienburių laisvę per plauką nuo TV eterio ir, ką čia slėpti, pačiame eteryje (vieniame!). Bet tai nulėmė ir kitos aplinkybės. Tarp ano meto televizinininkų ir mūsų, į Žurnalistikos institutą atėjusių su Sausio 13-ąja, žiojėjo amžiaus praraja: vos vyresni studentai bei absolventai daugiausia darbavosi spaudoje (mat tik vėliau įvyko prestižo slinktis į televiziją, paskui – interneto žiniasklaidos link), o televizijos senbuviai ir veteranai su mumis, varliais, kalbėdavo kauštelėjusiomis arba diktorių intonacijomis, – abiem atvejais, tarytum iš varpinės, atitrūkę nuo žemės. Kietos rankos televizijoje nebuvo, nes negalėjo būti: virsmo ir suirutės laikotarpiu niekas nesijautė pakankamai „kietas“. Taigi be vy-

resnėlių priežiūros augome patys sau, kaip kokie *gavrošai*.

Piemeniškas žvengimas LTV Naujienų tarnybos koridoriaus dešiniame flange dažniausiai būdavo nei apie šį, nei apie tą. Bet pasitaikydavo taiklių pašmaikštavimų, tinkančių ir nūdienos aktualijoms. Būdavo, kuris nors žaliūškų atsidusdamas sukneba: „Neturiu temos...“ Viena akimirksnių iki skausmo pažįstama žinia kolegoms sukeldavo gailėtį, tarsi suvaitojęs būtų išsisukęs koją ar susilaužęs šonkaulį. Bet kaip mat pasigirdavo griausmingas kvatojimas: „Tema visada yra: kodėl vaikučiai plėšo knygas! Cha, cha!“

Ilgainiui pasidaravus pustuzinyje skirtingų redakcijų, peršasi prielaida, kad viena įprasčiausių anekdotinių situacijų televizijos užkaboriuose – ir bjauri, ir juokinga valdymo arba kūrybos krizė, kai pritrūksta vadinamų „temų“. Tai amžina žurnalistinė tragi-komedija, kai reikia spauste išspausti naujieną, aktualiją, įdomybę, istoriją, daugmaž žiūrimą reportažą (senu TV žargonu, *siužeta*); iš ko, apie ką – nulis minčių... Stebėtina, bet, slenkant laikrodžio rodyklei ir artėjant žūtibūti-nei ribai, nulis *visada* pavirsdavo kitu skaičiumi, bent šiuo tuo po kablelio. Matyt, tai vadinama *brainstorming'u*, kolektyviniu sprendimu: iš kolegų smegenų ant popieriaus lyg faršo siūlelis iš mėsmalės nutįsdavo vienas kitas teiginys, klausimėlis, už šio siūlelio užsikabinęs krizės ištiktasis reporteris užguldavo žalią telefoną su diskiniu numeriu rinkikliu ir, sumedžiojęs bent vieną pašnekovą, išgūrindavo jo filmuoti

(kai reporteris arba tema „dega“, montažui pakanka interviu, kiti vaizdai išgraibstomi iš laidos archyvu).

Žinios ir tada pasirodydavo laiku. Sekundės tikslumu sušmėžuodavo užsklanda (*vinjetė*), pasirodydavo Algimanta Žukauskienė sniego baltumo rankogaliais (niekam nė nesisapnavo, kad šios eterio žvaigždės karjerą pagadins nelemtas vaidmuo skalbimo miltelių reklamoje) ir pristatydavo reportažus – labiau vykusius ir išspausčius, aprūkčius. Tiesa, žaliūškų produkcija dažniau buvo transliuojama pavakario arba vakaro žiniuose, kurias pakaitomis vedė du Rokai (TV3 žinių užstalėje tebeplūstantis Petkevičius ir Seimo Atominės energetikos komisijai... hm... vadovaujantis Žilinskas). Bet koks gi skirtumas. Ne taip jau svarbu, kieno ir kokie rankogaliai šmėsčioja ekrane. Žiūrovai vis tiek ir dabar dorai nežino, nebent nesąmoningai įtaria, kad iš tikrųjų laidos anonsas kone kasdien galėtų skambėti maždaug taip: „Šiandien žiniuose: kas nutiko X, kaip susiklostė Y ir... kodėl vaikučiai plėšo knygas“.

Kartu didėjantis informacijos perteklius ir stygius kaip televizijos fenomenas „TV narvelyje“ jau aprašytas. Viena vertus, prielaida šiam fenomenui yra pati televizija: masinis piktografinis mediumas, transliuojantis dieną ir naktį, tarnaujantis verslo, industrijos tikslams, yra sutvertas ne tik informuoti ir interpretuoti, bet ir formuoti, deformuoti, net kurti, dauginti (beje, ir ignoruoti) įvykius bei reiškinius.

Kita vertus, šiam fenomenui esama apynasrio: televizija yra ir

žiniasklaidos priemonė, apibrėžta, apribota, ipareigota teisinių normų, etikos, profesinių taisyklių. Nors technologijos bei finansų srautai toliau nuo įstatymų raidės ir klasikinės žurnalistikos kanonų, *de jure* televizijoje vyrauja žurnalistai. *De facto* sistemos ir tendencijų jie nevaldo, dažnai net nekontroliuoja, bet vis dėlto įtakoja verslo ir profesinės misijos disproporcijas dydį. Svarbiausias ir yra būtent disproporcijos dydis, o ne balansas, nes šio, kaip rodo globalūs virsmai, analizės ir prognozės, nėra ir nebus, – niekas nesugalvoja, kaip jis galėtų būti, nes verslo ir misijos funkcijos pernelyg prieštaringos, ir ta priešara vis aštrėja. Taigi žurnalistai turi ne pačių galingiausių, bet visgi svarbių ir realių svertų tai disproporcijai keisti, po truputį bandyti ją prilaikyti...

Ir kaip gi sekasi TV misionieriams?.. Po dvidešimties metų gimtajame eteriye – vis dar pernelyg gausu niekinčiausio balasto, kuris nėra nei verslas, nei misija, o tik – „kodėl vaikučiai plėšo knygas“. Padaužiškas savavaliavimas ir nepakaltinamas eksperimentavimas vis dar leidžiamas ir atleidžiamas eterio žaliūkams, tarytum jų pačių nežemintų nerašytas, bet aki-vaizdus „TV nepilnamečių“ statusas. Skaudžiai pažįstamas naujoko braižas, kai su užsidegimu valkiojama seniai mirusi tema. Tenka be galo laukti, kada televizinininkai subręs: juos vis pakeičia jaunesni...

„TV narveliu“ televizija – žavi ir galinga. Ji protinga, tik gudrauja ir apsimetinėja. Perpratus jos ydas, turėti su ja reikalų įdomu, smagu ir, ką ir kalbėti, naudinga. Visada malonu sulaukti pasiūlymų toliau dirbti televizijoje. Kaskart maga: kas ką sugalvoja? Ar vyksta kažkas nauja? Jei vykėtų, magėtų padirbėti. Bet patyrimas štai koks. Sėdi priešais ir vėl, kaip pastarąsias dvi dekadas, trisdešimtmetis televizinininkas, ir sprogina entuziazmu: yra daug niekam tikusių laidų, bet ši, kurią *mes darome* (taip, taip: laidos ne kuriamos, bet daromos, būna padarytos; gal ir titruose veikia skaitysime:

„Laidą darė:...“) bus kitokia. Puiku! O kokia strategija? Tikslai? Formatas? Komanda? Technika? Biudžetas? Perspektyvos? Niekas neaišku, bet laida tikrai bus! Tai jau, kurgi ne... Televiziją tebetempia šarmingas, nuspėjamas, klystantis ir nepakaltinamas jaunas entuziazmas.

Kai buvome tie „patys jauniausi“, tai didžiausias noras buvo, kad mūsų lig ausų dantyta gauja turėtų vedlį – seną vilką, eterio asą, su kuriuo traukti į medžioklę būtų ne šiaip privilegija, bet didžiausias nuotykis, svajonė... Ai, ai. Romas Sakadolskis tuomet mums buvo vienintelis, turintis vertingos patirties vakarietiškoje žiniasklaidoje, bet ir jį tesutikdavome auditorijoje, o ne redakcijoje. Gaila.

Ir apmaudu, kad dabartiniai vilkiukai bastosi be randuotų vedlių. Didesnė patirtis, užuot puoselėjama ir perduodama, nešdinasi iš TV redakcijų. Brandesniems televizinininkams taškyltis dominuojančiame sraute tampa įkyru, nuobodu, nepatogu, nepakeliamu, bergždžia, – visai nutinka. Šiaip ar taip, tarp TV kūrėjų našiausių, vadinamojo „aukso amžiaus“ 40–50-mečių yra nykstamai mažai. Taigi apgailėstaujant atmetus pasiūlymą, neteko papildyti retų jų gretų. Tų pačių šaukolių kalbintas vyresnysis kolega, pasirodo, irgi atsisakė tempti „kitokios“ laidos dvikinę.

Tad susiklosto štai tokia keista padėtis: tarsi yra valios ir galios dirbti, tarsi galėtų mažėti nedarna, gerėti disproporcija. Bet nemažėja, negerėja.

Pagerės, jei sumažinsite mokesčius, – tokia buvo žiniasklaidos atstovų žinutė parlamentarams minint Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dieną Seime. Tą blausų gegužės pirmadienį bandelių kepėjai ir parduovėjai jautėsi apgerbti (ar apdrėbti?), nes buvo linksnuojami nuo pat ryto: per radiją, internete, tribūnoje parlamente. Esą, žiniasklaida – ne kepyklėlė, žurnalistai – ne bandelių parduovėjai, reikalavimai – ypatingi, todėl ir PVM'as privalas būti išskirtinis. Reikalavimas lyg pagrįstas. O pažadai?

Padidinkite finansavimą Spaudos, radijo ir televizijos fondui, atsigaus savitvarka, regioninė, kultūrinė ir edukacinė žiniasklaida. Tikrai? Bene misija klestėjo ir buvo iš esmės geriau, kol galiojo mokesčių lengvatos? Jei taip, priminkime bent tris išpūdingus, paveikius, ilgalaikius žiniasklaidos projektus, tarkime, televizijoje. Kodėl tokių neprisimename?.. Dalykas tas, kad iki mokesčių padidrinimo žiniasklaida vertėsi laisviau, žurnalistai pragyveno žmoniškiau, bet sisteminiai įpročiai, lūkesčiai ir poreikiai – ne tik televizinininkų, bet visos žiniasklaidos, jos vartotojų ir kritikų – buvo tie patys: brandai, kultūrai, mokslui, švietimui darėsi vis labiau ankšta. Panašėja, kad jei po 20 metų žmonės dar besupras, kodėl minime Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dieną, tai bus ne žiniasklaidos nuopelnas: nepriklausomybės karta, dabartiniai abiturientai, užaugę su mūsų sukurta (o gal padaryta?) žiniasklaida, rašiniuose atvirai deda į šuns dienas pamatines – pradžiai valstybines, tautines – vertybes į šuns dienas ir įrodinėja, kad lietuviybė, valstybingumas, tradicijos, kalba, tautiškas terūpėjo sovietmečiu, o dabar svarbiausia integruotis ir globalizuotis. Taigi grasinimai, kaip *bus* prastai, negražinus lengvatų, skambėjo pavėluotai; o pažadai, kad, jas gražinus, *bus* geriau – nepakankamai įtikinamai.

Tądien pozityviau nuteikė prognozė rečitalis Signatarų namuose. Reta prabanga: rytas senamiestyje su fortepijono muzika. Beveik jokių kalbų, agitacijos, propagandos, populizmo, saviplakos. Gyva erdvė apmąstymams, dermės pajautai. Atspėkite: kiek žiniasklaidos atstovų buvo rečitalyje? Daugiau ar mažiau nei mitinge apie bandeles? Tai va. Jūs, kaip visada, esate teisūs. Dėl to juolab verti atsipūsti, pabūti (su) savimi. Tegu bus saulėtas trumpasis metų laikas, kai šeimos kartu leidžia laiką ne prie televizoriaus. Giedra, šiluma lai vilioja kuo toliau nuo visokių ekranų. Gražios vasaros. ☞

Istorija kaip politinės neutralizacijos objektas

ALVYDAS JOKUBAITIS

Apie Europos atmintį rašysiu kaip politikos filosofas. Tam egzistuoja kelios pagrindinės priežastys. Pirma, politikos filosofija yra disciplina, kurią geriausiai išmanau. Antra, vadinamieji „kultūrinės atminties“ tyrinėjimai neišvengiamai atsiremia į politiką. Nėra kolektyvinės atminties be politikos. Trečia, kultūrinės atminties tyrinėtojai naudoja tas pačias argumentų matricas, kaip ir politikos filosofai. Atminties teoretikams kalbant apie istorijos ir kolektyvinės atminties skirtumus, politikos filosofai prisimena diskusijas apie mokslinio ir praktinio žinojimo skirtumus.

Šio teksto argumentas pagrįstas dviem pagrindinėmis prielaidomis. Pirma, manau, kad politika neturi savarankiškų vertybių. Politinėmis vadinamos vertybės visada turi nepolitinių kilmės šaltinių, nurodantių į moralę, teisę, ekonomiką, mokslą ar religiją. Tarp nepolitinių prasmės šaltinių galima rasti ir požiūrį į istoriją. Antra, kadangi politika neturi savarankiškų vertybių, tuo naudojasi kitos kultūros sritys. Britų filosofas Michaelas Oakeshottas kalbėjo apie tris skirtingus žmogiškojo patyrimo modusus – praktiką, teoriją ir meną, kartais prie jų pridurdamas ir istoriją. Kiekvienas patyrimo modusus pasižymi savita struktūra, normomis ir reikalavimais. Tarp jų vyksta nuolatinė kova dėl viešpatavimo. Kiekvienas patyrimo modusus nori užvaldyti požiūrį į politiką ir istoriją.

Požiūrio į politiką permainos susijusios su požiūrio į istoriją pokyčiais. Visada galima rasti politinę filosofiją, padedančią suprasti šiuos pokyčius. Liberalų požiūris į istorijos ir politikos santykius šiandien leidžia paaiškinti dabartinių permainų kryptį. XX a. antroje pusėje atsirado daug paskatų imtis politinio istorinės vaizduotės neutralizavimo. Po Antrojo pasaulinio karo ši reikalą paskatino vokiečių nacionalsocializmo nusikaltimai. Vokietijos ir kitų šalių totalitariniai režimai piktnaudžiavo apeliacijomis į istoriją.

Prieš kelis dešimtmečius kilo nauja kosmopolitizmo banga, susieta su globalizacija ir Europos Sąjungos integracija. Šie du procesai sustiprino liberalų įsitikinimą, kad politinis gyvenimas gali būti tvarkomas pagal universalius principus, nepriklausančius nuo istorinių skirtumų. Vakarų Europos šalyse prasidėjęs istorijos neutralizavimo procesas greitai persimetė į kitas žemyno dalis, įskaitant ir pokomunistines valstybes. Vidurio ir Rytų Europos šalių istorinę savivoką ištiko Vakarų visuomenių religijos, moralės ir metafizikos likimas – ji buvo patraukta iš politinio gyvenimo arenos. Politikai suformulavo reikalavimą „kuo mažiau istorijos“, primenantį garsųjį liberalių ekonomistų reikalavimą „kuo mažiau politikos“. Tai nėra atsitiktinis pažiūrų sutapimas.

Liberalioji istorijos ir politikos santykių samprata pokomunistiniu laikotarpiu išvirtino be didesnės pačių

liberalų pagalbos kaip sudėtinė visuomenės liberalizacijos proceso dalis. Pokomunistinis laikotarpis nebūtų pateisinęs savo vardo, jeigu nebūtų griaunama komunistinė sistema. Naikinant komunistinį režimą, buvo naikinama ir jo sukurta istorijos samprata. Kartu su kitomis privatizacijomis, buvo įvykdyta ir istorijos suvokimo privatizacija. Toliau gyvavo tautinės valstybės politika, tačiau ji patyrė vis didesnę liberalizacijos spaudimą. Juo labiau išsigalėjo liberalizmo politinės filosofijos principai, juo stipriau girdėjosi balsai, reikalaujantys politiką atskirti nuo piliečių istorinės savivokos. Istorija pradėta suvokti kaip asmeninio pasirinkimo dalykas, nesiskiriantis nuo piliečių sugebėjimo rinktis profesiją, gyvenamąją vietą, prekes ir laisvalaikio formą.

Pokomunistinis laikotarpis gali būti apibūdintas kaip liberalų požiūrio į istoriją išsigalėjimo laikotarpis. Net jeigu patiems liberalams atrodo, kad pokomunistinėms visuomenėms vis dar trūksta liberalizmo, jos keičiasi šiai politinei filosofijai palankia kryptimi. Ekonominis visuomenės išskaidymas į savo asmeninę naudą besirūpinančius individus-atomus palietė kultūros, istorijos ir politikos supratimą. Piliečiai tampa vis mažiau pajėgūs bendriems politiniams veiksams. Tai rodo ne tik politinio dalyvavimo nuosmukis, bet ir didėjantis nesugebėjimas susitarti dėl istorijos. Ankstesniais laikais istorinėms asmenybėms statyti paminklai buvo tautos vieningumo simboliai. Dabar jie tapo visuomenę skaldančių ginčų objektu. Nesutariama dėl paminklų reikšmės, jų ryšio su pastatymo vieta ir meninių savybių. Grožis tapo didesnio sutarimo objektu negu istorija.

Kas būdinga liberalų istorijos politikai? Norint atsakyti į šį klausimą, nereikia ieškoti naujų argumentų, bet užtenka atsakyti į klausimą „kas yra liberalizmas?“ Liberalai pabrėžia žmo-

gaus teisių, teisės valdymo, moralinio individualizmo, pliuralizmo, laisvosios rinkos, demokratijos ir pilietinės visuomenės reikšmę. Liberalizmo politinės filosofijos ašį sudaro moralinis individualizmas, propaguojantis atsargų požiūrį į bendrąjį gėrį, tautą, valstybę, visuomenę ir bendruomenę. Užuominos apie bendrąjį gėrį liberalams atrodo kaip nuolaida kolektyvizmui, totalitarizmui ir net tironijai. Net kai liberalai neatmeta bendrojo gėrio idėjos, jie būtinai pabrėžia, kad pirmenybė turi būti teikiama ne jai, bet individualiai gėrio sampratai. Liberalai netrukdo steigti senovės mylėtojų draugijų ir muziejų, tačiau jie nemano, kad tai turi būti valstybės rūpesčio objektas. Jie kantriai dalyvauja istorinių švenčių minėjimuose, tačiau tai daugiau mandagumo ženklas. Jų moralinė vaizduotė valdo ironija, neleidžianti rimtai žiūrėti į neliberalių epochų žmonių išpareigojimus valstybei.

Liberalizmo politinė filosofija išaugo kartu su moderniuoju Vakarų skepticizmu. Nuo pirmųjų dienų liberalizmui būdinga tai, ką Auguste'as Comte'as apibūdino kaip „pozityvizmą“. Tvirtą liberalizmo ir pozityvizmo sąjungą skatina abiejų pusių neįautrumas istorijos klausimams. Hanso Georgo Gadamerio žodžiais, „moksle negali būti vietos patyrimo istoriškumui“. Liberalai naudojami šia mokslinio pažinimo savybe. Jie siekia įtvirtinti mokslinį požiūrį į istoriją, kuris nepalieka vietos ginčams apie įvykių prasmę. Tai, jų nuomone, gali sumažinti politinių ginčų skaičių. Šiuo atveju sutampa liberalizmo ir pozityvizmo interesai. Vertybinis mokslininkų neutralumas sutampa su liberalų nešališkumu, kuris liečia ne tik požiūrį į moralę, bet ir istorijos supratimą.

Liberalai mąsto universaliais, kosmopolitiniiais, vietos ir laiko skirtumų nepažįstančiais principais. Jų politinė filosofija subraižyta tiesiomis linijomis, nepaliekančiomis vietos išskirtinėms aplinkybėms, nepakartojamiems įvykiams ir asmenybėms, vietinėms tradicijoms ir į visuotinius principus netelpantiems kultūros reiškiniams.

Liberalai įtariai žiūri į tai, kas transcendentiška individo atžvilgiu. Sudėjus liberalų atomizmą ir skepticizmą, gaunasi stiprus piliečių istorinę savivoką naikinančių principų junginys. Atomizmas individus uždaro jų privačių interesų kiaute, o skepticizmas griauja tikėjimą istoriniu ir politiniu bendrumu. Istorinei savivokai reikia tautą ir valstybę vienijančių naratyvų, prasmų bei simbolių. Moderniųjų tautinių valstybių kūrėjai nebuvo skeptikai.

Šalia atomizmo ir skepticizmo egzistuoja trečias veiksnys, formuojantis liberaliąją istorijos politiką. Jį galima apibūdinti kaip ekonomizmą. Liberalai mano, kad bet kurio dalyko vertę gali nustatyti rinka. Ekonomika jiems yra kaip pirmoji filosofija. Liberalų propaguojamas ekonominis žmogus sumanytas kaip Aristotelio politinio žmogaus priešingybė. Nuo XVIII a. pabaigos liberalai bando įtikinti, kad ekonominis žmogus gali išspręsti visas visuomenės gyvenimo problemas. Jie mano, kad *homo oeconomicus* ne tik gali, bet ir privalo pakeisti *homo politicus*. Šis įsitikinimas keičia požiūrį į istoriją. Ekonominis žmogus praeitį suvokia kaip vartojimo objektą, prekę ir gaminį.

Juo labiau ekonominis mąstymas užvaldo požiūrį į visuomenę, juo mažiau erdvės lieka istoriniams samprotavimams. Tautinei valstybei reikia istorijos, kaip teisę į politinį savarankiškumą ir suverenitetą pagrindžiančio argumento. XIX a. tautinių valstybių kūrėjai manė, kad politinis gyvenimas turi būti grindžiamas ne tik viešuoju administravimu, bet ir istorija bei kultūra. Kai ekonominė nauda pradeda suvokti kaip pagrindinis visuomenę integruojantis veiksnys, dingsta istorijos vaidmens suvokimas. Šiandien savo griaujamą darbą atlieka kelių principų junginys. Moralinis individualizmas nuvertina bendrąjį gėrį, pozityvizmas šalina ginčus apie istorinių įvykių prasmę, o ekonominis mąstymas naikina tautinio tapatumo ir išskirtinumo suvokimą. Moralinio individualizmo, pozityvizmo ir ekonomikos principų rinkinys užkerta kelią

politiniams istorijos aiškinimams. Istorinė savivoka tampa mažai reikšmingu visuomenės integracijos veiksmu.

Ekonominio žmogaus pasaulis orientuotas ne į praeitį, bet ateitį. Istorija jam yra ekonominių procesų sąlygotas dalykas, o mokslinė ir techninė pažanga prilygsta moralinei pažangai. Ekonominis žmogus istoriją suvokia kaip gaminį. Modernioji Vakarų mintis prasidėjo nuo Niccolo Machiavellio ir Thomaso Hobbeso techninio požiūrio į politiką. XIX a. nacionalistai pabandė šį požiūrį pakeisti, ir valstybei kaip *machina* ir *automaton* suteikti tautos, istorijos ir kultūros dvasią. Georgo Hegelio žodžiais, valstybė yra ne mechanizmas, bet „dorovinės idėjos tikrovė“. Dabartinis ekonominio požiūrio išsigalėjimas politiką ir vėl išstumia iš dvasios mokslų srities. Ji tampa valdymo ir vadybos reikalu, artimu kitoms ekonominėms veikloms. Susidaro išpūdis, kad daugelis tautų savo kultūrinį ir politinį savitumą gryn tik tam, kad galiausiai išnyktų ekonomikos kosmopolitizme.

Europos Sąjunga turi savo istorijos neutralizavimo politiką. Jos gynėjai ieško nešališko istorinio pasakojimo, galinčio įveikti politinius nesutarimus. ES negali sukurti to, ką Friedrichas Nietzsche vadino „monumentaliąja istorija“. Šios politinės organizacijos nariai apsiriboja abstrakčiais simboliais, panašiai kaip ant euro banknotų, kur vaizduojami langai, vartai ir tiltai. Europiečiai šiandien gali statyti paminklus tik abstrakcijoms – laisvei, lygybei, demokratijai ar rinkos ekonomikai. Nietzsche ES apibūdintų kaip „niekatrujų minią“. Šis *neutrum* retoriką naudojantis politinis subjektas bando sukurti *neutrum* istoriją, kurios pagrindinis tikslas – pabėgti nuo nepageidaujamos istorijos.

Nietzsche'ės žodžiais, kuriama eunuochų istorija: „eunuchams viena moteris lygiai tokia pati kaip ir kita, moteris kaip tokia, moteris pati savaime (*an sich*), amžinoji neprieinamybė – tad jokio skirtumo ką jūs tyrinėsite, kad tik istoriją pavyktų išsaugoti žaviai „objektyviai““. Nebūdama tauta ir valstybe, ES netapo *persona*, kuriai mirus

artimieji norėtų išsaugoti pomirtinę kaukę, kaip tai būdavo senovės Romoje. ES labiau panaši į Michailo Bachtino aprašytą karnavalinę kaukę, kuri karnavalo dalyviams leidžia pasijusti kitais, į save nepanašiais žmonėmis. Stebint Europos parlamento veiklą, sunku išvengti karnavalo išpūdzio. Europos parlamento nariai gauna išpūdingus atlyginimus ir privilegijas, bet jų darbai nerodo, kad jie parlamentarai. Jie labiau panašūs į naujuosius aristokratus. Gyvename naujoje politikos karnavalizacijos epochoje.

Nesu euroskeptikas, tačiau negaliu nematyti, kad ES kai kuriais atžvilgiais yra panaši į Sovietų Sąjungą. Po jos neabejotinai politiniu naujumu slepiasi panašios argumentų konstravimo matricos. Tiek SSRS, tiek ES politikai kalba apie tautų suartėjimą, internacionalizmo reikšmę, naują istorinę žmonių bendriją, naujo turinio ir naujos formos valstybingumą, lygiateisių respublikų sąjungą, kritikuojamos nacionalizmo atgyvenos, o prie kiekvienos naujos statybos būtinai pakabina-

mas plakatas, šlovinantis sąjungos vaidmenį. Skubama kalbėti apie bendrumą, kurio nėra kasdienio pasaulio žmonių protuose ir širdyse. Alexis de Toqueville'is veikale *L'Ancien régime et la Révolution* įrodinėjo, kad Prancūzijos revoliucija pratęsė senąjį režimą. Kai kuriais atžvilgiais panašiai galima kalbėti apie ES ir SSRS ryšį. Abiem atvejais dirbtinai propaguojamas bendrumas, kurio nėra tikrovėje.

Daugybę amžių, pradedant Antikos laikais, politika nebuvo stipriai suaugusi su piliečių istorine savivoka. Politinį istorijos vaidmenį sureikšmino tautinė valstybė. Nykstant jos sukurtiems istorijos ir politikos ryšiams, baigiasi atskira politinio mąstymo epocha. Tai daug rimtesnė permaina, negu dažnai atrodo. Pašalinus istoriją, iš politikos atimamas paskutinis kultūrinis veiksnys, nurodęs į kažką daugiau, negu valdžios institucijų funkcionavimas ir ekonominė gerovė. Politika suvedama į formalius teisės principus, ekonominės gerovės užtikrinimą ir viešąjį administravimą.

Tai galima apibūdinti kaip techninio, mechaninio ir procedūrinio požiūrio į politiką išsigalėjimą.

Šiandien ir toliau išlieka daug susidomėjimo praeitimi požymių, tačiau pastaroji vis mažiau suvokiama kaip politiškai reikšmingas veiksnys. Samprotavimai apie istorijos pabaigą susišaukia su diskusijomis apie politikos pabaigą. Piliečiai toliau domisi istorija, tačiau tai jau neturi didesnės politinės reikšmės. Jie toliau domisi politika, tačiau sociologiniai tyrimai rodo, kad yra tik pasyvūs jos stebėtojai. Ekonominė politikos teorija tapo pagrindine teorija. Ją papildo daugybė kitų – teisės, moralės, religijos, kultūros ir istorijos – ekonominių teorijų. Politinį santykį su istorija šiandien keičia asmeninis santykis su praeitimi. Istorija perkeliama į privačių emocijų lygį. Įsigali mokslo ir liberalizmo kuriamas požiūris į visuomenę. Toliau kalbama apie istoriją, bet vis mažiau jaučiamas tautos istorinio likimo bendrumas. Toliau domimasi politika, bet vis mažiau norima būti jos dalyviais. ❏

Artuma
Katalikiškas mėnraštis šeimai

Apie tai,
kas svarbu ieškantiems
Dievo ir žmonių artumos

Artumą galima užsisakyti nuo kiekvieno numerio savo parapijoje, bet kuriame „Lietuvos pašto“ skyriuje, interneto svetainėje www.post.lt (indeksas 5010) arba redakcijoje (Rotušės a. 23, Kaunas, tel. (8 37) 20 96 83).

www.artuma.lt

Lenkų kino portretas

LAIMA KREIVYTĖ

37-asis Gdynės lenkų vaidybinio kino festivalis (gegužės 7–11), šiemet kiek paankstintas dėl artėjančio Europos futbolo čempionato, vis dėlto neištirpo sportinių lūkesčių šurmuly. Lietuvoje, kai siaučia sporto virusas, gyvenimas sustoja. Gdynėje net nestabtelėjo, nes čempionatai ateina ir praėina, o geras kinas lieka. Mes galime tik pasvajoti apie tokį kiekį (į konkursinę programą atrinkta 14 filmų) per metus sukurtų skirtingų žanrų ir tematikos vaidybinių filmų, kad galima būtų rengti atskirą lietuviškų filmų festivalį. Svarbiausia vis didesnę pagreitį įgyjančio Lenkijos kinematografo sėkmės priežastis – ne tik stipri kino mokykla, bet ir mokesčių sistema, pagal kurią pelną iš filmų platinimo gaunančios kompanijos tam tikrą procentą skiria kino kūrimui. Lobti iš kino ir nepalaikyti nacionalinio kinematografo gyvybės – tai pjauti šaką, ant kurios sėdi. Arba, kalbant Hanibalo Lekterio

jos fobijomis ir puikybe, socialinėmis skriaudomis ir asmeniniais lūkesčiais. Taip pat ir savo istorijos – karo dramų ir nepriklausomybės pradžios laukinio kapitalizmo permąstymas. Norint nekalbėti abstrakčiai, geriausia pristatyti festivalio filmus ir jų kūrėjus, kurie noriai dalijosi mintimis po premjerų vykstančiose spaudos konferencijose.

Neabejotinai stipriausias 37 Gdynės kino festivalio filmas – Agnieszkos Holland „Tamsoje“ (*W ciemności*), pelnęs Auksinį liūtą. Tai filmas, iš tiesų panardinantis į tamsą – beveik visą laiką filmuota kanalizacijos požemiuose, kurių ankštumas ir drėgmė, regis, persisunkia per kadra. „Kino pavasario“ žiūrovams pasisekė, kad dar prieš Gdynę jie galėjo pamatyti šį filmą didžiojoje salėje, nors tokių žiūrovų ir nebuvo labai daug. Man iki šiol sugrįžta šio filmo vaizdai, ypač pagrindinio aktorius Roberto Więkiewicziaus veidas. Būtent jo akimis matome karo

Kadrai iš festivalio laureato Agnieszkos Holland filmo „Tamsoje“. Nuotraukos iš Gdynės kino festivalio tinklapio

tėvynainiams suprantamesne kalba – kąsti į maitinančią ranką.

Festivalyje labai aiškiai pajunti, kad nauji filmai atskleidžia kino ne tik kaip meno, bet ir kaip mąstymo būdo raidą. Tai kartu ir dabartinės Lenkijos visuomenės portretas – su

metais persekiojamų žydų nežmonišką pastangą išlikti. Tiesiogine ir perkeltine prasme Więkiewiczius yra šviesos ir tamsos laidininkas, niekada netapdamas tik juodu ar baltu. Iš pradžių jis gelbsti žydus tik dėl pinigų, kurių pats išsireikalauja. Tačiau atsa-

komybė už visiškai nuo jo priklausomų žmonių gyvybes pažadina jam pačiam netikėtą egzistencinį jautrumą, tikrą, o ne „kraujo ryšiais sutvirtintą“ artimo meilę. Tačiau filmas išvengia sentimentalumo ir moralizavimo – herojai ir jų poelgiai kupini prieštaravimų, niekas neturi tiesos ir gėrio monopolio. Pasiukojantys ir jautrūs žydai kartais elgiasi kaip bailiai ir išdavikai, o Więkiewicziaus iš žmonių nelaimės gyvenantis „plėšikas“ rizikuoja savo, žmonos ir dukros gyvybėmis, kad juos išgelbėtų. Ir nenorėdamas sau ir jiems pasirodyti per geras, pasibaigus žydų pinigams, pats jų duoda vyresniajam, kad jam „mokėtų“ – esą, kitaip žydai nesupras, kodėl jis jiems padeda. Filmą pastatytas pagal tikrą istoriją, nutikusią Lvove. Tikrasis herojus Leopoldas Socha tuoj po karo žuvo, gelbėdamas dukrą nuo sunkvežimio. Piktavaliai iš karto pareiškė, kad tai „Dievo bausmė“ už žydų gelbėjimą.

Priešpaskutinę festivalio dieną buvo paskelbta, kad į konkursinę programą įtraukiamas dar vienas filmas. Tai Władysława Pasikowskio „Derlius“ (*Pokłosie*). Šis trileris buvo jau ketvirtas šiais metais į programoje atsiderūrusių filmų, analizuojančių lenkų ir žydų santykius Antrojo pasaulinio karo metais. Tema itin nepatogi, kai kas juosta net pavadino antilenkiška. Pavadinimas ironiškai dviprasmiškas – ką pasėjai, tą ir pjausi, nesvarbu, ar sėjai pats, ar tavo tėvai ar proseneliai.

Po dvidešimties metų iš JAV į gimtąjį Lenkijos kaimelį grįžta vyresnėlis brolis Kalina (Ireneusz Czop). Jau pirmieji filmo epizodai sukelia nemalonų jausmą, kad kažkas ne taip. Paiškėja, kad jo jaunas brolis, kurį suvaidino vienas geriausių šių laikų lenkų aktorius Maciejus Stuhra, yra engiamas visos kaimelio bendruomenės. Net ir būsimo kunigo. Gal iš smalsumo, o gal kamuojamas kaltės jausmo vyriškis išardė žydų antkapius grįžtus kaimo kelius, visus juos sustatė savo javų lauke ir net išmoko hebrajų kalbos, kad galėtų perskaityti juose iškaltas pavardes. Įtampa vis labiau ima augti, kai vyresnėlis išsiaiškina, kad dabarti-

nė žemė, kurią tvarko jaunasis Kalina visai ne jų tėvo, o žydų, kurie čia gyveno prieš karą. Laipsniškai paaiškėja, jog patys kaimiečiai išžudė vietinius

Kadras iš Waldemaro Krzysteko filmo „80 milijonų“

žydus, tad todėl taip nenori, kad tiesa būtų atskleista.

Filmas savo stilistika primena Michaelio Haneke's „Baltąją kaspiną“ (*Das weiße Band*). Kaimelio vaizdai gražūs, atrodo, kad tai ideali vieta gyventi. Tačiau kiekvienas kadras alsuoja nepaaiškinama grėsmė, kurią kuria ne konkretus asmuo, o visas kaimas, skirtingos kartos, bandančios dangstyti viena kitos nusikaltimus.

Vienas žymiausių lenkų kino kritikų Tadeusz Sobolewski teigia, kad filmas visų pirma skirtas masėms, žmonėms, kurie žiūri tik TV serialus, laiko save dorais katalikais, tikinčiais į „gyvųjų ir mirusiųjų pasaulį“, „nuodėmių atleidimą ir kūno iš numirusiųjų prisikėlimą“, pamokslaujantys, jog reikia mylėti svetimą ir artimą kaip save, tačiau pamirštančiais, jog ir tie patys žydai įeina į šią formuluotę. Gyvi ar jau mirę, gyvenantys tarp mūsų. Neatsitiktinai režisierius renkasi tradicines formas trileriu kurti. Jo intencija aiški: filmas turi būti prieinamas ir suprantamas visiems, ne tik sinefilams. Tema universali, blogis niekur nedingsta, nusikaltimai dangstomi visur. Lietuvoje taip pat, tačiau nė vienas režisierius dar nedrįsta imtis tokios temos. Šio filmo esmė – ne žveisti, o papasakoti tai, kas turi būti papasakota ir pripažinti savo klaidas, kad ir kaip būtų sunku.

Lenkai nebijo savo istorijos, ir ne tik Jerzy Hoffmano „Varšuvos mūšio“ (*1920 Bitwa Warszawska*) 3D formatu.

Kartais tas santykis perdėm rimtas, kaip Marcino Krzysztalowicziaus filme „Žmogaus medžioklė“ (*Oblawa*), kartais pernelyg keistas, kaip Przemysławo Wojcieszeko „Paslapyje“ (*Sekret*) tačiau yra iš ko rinktis. Galima svarbius įvykius papasakoti ir be patoso, kaip Waldemaro Krzysteko filme „80 milijonų“ (*80 milionów*) – apie tai, kaip komunistinė Lenkijos valdžia norėjo nusavinti „Solidarumui“ suaukotus pinigus, o profsajungų aktyvistai paėmė pinigus iš banko ir paslėpė bažnyčioje. Filmas, nors ir remiasi tikrais faktais, pastatytas beveik kaip nuotykinis, tačiau be saldaus romantizmo. Būtų puiku, jei ir Lietuvoje atsirastų tokių istorijos interpretacijų – neslepiančių epochos siaubo, bet ir nestokojančių humoro.

Tačiau didžiausią išpūdį padarė nesenos istorijos atkūrimas. Leszeko Dawido filmas „Esi Dievas“ (*Jesteś Bogiem*) perkelia į nepriklausomybės pradžią, kai klesti kioskeliniai sava-

Kadras iš Leszeko Dawido filmo „Esi Dievas“

moksliai verslininkai, o gyvenamas ritasi skurdo link, nepaisant lūžtančių nuo prekių prekybos centrų. Tai filmas apie garsią lenkų repo grupę *Paktofonika*. Paprasti proftechninės vaikiniai repuodami perteikia pereinamojo laikotarpio vertybių sumaištį. Muzika tampa jų išsigelbėjimu nuo rutinos, bukinančių darbų ir paviršutiniškumo. Pagrindinis grupės veikėjas – Magikas, įtaigi ir kūrybinga asmenybė, plėšosi tarp noro būti su žmona ir sūnumi, ir vis labiau įtraukiančių narkotikų. Ironiškas filmo pavadinimas, paimtas iš Magiko dainos, tiksliai atskleidžia asmenybės ir laikmečio konfliktą – gal ir esi per koncertus ošiančios paauglių minios dievas, bet jautiesi nevykėlis,

nesugebantis prisitaikyti prie plėšraus pinigų pasaulio. Visi trys aktoriai sukūrė įtaigius vaidmenis, o pagrindinį herojų suvaidinęs Marcinas Kowalczykas gavo apdovanojimą už geriausią jauno aktoriaus darbą.

Istorijų, kad ir blindiškų, dar galima rasti, bet ko tikrai stinga Lietuvos kine – tai kritiško požiūrio į dabarties

Kadras iš Maciejus Žako filmo „Supermarket“

realijas, socialinio jautrumo vargstantiems: ne politikorektiško pabaksnojimo pirštu, o atskleidžiančių konkrečių žmonių išgyventą patirtį. Filmai „Supermarketas“ (*Supermarket*, rež. Maciejus Žakas) ir „Moterų diena“ (*Dzień kobiet*, rež. Maria Sadowska) rodo didžiųjų prekybos centrų veiklos mechanizmą, kur darbuotojai tėra pinigų darymo mašinos sraigteliai. Parduotuvė tampa galios ir pavergimo metafora. „Supemarkete“ kuriama beveik kafiška situacija, kai akumulatoriaus nusipirkti atėjęs žmogus apkaltinamas vagyste, išrengiamas, apieškomas, o kai nieko neradus, pareiškia netylėsiąs, tiesiog nugalabijamas. Čia svarbus ne siužetas, o slegianti visuo-

Kadras iš Maria Sadowska filmo „Moterų diena“

tinio sekimo ir nužmogėjimo atmosfera, kai prievartos mechanizmas negailingai traiško į pasyvaus vartotojo rėmus netelpančią asmenybę. Filmas

„Moterų diena“ – konkretesnis, tai tarsi vienos parduotuvės skerspjūvis. Iš pardavėjų į vadybininkes pakelta Halina stengiasi ir išlaikyti draugiškus santykius su kitomis pardavėjomis, ir

Kadras iš Filipo Marczewskio filmo „Be gėdos“

išpildyti vis didėjančius boso reikalavimus. Galiausiai jai tenka rinktis – aukoti kitas ir likti lojaliai darbdaviui, ar trauktis. Ji pasirenka šunišką ištikimybę, tačiau yra išmetama kaip prasta darbuotoja netikėtai mirus žmogui jos prekybos centre. Gal filmo siunčiama žinia kiek primena sovietinę retoriką apie kapitalistų engiamus žmones, ypač išplieskus pasipriešinti nusprendusių pardavėjų revoliuciniam įkarščiui, bet kartu tai sąžiningas bandymas valyti šiuolaikinės Lenkijos žaizdas, užuot leidus joms toliau pūliuoti. Tai, kad Lietuvoje nestatomi tokie filmai, dar nereiškia, kad nėra tokių problemų. Vis dėlto norisi, kad filmas pranoktų vaizdinės agitacijos priemonę ir moralinė ištarmė nenustelbtų meninės raiškos. Būtent dėl to aktualios tematikos Małgorzatos Szumowskos filmas „Jos“ (*Sponsoring*) apie studentų prostituciją atrodo kaip pagal receptą kepamas pudingas, kai teisingos sudedamosios dalys nesusijungia į vientisą patiekalą.

Noras viską tvarkingai supakuoti ir perdėtas politkorektiškumas pakenkė ir Filipo Marczewskio filmui „Be gėdos“ (*Bez wstydu*). Brolio meilė seseriai griaua jų gyvenimus, bet režisieriui, atrodo, maža ir taip sudėtingos incesto temos – dar reikia ir engiamos romų bendruomenės, ir juos puldinėjančių

neonacių. Visa tai egzistuoja ir reikia apie tai kalbėti, tik gal ne viename, o trijuose filmuose? Kita vertus, skirtingų socialinių grupių ir pažiūrų susidūrimai padeda atskleisti charakterių sudėtingumą, užuot akcentavus tik draudžiamą geismą. Nuo kitų panašios tematikos filmų „Be gėdos“ skiriasi konflikto įvietinimu – brolis ir sesuo tarsi kimba į mirtiną kovą vienas su kitu ir patys su savimi. Tai skaldo herojus iš vidaus – jie nėra prieš visą pasaulį sukilę įsimylėjęliai, pasiryžę kovoti dėl savo jausmo. Puikus Agnieszkos Grochowskos vaidmuo nustelbia šį kartą perdėm „maniakišką“ Mateuszą Kościukiewiczų – keisti žvilgsniai ir emocijų pliūpsniai „Kačių motinoje Teresėje“ (*Matka Teresa od kotów*, Paweł Sala) pelnę jam Karlovy Varų prizą, čia atrodo perdėti ir nemotyvuoti.

Galima pagalvoti, kad lenkams rūpi tik socialinės ir seksualinės deformacijos – ir tai iš dalies tiesa, jei suvoksime plačiau ir neprimityviai. Vienas žiūroviškiausių ir kartu labiausiai jaudinančių festivalio filmų – už geriausią scenarijų apdovanotas Piotro Trzaskalskio „Mano dviratis“ (*Mój rower*). Tai filmas apie tris vyrų kartas – senelį, tėvą ir sūnų, kurie kar-

Kadras iš Piotro Trzaskalskio filmo „Mano dviratis“

tu išsiruošia ieškoti senelį palikusios močiutės. Kaip ir galima tikėtis, močiutės jie neranda (tiksliau, pamato ją laimingą su kitu), tačiau išsivaduoja iš nuoskaudų ir atranda vienas kitą. Kaip norėtusi, kad talentinga Lietuvos režisierė pastatytų filmą apie keturias

moterų kartas pagal Dalios Urnevičiūtės „Leoną“ – tai kinematografiškiausia istorija, laukianti kameros.

Gdynės kino festivalis patvirtino tai, ką ir anksčiau žinojome apie lenkų kiną: kad jie turi puikią režisūros, aktorystės ir scenarijų rašymo tradiciją, kad lenkų kino mokyklos lygis tebeišlieka aukštas (todėl įdomus, bet nepakankamai profesionalus Annos ir Wilhelmo Sasnalių filmas „Iš tolo vaizdas gražus“ (*Z daleka widok jest piękny*) rodytas nekonkursinėje programoje). O svarbiausia, kad režisieriams ir aktoriams nestinga (auto)ironijos ir savi-

Kadras iš Mareko Koterskio filmo „Bobos kažkokios kitos“

kritikos. Todėl baigti šią apžvalgą norėčiau linksmai – kartu su geriausios festivalio komedijos Mareko Koterskio „Bobos kažkokios kitos“ (*Baby są jakieś inne*) veikėjais. Surūgusio veido Roberto Więckiewicziaus herojus kalbasi su sugižusiu Adamo Woronowicziaus personažu apie baisias šiuolaikinės bobas, su kuriomis neįmanoma būti: jos rodo posūkį į kairę ir suka į dešinę, be atvangos plepa ir žiovuoja, turi tris vardus ir pavardes ir, o siaube, bezda! Ši rūgšti kritika, pagardinta „žiaurios“ statistikos, liejasi vyriškiams važiuojant mašina. Juoką kelia ne tik komiški stereotipai, bet ir tai, kad šaipydami iš bobų, herojai juokiasi iš savęs. Tai buvo linksmiausia mano kelionė Lenkijoje – jei neskaičiuosime nuostabios ekskursijos po Mozūrų miestelius ir kaimus su Lenkų kultūros instituto vairuotoju Henriku ir profesionaliausia kino kritikių kompanija. ☒

Molotovo-Ribbentropo paktas: žvilgsnis iš Romos

IRENA VAIŠVILAITĖ

Italija tikrai nėra ta valstybė, apie kurią pirmiausia pagalvojame, paminėjus Molotovo-Ribbentropo paktą. Panašiai mąsto ir italai: tikriausiai todėl mokslinė konferencija „Italija ir Ribbentropo-Molotovo paktas 1939–1941“, vykusi šių metų gegužės 31 – birželio 1 d. Romoje nei buvo proginė, nei derėjo su kokia pakto tradicijos data. Tiesa, konferencijos rengėjų gausa (net devyni) leistų spėti, kad ji galėjo būti sumanyta pakto septyniadesimtmečiui, bet rengimas užtruko dėl koordinacinių pastangų ir dėl sunkiai surenkamų lėšų. Dera paminėti aktyvų Lietuvos dalyvavimą: konferencijos rengimą rėmė Lietuvos ambasada Italijoje ir ką tik įsikūrę Italijos ir Lietuvos prekybos rūmai. Prie konferencijos taip pat prisidėjo Suomijos ir Lenkijos institucijos Romoje.

Nors Italijos intelektualai nuolat skundžiasi savo šalies provincialumu, vis dėlto čia nesunku rasti pakankamą kiekį specialistų bet kuriai visuotinės istorijos problemai aptarti. Vidurio ir Rytų Europos istorijos žinovų Italijoje irgi netrūksta. Žinoma, jiems sunku išgyventi iš savo specializacijos. Tarp dviejų pasaulinių karų įkurtas Italijos Rytų Europos institutas buvo uždarytas, dabar regiono tyrinėtojus jungia Vidurio ir Rytų Europos istorijos asociacija (AISSECO), atlikusi nemažą vaidmenį rengiant ir šią konferenciją.

O ji prasidėjo ir vyko Suomijos Romos institute, tik baigiamoji sesija persikėlė į Italijos vokiečių studijų institutą. Abu institutai įsikūrę ant Janikulo kalvos, nuo kurios atsiveria visos Romos panorama. Suomija

1950 m. įsigijo renesansinę *Villa Lante*, Vokiečių studijų instituto pastatas stovi barokiniame parke *Villa Sciarra – Wurts*. Taigi abi dienas veiktas vyko išskirtinio grožio aplinkoje, renginio dalyviai ir nemažas svečių būrelis pasirodė kaip reta motyvuoti ir vilų grožybėmis džiaugėsi tik per negausias pertraukas.

Pirmąją sesiją, skirtą platesniam pakto kontekstui, moderavo Italijos Vidurio ir Rytų Europos studijų patriarchas, diplomatas ir tarptautinių santykių tyrinėtojas Luigi Vittorio Ferrarri, savo pastabomis ir komentarais įnešęs gyvumo į šiaip dominavusį akademizmą. Bene geriausiai akademinų pratybų dvasią reprezentavo jaunos mokslininkės Valentinos Somella iš Romos Sapienza universiteto pasisakymas, skirtas Italijos ir Airijos – kaip dviejų neutralių valstybių – požiūriui į paktą. Bandymas tipologizuoti šiuo

Villa Lante, kurioje įsikūręs Suomijos Romos institutas. <http://www.irfrome.org/ei/?lang=en>

atveju nedavė jokie gilesnio Italijos pozicijos supratimo. Išimtis šioje sesijoje buvo Pietro U. Dini pranešimas, skirtas Rytų Baltijos studijų likimui Italijoje XX a. Profesorius paprastai

ir elegantiškai parodė, kaip po nepriklausomų Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių susikūrimo XX a. antrame dešimtmetyje prasidėjusi sparti itališkosios baltistikos plėtra nutrūko sulig sovietine šių valstybių okupacija. Sutikdamas su Dinio mintimi, prisimindamas savo patirtį Ferrarri pridūrė, kad Italijos elitas šių valstybių išnykimą iš žemėlapių priėmė kaip galutinį. 1989 m. jis planavo kelionę į Pabaltijį ir Italijos užsienio reikalų ministerijos paklausė, ar jų nedomintų kokia nors informacija. Atsakyta buvo, kad Pabaltijys jų visai nedomina ir kad jis tikrai niekada netaps nepriklausomas.

Antrosios sesijos pranešimai buvo skirti Suomijai, Lietuvai ir Lenkijai. Lietuvos istorikams neblogai pažįstamas Marekas Kornatas iš Lenkijos istorijos instituto ir Sandra Cavalucci iš Florencijos universiteto aptarė Lenkijos santykius su Sovietų Sąjunga ir Trečiuoju Reichu, daug dėmesio skirdami šios šalies pastangoms vykdyti nepriklausomą „savo“ politiką, kurią brutaliai nurašė Molotovo ir Ribbentropo susitarimo slaptasis protokolas. Abu pranešėjai pabrėžė, kad, nors apie slaptą susitarimą žinojo JAV ir Prancūzija, Lenkija nebuvo įspėta ir todėl sovietų puolimas jai, jau kariaujančiai su naciais, buvo netikėtas ir žlugdantis smūgis. Sesijos diskusijose nemaža vietos buvo skirta Lenkijos veiksams per Čekijos okupaciją. Šis aptarimas

Villa Sciarra – Wurts Romoje, kur įsikūręs Italijos vokiečių studijų institutas. <http://www.studigermanici.it/istituto>

paskatino svarstymus apie kitų valstybių – Vengrijos ir Bulgarijos – teritorines pretenzijas Rumunijai, įgyvendintas po to, kai Sovietų Sąjunga okupavo Besarabiją. Įdomu, kad Lenkijai skirti

pranešimai nesvarstė Italijos pozicijos ar jos vaidmens, nebuvo paliesti net Italijos diplomatų komentarai.

Užtat Suomijos karui su Sovietų Sąjunga skirtuose pranešimuose Italija tapo pagrindine veikėja. Turku universiteto profesorė Pirkko Kanervo aptarė solidžią ir nuoseklią Italijos paramą kariaujančiai Suomijai. Ši pagalba savo dydžiu tik nedaug nusileido didžiausiai užpultas Suomijos rėmėjai – Švedijai. Be to, Italija nepasidavė Vokietijos spaudimui nutraukti karinės paramos tiekimą. Suomia ne tik gavo karinės technikos ir ginklų, bet ir jų lakūnus konsultavo italų specialistai, drauge su suomiais kovėsi italų savanoriai. Tokią netikėtai tvirtą Italijos poziciją jaunas istorikas Massimo Longo Adorno iš Mesinos universiteto aiškino antibolševikinėmis fašistų partijos nuotaikomis, antrojo po Benito Mussolini partijos veikėjo ir Italijos užsienio reikalų ministro Galeazzo Ciano priešišku Vokietijai bei italų simpatijomis Suomijai, kurias skatino ir palaikė žurnalisto Indro Montanelli pranešimai iš kariaujančios šalies. Su Turku universitetu bendradarbiaujantis inžinierius Maurizio Pasqualetti pristatė detalį Italijos karinės pagalbos Suomijai apžvalgą ir supažindino su žymiausių italų aviacijos konsultantų biografijomis.

Trečioji sesija buvo skirta Italijos interesams ir pozicijai Balkanuose bei Rumunijoje. Belgrado universiteto profesorius Milanus Ristovičius ir Italijos nuotolinio mokymo universiteto profesorius Giuliano Caroli aptarė nesėkmingus Italijos bandymus sustiprinti savo ekonominę ir karinę įtaką Jugoslavijoje, kurioje sparčiai stiprėjo Vokietijos vaidmuo. Kartu Italija neatsiliepė į Rumunijos bandymus rasti užtarėją nuo sovietų ir nacių. Didžiausias Rumunijos globėjos Prancūzijos okupacija reiškė smarkų teritorijos apkarpymą ir netrukus – nacių satelito vaidmenį kare su Sovietų Sąjunga.

Ketvirtoji sesija neturėjo vienos te-

mos. Ją pradėjo prancūzų istorikas Stéphane Courtois, Vakarų Europoje išgarsėjęs *Juodąja komunizmo knyga*. Šį kartą Courtois kalbėjo apie Prancūzijos komunistų partijos ir nacių bendradarbiavimą. Po pirmojo šoko dėl Sovietų Sąjungos ir Trečiojo Rei-

Konferencijos programos puslapiai

cho sutarties Prancūzijos komunistų partija priėmė Stalino aiškinimus Kominternu vadovybei, kad nebėra prasmės skirstyti kapitalistines valstybes į demokratines ir nedemokratinas, ir kad Sovietų Sąjungos tikslas yra nualinti kapitalistinį pasaulį tarpusavio karuose ir pasiekti pasaulinę revoliuciją. Partijos vadovybei pasitraukus į Sovietų Sąjungą, dalis komunistų atsidūrė kalėjime už antivalstybinę veiklą. Juos išlaisvino Prancūziją okupavę naciai. Laikydami Kominternu instrukcijų, komunistai ėmėsi bendradarbiauti su naciais, nesuprasdami, kad jiems rodomas okupantų palankumas buvo protingos taktikos dalis – leisdami komunistų partijai kurį laiką legaliai veikti, naciai aštrino nesutarimus Prancūzijos visuomenėje, silpnino jos galimybes priešintis ir siekė, kad Prancūzijos komunistai – stipriausia bolševikinė organizacija Vakarų Europoje – taptų matomi, kontroliuojami ir, kiek vėliau, nesunkiai represuojami.

Popiežiškojo Rytų instituto profe-

soriaus Stefano Caprio pranešimas buvo skirtas prieštarai Michelio d'Herbigny figūrai. Šis iki bolševikų perversmo Rusijoje dirbęs prancūzų kunigas tikėjo Bažnyčios unija Rusijoje. Pijaus XI paskirtas Rusijos katalikų vyskupu, jis skatino ir palaikė Šv. Sosto institucijų, skirtų Rusijai, sukūrimą. Įgyvendinant jo idėjas dalyvavo ir lietuviai marijonai bei jėzuitai.

Vienas pagrindinių konferencijos sumanytojų, Romos Sapienza universiteto bendradarbis Antonio Macchia pasiūlė idomų Vatikano tarptautinės politikos vertinimą. Jo teigimu, žlugus Austrijai ir Vengrijai, Apaštalo Sostas prarado svarbiausią savo atramą ir visas Pijaus XI valdymo laikotarpis buvo skirtas bandymams surasti *modus operandi* naujomis sąlygomis. Tai anaipol ne stipriausias Vatikano diplomatinės tarnybos laikas. Lūžis įvyko, kai 1939 m. JAV atsiuntė į Vatikaną savo įgaliotinį.

Milano universiteto bendradarbis Alessandro Vitale savo pranešime pasiūlė į dviejų autoritarinių valstybių susitarimą ir jo tikslus pasižiūrėti kaip į per Pirmąjį pasaulinį karą jau susiklosčiusių praktikų tęsinį. Grobiškiška okupacija, kurios tikslas – ekonominiai resursai, užimtos valstybės alinimas, civilių gyventojų pavertimas neatlyginama darbo jėga, deportacijos ir masinės žudynės jau buvo praktikuojamos iki šių susitarimų, tapusių savo laikotarpio veidrodžiu, – teigė pranešėjas. Beje, Vitale puikiai kalba lietuviškai, ko išmoko iš Milano Katalikų universitete dirbusio vienuolio Tasiaus Eremino. Italijoje gyvenantys lietuviai ir Lietuvai simpatizuojantys italai konferencijoje sudarė visai nemažą būrelį – gal ir todėl Luigi Ferrari pasiūlė pagalvoti apie konferenciją, kuri būtų skirta Baltijos valstybėms.

Konferencija, kas be ko, susilaukė ir Rusijos ambasados dėmesio – paskambinęs į Suomijos institutą, ambasados atstovas pasiteiravo, kodėl nesulaukė kvietimo į renginį.

Antikantiški pamąstymai

Saugus žemiškasis rojus (Rojus?)

EGIDIJUS VAREIKIS

Nežinau, kokia raide pradėti rašyti: didžiąja ar mažąja... nes mano paties Rojaus vizija prieštaringa. Tad ir nebeaišku, ar saugus gyvenimas yra viso labo kuklusis žemiškas rojus, ar tikras Rojas?

Kaip jau rašyta anksčiau, Immanuelio Kanto Amžinosios taikos konceptas susijęs su keliais išankstiniais reikalavimais visuomenei, tarp kurių – racionalus supratimas, kad taika yra racionali socialinės raidos produktas nei karas. Nors ir sutinkame su tuo, kad žmogus nėra racionali būtybė, bet galvoti ir spręsti racionaliai ši būtybė vis dėlto mėgsta.

Jungtinės Tautos, bandydamos įgyvendinti ugnies nutraukimo sutartis, apsaugoti civilius ar materialias vertybes, kartkartėmis kuria zonas, kurios angliškai vadinamos *Safe Havens*, ką lietuviškai reikėtų versti kaip „Saugumo rojų“. Rojaus ten tik tiek, kad nešvilpia kulkos, tačiau saugumas užtikrinamas ne visada. Buvusioje Jugoslavijoje Saugumo rojaus zonos praktiškai neapsaugojo nieko, tačiau kai kuriose Azijos ir Afrikos šalyse tokių zonų kūrimas ne kartą pasiteisino – išgelbėta tūkstančiai civilių, o kai kada ir nutrauktas karas.

Jei imtume ir išivaizduotume, kur yra ne Jungtinių Tautų stiliaus, o kantiškasis Saugumo rojus, tai suprastume, kad tai ir yra tas rojus, apie gyvenimą kuriame tikriausiai bent jau pagalvoja kiekvienas pasaulio tikintysis. Kantiškasis saugumas didele dalimi sutampa su daug kartų kompromituota, bet taip niekada ir nepaneigta rojaus sukūrimo Žemėje idėja. Gal imkime ir sukurkime tą rojų

Žemėje? Juk visi žinome, kad reikia gyventi ilgai ir laimingai. Tai gyvenime, kodėl to nedarome?.. Gal kam ir atrodo juokinga saugumo politikoje minėti žemiškąjį rojų, bet imkime ir pasvarstykime apie jį, gal net drąsiau, nei tai darė pats Kantas.

Suprantu, kad šioje vietoje išgirsiu daugybę priekaištų valdžiai ir sau, kad nieko nedarome, kad reikia įvestuoti ne į jėgą, o į intelektą, ne į taikos viziją, o į priešų persekiojimą, ne į taiką su kaimynais, o į taiką prieš kaimynus... O pinigų privalo atsirasti, nes per daug išlaidaujame, investuodami į tradicinį saugumą.

Saugumo politikos principai iš esmės paprasti ir aiškūs: ką norime saugoti, nuo ko norime saugoti ir kaip norime saugoti? Jei atsakymai į visus tris klausimus aiškūs, tai gyvename saugiai. Pasirinkime, ko reikia, iki pilnos laimės – pasaulio, šalies, bendruomenės ar asmeninio saugumo, kas tą saugumą trikdo ir kaip jį užtikrinti. Jie pasirenkame ir suplanavome, tai didelė tikimybė, kad sukūrėme savąjį rojaus Žemėje viziją.

Galima garsiai pasijuokti, kad rojus – tai utopinis komunizmas, tačiau jei jo idealas sutampa su saugumo idealu, gal kaip tik tai ir privalome sukurti. Kuriamo rojų Žemėje pagal savo Žemės modelį, bet tokį, kuriame nėra žemiškųjų realiųjų, visų pirma – karo, taigi į Amžinąją taiką su tokiu modeliu, regis, visai pakeliui.

Iš tiesų, karo, kaip jį suvokiame, rojuje pagal jokus žmogiško mąstymo sukurtus jo hipoteti-

nius vaizdinius, nėra (pamirškime tą vieną angelų maištą). Taigi saugumo prasme tai idealus variantas. Rojuje nėra ir svarbių karo priešasčių – tautų ir valstybių, tad nėra ir svarbaus gynybo objektų (giname juk tėvynę – valstybę ar tautą), nėra gintinų strateginių objektų ir kultūros paveldo. Eikime toliau. Rojaus vaizdiniuose nėra darbo rinkos ir prieštaravimo tarp nuosavybės formų, vadinasi nėra ir pagrindo socialiniam konfliktui. Rojau nekonfliktiškumas – tai bene būdingiausias jo požymis, tačiau kartu tai požymis, sunkiai suvokiamas žmogiškomis jausimais – ką tame rojuje veikti?

Prieš du dešimtmečius buvo madin-ga kalbėti apie istorijos pabaigą, kai jau visai nejuokaujant teigta, kad privalantys išnykti prieštaravimai tarp valstybių, o prieštaravimai tarp tikėjimų ir papročių turintys tapti nebereikšmingi. Ir taip toliau, taigi ir vėl kuriamas žemiškasis bekonfliktinis rojus. Prieita prie išvados, kad saugumą, suprantamą karine politine prasme (angl. *security*), galiausiai pakeis fizinis buitinis saugumas (*safety*). Kai kurie ideologai net teigė, kad visai nesvarbus esąs karas dėl idėjos, svarbu, kad žmogus yra fiziškai apsaugotas. Tad sakyta, jog visai nieko blogo, kad SSRS kelias dešimtis metų garantavo (*sic!*) Lietuvos saugumą. Net žymioji Encyclopaedia Britannica taip rašė. Jei istorijos pabaigos konceptą jau galima laikyti sukompromituotu, jo „rojaus komponentas“ ir toliau lieka geidžiamu.

Tai nestebina: juk mes, XX a. pabaigoje atkūrę valstybę, rengėmės gyventi ilgai ir laimingai. Tačiau ar nėra taip, kad asmeninės laimės primatas verčia mažiau pergyventi dėl ekonomikos ciklų ar politikos koncepcijų, o rūpintis savo mylimąja, vaikučiais, šuniukais, automobiliukais, meilužėmis,

draugeliais?.. Kiekvienas mūsų, kad ir kokioje visuomenėje ar valstybėje gyventų, turi savo asmeninio rojaus viziją, kaip gyventi ilgai ir laimingai bet kokioje aplinkoje, juo-

lab kad dažnai mano, jog aplinka nuo jų mažai priklauso, taigi numanomas gyvenimas be karo būtent *safety* kontekste. Nežinia (apklausų rezultatai abejotini), kokia visuomenės dalis imtų aukoti asmeninę laimę dėl nacionalinės laimės ar pasaulinės taikos. Asmeninės laimės komponentais laikomi malonumai (įskaitant kūniškus), sėkmingas pareigų vykdymas, draugai ir aukštas aplinkinių vertinimas (aplovismentai). Tai bendros teigiamos savybės, kurioms nepriskiriama karinė pergalė.

Istorijos pabaigos aksioma yra tikėjimas, kad visas pasaulis anksčiau ar vėliau (geriau, jog anksčiau) virst liberaliu. Tačiau nepamirškime, kad ne visas pasaulis nori liberaliai išsvajoto demokratinio rojaus. Nenorinčiųjų šiuolaikinio pasaulio pripažinti saugiu ne tiek jau mažai, nors kantiškų pastangų kurti tautinę pasaulietinę valstybę nestigo, kaip ir nestigo tikėjimų, kad „teisinga“ tarptautinė taika išsaugos pasaulį. Galima rasti net keletą su Kanto idėjomis konfrontuojančių politikos filosofijų.

Pavyzdžiui, Rusija tikisi atkurti savo imperiją. Autoritarinė Rusija destabilizuoja Vakarų per silpną jų demokratiją ir silpnas vyriausybes. Mūsų demokratijos tai jaučia savo kailiu šiandien, graikus bandyta žlugdyti jau ne kartą. ES silpninimas matomas ne iš pirmo žvilgsnio, tačiau tai reiškia realų Rusijos įtakos stiprėjimą. Maskva pastebimai džiūgaujama dėl nesibaigiančių neramumų ir „nekaltų“ visuomenės protestų. Kitas pavyzdys – Kinija, kuri demokratiniam rojui priešpriešina kasdienio riboto komfortabilumo gyvenimo be ideologijos ir gilesnių dvasinių vertybių modelį. Kinija ar Indija ketina virsti

didžiausiomis pasaulyje „vidutinio produkto“ gamintojomis, islamas vis dar tikisi tapti sparčiausiai augančia religija. Gal tik Afrikai taip niekas ir nesukuria tinkamos „pergalės“ teorijos. Ar čia kiek nors esama kantiškos taikos? Tikriausiai ne. Visi matome, kad pasaulio raidos konceptai pasižymi vienu nerimtu požymiu: tikėjimu galint sukurti žemiškąjį rojų.

Amerikos futuristai optimistiškai mato Indonezijos, Irano, Turkijos ateitį, nors šios šalys ir neplanuoja tapti liberalios demokratijos bendruomenėmis. Jų laimės pagrindu turėtų tapti ne politinis pliuralizmas, o laisvoji rinka, nors žinia, ir ji ne visagalė. „Valstybinio reguliuojamojo kapitalizmo“ šalys – Pietų Korėja, Taivanas, Singapūras yra gero valstybinio valdymo simboliai, kurie rodo, kad ir be tradicinių politinių laisvių rinka gali būti laisva, o visuomenė – santykinai saugi. Kita vertus, subsacharinė Afrika ir toliau lieka atsilikusi ekonomiškai, nestabili politiškai, persunkta potencialių konfliktų ir stresų ir... nesaugi. Niekas dorai ir nežino, kaip situaciją pakeisti. Lotynų Amerika, jei nesugrius dėl naujos populizmo bangos, gali tikėtis virsti vidutinių pajamų kontinentu, kuris taip pat būtų palyginti saugus. Niekas nepatvirtina nuostatos, kad saugumas gali būti tik demokratinėje aplinkoje. Pasirodo, saugus žmogus – nebūtinai... laisvas. O, gerai pagalvojus, argi rojuje klesti politinis pliuralizmas ir liberali tvarka? Žmogaus sukurtame rojuje paprastai juk mėgaujamosi gyvenimu, o laisvu laiku garbinamas Dievas.

Rojaus kūrimas neatsiejamas nuo aplinkos. Kodėl negalima pastatyti Saulės miesto, kodėl visi saulės miestai ilgainiui apauga lūšnomis ir virsta

ne rojais, o pragariais? Reikalavimai per aukšti. Kaip pamename, pradinės sąlygos Campanellos Saulės miestui yra idealus klimatas ir geografinė padėtis, sveika gyvensena, nepriekaištinga ekologinė būklė. Tomas Moras savo svajonę taip pat nukėlė į ypatingą, lyg ir realiai neegzistuojančią pasaulio salą, kuri, tiesą sakant, jokios tikrovės neatitinka. Panašiai yra ir su kitomis utopijomis. Gražu, kad nė vienoje iš pozityvių utopijų karai nevyksta. Realybė kur kas proziškesnė, tad karų matyt, ir ateityje neišvengsime.

Pragyvenome jau gerą aštuntadalį XXI a., turėjusio tapti istorijos epilogu. Pasaulis netapo nei kiniškas, nei islamiškas, nei rusiškas. Liko labai panašus į jau buvusį ir įprastą. Turime tiesiai šviesiai pasakyti banalia, tegul ir labai nemaloniai tiesą: saugumo XXI a. nebus, tikėtina, kad bus dar daugiau karo už tą žemiškąjį rojų, kuris ir mums, katalikams, atrodo mūsų šalis. Jungtinių Tautų kuriamas Saugumo rojus atsiras karo metu, kai jau kitos išeities nebus. Ir į Renesanso freskose bei paveiksluose užfiksuotus rojaus vaizdinius jis visai nebus panašus.

Kad ir kokia būtų valdžia ar santvarka, mūsų svajonės ir aistros – visada tikros. Net totalitariniame pasaulyje mylėjome tikra meile. Skaudu tai, kad nebus geriau, kad šiame šimtmečiu būsime tokie pat nelaimingi, kaip praėjusiame. O gal ir dar nelaimingesni, nes nemokame santūriai išnaudoti savo galimybių...

Ir mūsų nuodėmės tos pačios. Skiriasi gal tik jų techninė pusė. Mes esame to paties nerimo, gėdos ir silpnumo vaikai. Taigi laukia ne istorijos pabaiga, o jos tęsinys, daugeliui toks pats nemalonus, kaip ir istorinė praeitis. ☒

Baronas, Darius, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, Lietuvos istorija, t. III: XIII a – 1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų, Vilnius: Baltos lankos, Lietuvos istorijos institutas, 2011, 615 p., iliustr., 1200 egz.

Lietuvos istoriją dabar bus galima perskaityti nuo akmens iki pat XVI amžiaus. Smagu, jog katalogas pilnėja ir pertrūkių lieka vis mažiau. Kaip ir ankstesni šios serijos tomai, šis irgi – esminis istorinio naratyvo atnaujinimas. Viena vertus, permašomas ir papildomas profesoriaus Edvardo Gudavičiaus modelis. Kita vertus, vis dar kaunamasi su bepročių pagonių kliesiais apie prarastąją šlovę. Pagrindinis knygos leitmotyvas – valstybės ir visuomenės kūrimasis – išskleidžiamas įvairiausiuose kontekstuose: nuo gamtinio iki įprasto politinio. Ypač įdomus geopolitinės situacijos nupasakojimas, o sutrūnijusių istorinių mitų talžymas į šipulius intriguoja ir skaitymui teikia salsvo sadistinio malonumo. Taigi net ir geriausiai šiandieniam Lietuvos praeities mylėtojui pažįstamą LDK istorijos dalį verta tyrinėti vis iš naujo. Juk klausimų kyla vis daugiau, tad pažinimo riba dar nė nešmėžuoja.

Vladas Liepuonius

Gailius, Antanas, Pro mansardos langą: Žvilgsniai į mūsų gyvenimą, Vilnius: Aidai, 2012, 387 p., 600 egz.

Knyga priglaudžia tekstus, parašytus 2001–2011 m., tačiau dalis jų skaitytojui bus pažįstami iš Katalikų radijo „Mažoji studija“ transliacijų. Šiandien tapo madinga piktintis visuomenę ištikusiomis būtomis ir sukonstruotomis įsivaizduotomis grėsmėmis ar burnoti dėl vertybių nuvertėjimo, todėl ši knyga žavi kitokia rašymo retorika. Joje nesiekama hiperbolizuoti mistinių

visuomenę kankinančių baubų ir baubelių, nesiūloma stebuklingų vaistų nuo vertybių krizės, nėra makabriško mėgavimosi dejavimu dėl viešuomenėje vykstančių procesų. Autorius bando suprasti šiuos vyksmus skatindamas skaitytoją dialogui, tačiau, pirmausia, monologui pačiam su savimi. Įžvalgos neįvyniotos į įmantrų blizgantį popierėlį, kuriame ištirptų turinys. Tiesa, skaitymo malonumą kiek apkartina pasikartojančios mintys, aktualumą praradusių dešimtmečio pradžios politinių įvykių komentarai. Kadangi knygoje neretai cituojamas Kafka, tad jį ir perfrazuojant, tegu ši knyga būna kirvis, tinkamas iškirsti jūrai, kuri mummyse užšalo.

Sonata Mogylaitė

Hilton, James, Dingęs horizontas, iš anglų kalbos vertė Rita Pilkauskaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, 197 p., 1600 egz.

Pasirodes 1933 m., šis vienas geriausių anglų klasiko romanų yra paženklintas Pirmojo pasaulinio karo dvasinėmis žaizdomis ir Antrojo karo nuojauta bei ilgesiu kitokio, harmoningo pasaulio. Jį keturi romano herojai – amerikietis finansininkas, britai misionierė ir du konsulai, tarnaujantys Indijos mieste Baskule – netikėtai atranda, kai kilus politiniams neramumams juos evakuojant pagrobiamas jų lėktuvas ir jie nuskraidinami į atokų budistų vienuolyną Tibeto kalnyne, kur šimtmečius susipynę gyvuoja krikščioniška ir budistinė tradicijos. Nuo pat pradžios užsimezgusi intriga – kas vakariečių laukia Tibeto vienuolyne? tai tikra ar utopinė vieta? – išlaikoma iki pat knygos pabaigos. Tai gal kiek populiarioji literatūra, bet parašyta rimtosios elegantišku, saktum, džentelmenišku stiliumi. Vienus žavės detektyvo, kitus – kultūrinės

mystery elementai. Užkabina ir idėjinis filosofinis romano sluoksniu, rytiškas vertybes supriešinantis vakarietiškomis ir esąs tarsi įvadas į knygos rašymo metu vakariečių atrandamą kerintį mįslingą budizmą. Beje, 1937 ir 1973 m. romanas ekranizuotas.

Dalia Zabielaite

Ivaškevičius, Marius, Išvarymas: Vieno obuolio kronika: Pjesė, Vilnius: Apostrofa, 2012, 161 p., 600 egz.

Rašytojas, kuriam griauti pasaulius kartais pavyksta geriau nei juos kurti, ėmėsi emigracijos temos. Rezultatas – „pramušanti“ trijų veiksmų pjesė ir „anšlaginis“ reginys. O ar galėjo būti kitaip? Juk į pagalbą, scenoje įkūnijant X-erių kartos literatūrinės žvaigždės apnuoginantį žodį, pasitelkta teatro supernovos Oskaro Koršunovo ironijos jėga. Dviejų meno dangaus šviesulių sąveikos rezultatas štai toks: sėdint Nacionalinio dramos teatro salėje prieš akis besirutuliojanti, daugiau nei 12 metų užtrukusi Beno ir kitų „obuolių“ išvairo istorija dažnai kelia juoką, tuo tarpu skaitant tekstą – apima visai kiti jausmai. Tačiau ne tai svarbiausia. Ivaškevičius pjesėje įžvalgiai pastebėjo ir taikliai įvardijo daug dalykų, apie kuriuos istorikai ir antropologai vis dar teuzsimena puse lūpų. Užtenka paminėti Vandalo ir Beno dialogą apie Čingischano ir Kristaus kovą posovietinio Rytų europiečio galvoje.

Aurimas Švedas

Jogailos ir Vytauto laikai: Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, 226 p.

Vakarų Europoje jau seniai įsitvirtinusi tradicija straipsnius rinkiniuose

publikuoti originalo ar kita, žinoma, *nebūtinai* anglų kalba, pamažu prigyja ir Lietuvoje. Tokia praktika įgalina išvengti vienos kalbos vištakystės ir, George'o Steinerio žodžiais tariant, nepamiršti, kad gyvename po Babelio. Antra vertus, taip formuojamas daugiakalbis dialogas, kuriantis galimybę išgirsti tai, kaip tą pačią epochą supranta kitas. Būtent toks ir yra šis straipsnių rinkinys – daugiabriaunis ir atveriantis skirtingas laiko matymo perspektyvas. Nors iš pirmo žvilgsnio sukaktuviniai leidiniai atrodo pritempti prie *laiko dvasios* ir kažkuria prasme *priverstiniai*, šis anaipol tokiu pavadintas būti negalėtų. Kiekviena rinkinyje interpretuojama problema (tarptautinės ir regioninės politikos, miestų istorijos, heraldikos, teisės istorijos, istorijos kultūros ir kt.) yra naujas pjūvis besitęsiančioje daugiasluksnėje istoriografijos tradicijoje.

Vytautas Volungevičius

Šlekys, Jonas, Jonas Žilius: biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 422 p., iliustr., [500] egz.

Lietuvoje nėra labai daug biografijų, kuriose vienodai gerai skleistųsi asmens, laiko ir erdvės sutartinė. Knygoje išvengiama ir kitos dažnokai pasitaikančios klaidos – autorius per ilgamečius Žiliaus asmenybės tyrinėjimus netampa beatodairiškas aprašomojo garbintojas ir myluotojas. Biografijoje gana kruopštuoliškai ir kritiškai įvertinama tikrai išskirtinės asmenybės gyvenimas ir darbai. Atskleista devyndarbė Žiliaus veikla rodo ne išskirtinius jo ar viso XX a. pradžios lietuvių elito sugebėjimus, o būtent to elito trūkumus, kai labiau išprusęs ir susivokęs naujajietuvis čiupo darbus nuo vertėjavimo iki bankininkavimo, vedamas labiau idealistinių norų nei sugebėjimų. Šlekio monografijoje galbūt norėjosi labiau išryškintų Žiliaus gyvenimo lūžinių epizodų ir avantiūrų, kitaip tariant, padirbėjimo su turinio

viešaisiais ryšiais, tačiau tai nekeičia knygos kokybės. Be to, vis tiek visiems niekada neįtiksi.

Norbertas Černiauskas

Šlepikas, Alvydas, Mano vardas – Marytė: Romanas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, 184 p., 2000 egz.

Žmogaus, turinčio daug veidų – poeto, aktorius, režisieriaus, scenaristo – romanus vertas dėmesio dėl daugelio priežasčių. Knygos autorius įžengia ten, kur link itin retai tenuklysta mūsų žvilgsniai ir parodo, kaip galima į vieną pačių skaudžiausių lietuvių tautos istorijos etapų pažvelgti iš naujos – „kito“ – perspektyvos. Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir sovietų sugrįžimo istorija romane perteikiama *Wolfskinder* – vilko vaikų lūpomis, kurie likimo nublokšti iš Karaliaučiaus srities į Lietuvą kiekvieną dieną vis iš naujo bandė spręsti išgyvenimo lygtį. Taigi knyga atveria istorijos tėkmėje skirtingas patirtis, moko suprasti ir atjausti ne vien savo, bet ir kito skausmą, ragina nepamiršti meilės ir užuojautos stebuklą, kurie skleidėsi tuo baisiu laiku. Romano tekstas kinematografiškas, stambiais potėpiais kuriami veikėjų paveikslai ir įvairūs siužeto „mazgai“ tarytum laukia, kol juos režisieriaus valia perkels į kitą – vaizdų pasaulį. Galbūt kada nors taip ir atsitiks?

Aurimas Švedas

Tamkevičius, Sigitas, Tiesa išlaisvina: Arkivyskupo Sigitto Tamkevičiaus prisiminimai apie dvidešimt „LKB kronikos“ metų, Kaunas: Kauno arkivyskupija, 2012, 96 p.

Šių atsiminimų apie pagrindinį vėlyvosios sovietų Lietuvos pagrindžio leidinį nuotrupos viešojoje erdvėje jau girdėtos ne kartą – iš paties Arkivyskupo lūpų. Vis dėlto jų surinkimas į vieną leidinį labai svarbus. Tiesa, tikintis intriguojančio pasakojimo apie pagrindžio spaudos leidybos pavojus

ir nuotykius, kiek nuvilia menka atsiminimų teksto apimtis, informacijos glaustumas. Siužetas čia nevystomas – veikiau chronologine tvarka dėstomi faktai. Toks sausas buvusio *LKB kronikos* redaktoriaus stilius, artimas pačiam leidiniui, apie kurį pasakojama, leidžia dar geriau suvokti „kronikos“ tikslus ir misiją sovietmečiu – faktų apie žmogaus teisių pažeidimus fiksavimą ir sklaidą šiapus ir anapus geležinės uždangos. Kartais prasprūsta ir vienas kitas autoriaus asmeniškumas, jo santykis su žmogumi ir Dievu. O perskaičius knygelę, dar ilgai jauti žodžiais nenusakomą šviesos, taikos ir optimizmo prieskonį.

Monika Kareniauskaitė

* * *

Donskis, Leonidas, Mažoji Europa: Esteto žemėlapis, Vilnius: Versus aureus, 2012, 159 p.

Статистика негаластинга – кризес ЕС результе лабай жямай нукрито каип культурингу жмоню республикойе киекис таип ир лигис. Ришном су туо курибине интеллигентия тиеса ранка плачюю скайтитюю масю линкүй. Пирмом крегжде – професоряус иш Еуропис парламенто Л. Доньскою дарбас. Книгойе ваиздингай атсклеистас професоряус сантикис су Еуропис культурос пасекимаис, вису пирма журинт про Оланду даилес призьме, беи приеинамай пародита каип реикя супрасти туос арба китус мяно процесус. Кас паимс и ранкас герб. професоряус книга там яу неприреикс некантрай лаукти еилиню енциклопедийос тому арба мяджоти информация кластингосе интернето джунглесе. Книгос естетини свори папилдо спалвотос иллюстрацийос иш иваирю альбуму ир аукшта попеоряус кокибе.

II.